МЕЂУДНЕВИЦА

ПИСМА, ПРИЧЕ, И СЛИКЕ ИЗ ЖИВОТА У СРБИЈИ

НАПИСАО

М. Ђ. МИЛИЋЕВИЋ

У БЕОГРАДУ

У КРАЉЕВСКО-СРПСКОЈ ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1885

ГДЕ ЈЕ ШТО

Штампарске грешке

НА СТРАНИ	ВРСТИ		СТОЈИ	А ТРЕБА
41	11	озго	дужавна	дужна
49	10	«	девојечке	девојачке
57	8	«	претиди	претити
90	14	«	заражили	зажарили
106	1	«	II	III
116	19	«	помни	помпи
129	13	«	еве	све
200	14	«	код	кад
229	2	оздо	пи́та	пи̂та
276	8	«	поздрви	поздрави

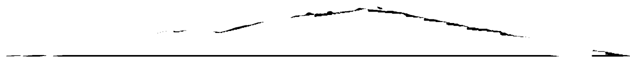

СТАРА ПИСМА ИЗ НОВИХ КРАЈЕВА

(М. РАКИЋУ)

ПИСМО I

Од Београда до Параћина

Драги мој Мито!

Захваљујући оној малој доколици коју ми, свако јутро, даје давнашња ранилачка навика, пишем ти ове врсте, не да ти јавим какве интересне новине, него само да се с тобом разговорим, макар и мислима, кад не могу другојаче.

Поред своје садржине, писмо је ово и с поља рапаво неуглађено, и испрекидано, онако каква је угодност у механи, где се пише. По створу се и творило познаје. Вино је, као што се зна, течност веома силовита; с њим се дуго није могао борити ни Краљевић Марко; па и

оно удара на суд, у ком је донесено; те моје писмо да не мирише на гостионицу Утвићеву?!

—

Ја сам се, као што знаш, из Београда кренуо на колима Јована Кочијаша. О овом човеку вреди да ти речем две три речи. Јован је човек млад, али је тако порастан и пуначак (нека је жив и здрав!) да му ни његов најрођенији не би могао рећи: *Јоцо!* Та је милошта већ давно далеко од њега утекла. Он собом испуни сву предњу полу својих доста широких кола. Кад пак, у путу, задрема, и глава му се стане повијати час на једно раме, час на друго: онда је милина пребрајати колико једрих катова има његов задружни врат!

Кад сам га погађао, зебао сам од његове необичне пуноће, мислио сам: дотежаће коњма он, па ћу морати пешачити ја. Тако сам се бојао ја, али није тако радио Јован. Не само није тражио од мене да пешачим, него се јоште мрштио, кад сам год хтео сићи с кола; јер је, при сваком мом силажењу, морао и он скочити на земљу, по што се, поред њега, није могло изићи из кола.

На тај начин, ја сам се целим путем возио; Јован није нигде пешачио; а коњи његови

нису се наваћали на непотребну ла̂ст, него су редовно вукли један те један терет.

Кочијаши су неки особити људи. Ма откуд да су — познају се међу собом; ма какви да су — верују један другоме: позајмљују и узајмљују један другоме из руке у руку. И, било по вољи, било против воље оних које возе, кочијаши све чине да би могли, по више њих, путовати заједно.

На то њихово друговање ја сам, дуже време, гледао с неким особитим задовољством. Мило ми бејаше што се толико љубави према ближњем находи у кочијаша, докле је сав други свет прилично саможив. И нађе се један кочијаш који ми разби то мишљење.

То се догодило овако:

После дужег бављења на страни, враћао сам се кући из једне окружне вароши (не мари што јој не казујем име). Требао ми је кочијаш; и кочијаш ми се представи с коњма и колима. (И његово име хоћу да заборавим). Кола му лепа, пространа, повозна, и покривена; коњи крупни, товни и још доратасти на којима, турска пословица вели, свет се прећи може; хамови нови, чисти — милина погледати.

Погодисмо се од прве. Полазак сутра у зору.

Прође ноћ; пуче зора. Ја нестрпљиво ослушкујем топот коњски. Кад — а пред мој стан добатргаше некаква кола — тек што се нису стропсала; коњи — раге, а хамови — упрте!

— Шта је то? Ко си ти? Та ја с тобом нисам погодио!

— Нисте, истина, одговори смерно овај нови возар: — али се ономе, који је с вама погађао, разболео коњ; и он је намолио мене да га одменим, да не останете од пута....

Говор тај беше за веровање.

Мени не беше за чекање.

Седнем и пођем. Уз пут, по што ћутање додија, и језици осетише неодољиву потребу да се опруже, нехотице, лагацко, каза ми овај кочијаш: да је онај синоћњи, после мене, погодио другога путника, много скупље; па је јутрос њега одвезао, а мене је још синоћ *продао* овоме сиромашку за *десет гроша!*

Чу ли, *продао?!* Ни више, ни мање!

Кад ти причам ту кочијашку *трговину,* пада ми на ум и једна пандурска *трампа,* коју не треба прећутати.

Једном сам се спуштао с Копаоника у Крушевац. Пратио ме је пандур среза јошаничког.

После ломљења по Копаонику и Нерађи, после тумарања по Жупи, стигох у село Пепељевац. Крушевац већ беше — руком да се дохвати! Ја, уморан и гладан, једва чеках да одјашем, и да се одморим. У један мах искрсну преда ме пандур из крушевачког начелства. Поклони се, поздрави се, па оде к моме пратиоцу, и стаде му нешто предлагати. Они говораху, с почетка, тихо, а после све живље, докле се не свадише, и не расташе: крушевачки оде путем ка Виткову, а јошанички ободе коња, и стиже мене, љутито сам са собом нешто говорећи.

— Ко је то? упитах ја.

—Крушевљанин (а то ће рећи, у пандурском говору, пандур из крушевачког начелства); носи пошту за Јошаницу, па ме окупио да се *мењамо!*

— Како да се *мењате?*

— Тако, да он мени *да пошту*, а ја њему да *дам вас;* али — нисам дао!

— И ти баш не даде?

— Ко? Зар ја да дам? Светога ми мога, не зна он ко сам ја!....

И, као што видиш, овде се само чврстини пандурској има захвалити, што господин

није био предмет трампе. Зли би људи помислили и на напојницу која би се, на тај начин, измакла испред самих усана, али ја то не мислим, него све приписујем његовој чврстини. . . .

—

Вредно је поменути још једну душевну особину, која се редовно виђа у сваког кочијаша. Та се особина тиче њихове моћи памтиље. Хоће ли ова напомена обратити на се пажњу каквога професора психологије, ја не знам: али сам уверен да ће бити од користи ономе који има потребу да своју главу и свој пртљаг меће под кочијашке харњеве.

Ствар је у овом:

Кочијаши неке и неке ствари памте врло добро; а неке заборављају као у мртве. Тако, они увек добро запамте оне механе у којима је за коње добро; а ласно забораве оне у којима је путницима лепо. И то није све. Ако ви возите у колима пуну кућу разних ствари, кочијаш ће их све упамтити и, при стоварању, све ће их скинути и оставити; а ако у сену буде каква бутела доброг вина, он ће је тако заборавити, да ће је се сетити тек о првој вечери, по растанку с вама.

И мој Јован је подлегао тој слабости свога реда; али се близу Топонице већ сетио, и вратио заборавак, против обичаја свију својих другова!

Види се, још није прави кочијаш?

—

После кочијаша и кочија, путник много мари за *пут и путне мостове.* Пут кола вози, казано' је давно.

Пут, којим сам путовао ја, може се хвалити. Раван је, убијен је, и, по томе, за путовање удесан. Њега, истина, није тако уравнила марљива вештачка рука, него скорашња киша и путници. Али, на радост нашим инџинирима, може се казати да остаје још доста згоде да стеку велике заслуге, да се прославе, стварајући нашој трговини, и свему промету, уредне, поуздане, и лаке путне споне.

А судећи по овом што је урађено до сад, ми можемо мирно умрети, у тврдом уверењу, да ће се унуци наши моћи хвалити добрим путовима.

Мостови путни, сами за се, заслужују неколике речи. Док је Србија била мања, дотле су путни мостови били већи. Данас је држава већа,

а мостови су мањи. Нови се редовно граде мали, а стари се сужавају, смањују. Где је пре био широк мост с две поле, с високим и лепим дизметима (приручницама) с обе стране, ту се сада обично прелази једном страном моста, а друга страна или, боље да речем, друга пола, или је са свим пропала, или је пред њом запет некакав ђерам, да нико не сме на њу наступити. Изгледа да је ово пола *стајаћица*, која није за сваки дан. Види се да смо данас чуварнији; не дамо да се цео мост хаба у једно време! Гледај мост у Орашју!....

Што је било уковано гвозденим паламарима, то данас држе дрвени клинови. Клинови, истина, слабије држе, али дуже стоје; јер, кажу, и чобани и рабације мање маре за клинове него за паламаре. Уопште се мисли да нико не ће ништа придизати с мостова, чим на њима нестане и клинова!!

—

С пута се скреће у *механе*. *Механа* је реч велике садржине. *Краљевић Марко* има *посестриме* у механама; *Ђемо Брђанин* у механи скупо плаћа силу своју; *Дојчин Петар* у механи попије свога коња и златан буздован, да се дукати и не броје. Механа је многу кућу

раскућила, а Бог зна је ли ичију, осем механџийне, скућила!

При свем том механе су врло потребне.

Да нешто нема механа, толиким би поповима било врло дуго време разговарати се само с књигом; многи наставник не би имао прилике да популарише Песталоција, Коменскога, и друге; а толики општински писари не би могли, у довољној мери, ширити свест о законима земаљским и о духу њиховом.

Ваше београдске механе, које ви некако господски зовете: *гостионице, и каване* (ма да се у њима од свега пића најмање каве троши), много су лепше од сељачких механа. Оне су лепше и од цркава, јер садашњи просвећени попови нису затуцани као стари, па да држе све старе обичаје; него неке држе а неке напуштају. Тако они држе, на прилику, бир, грудве, руна, и све друго, што у животу и на пијаци има цене, а бригу о цркви, као о установи која се «преживела», остављају црквењаку.

Него морате ипак признати, да су путне механе претежније од свих тих ваших великих гостионица. У механама нема вашега раскоштва, вашега палила, али свакад има, по чар-

шиском реду, слаткога од руже које је зачињено мушицама; има каве с јечмом, од које се не добива лупање срца; има посуђа које се лакомислено не разноси на песку прекомерним рибањем, итд., итд.

Вршак механџијске спокојности и надзорничке равнодушности види се у оној зградици која се не помиње у друштву! То је обично прави свињац!

Опрости! Нисам погодио. Свиње нису ни из далека онако нечисте и прљаве, како их ми често представљамо. Ми смо спроћу ових животиња неправедни онако, исто као и спроћу многих других.

Истина, свиње се качкају по барама и ка̑љама; али, за Бога, то су њихова купатила; то су њихове бање, киселе воде; то су њихове каде, њихова пливалишта; то су њихове и «топле» и «мрзле» «топлице», што оно рекну наша браћа Загребчани. А погледајте их какве су чистунице у своме свињцу! Нема свињчета које би се толико заборавило, да свој брлог упрља непотребном нечистоћом. Свако јутро оно устане рано, изиђе у околину свињца, протегне се, и учини услугу околним воћкама, па се онда врати (јер свиње, као и господа, милују из

јутра дуго се излежавати), те започне сан *поворатич*, »да му се дању не би дремало«.

Прокисне ли свињац, или се у њему истрини слама, свиње се не смире по сву драгу ноћ, него гр̂де и газду гр̂де — што им није подастрьо суве сламе, или што није свињац покрио.

Како хоћеш, али се мора признати да уз људске станове, а нарочито уз механе, има зградицâ које су пр̌љавије од свакога свињца!

—

Преко механа, очи путникове десно и лево повлачи на се овогодишња дивна летина. Сељаци веле да не памте овако родне године. Стр̂мна су жита врло једра; у пшеничном класу има по 20—65 зрна, а у снопу је 8—9 ока.

Зналци веле:

— На очи лепо; на длану тешко: на језику слатко: права божја благодат!

Кукурузи су као гора. На сваком струку штрче по два добра клипа, а на многима има по 3, по 4, па чак и по 5 клипова.

Грожђа је толико да је чокоћу тешко. Домаћини се брину у што ће примати толико вино.

Само је шљйвâ огодно; али око Рудника, и у Горњем Левчу, кажу, има и шљива и другога воћа.

Сена ће бити мало. Од Београда до Ниша нигде се не види ливада с већом количином сена.

— Шта велиш, рођаче, упитах ја једнога сељака: — чим ће се, ове године, изранити стока, кад је овако огодно сена?

— Та има чим, одговори он: — где су амбарови пуни, где кошеви кр̀че од хране, ту стока не може гладовати: домаћину је доста клас, а стоци остаје струк; домаћину клип, а стоци тулузина. . . .

Види се, да се све мења овога света. Пређе је шаша, преко зиме, штрчала по њивама, да се по њој позна дебљина снегу; а слама се простирала говедима, да им је лакше лежати. Сад се све мења; настало доба променâ. Свак напушта старе навике. Ту и стока мења свој *јеловник:* место сена — узима сламу; место детељине и мухари — једе тулузину. Тек не знам да ли је сама ова измена јеловника мера толико коренита? Има прича о неком домаћину који је дошао на много ширу мисао: наумио је, веле, да свога магарца одучи од

једне старе,назадне, и скупе навике; да га одучи од једења. Оглед је дивно пошао за руком: животиња се одучавала од једења истина лагано али поуздано и — баш кад је потпунце усвојила нову науку — липсала је!

Историја не помиње других огледа од те врсте.

—

По њивама и усевима оживео је *народ*. Гледајући ту велику слику, путник размишља о животу, о раду, о стању *свега народа*. А кад се помене народ, нехотице долазе човеку на ум и *чиновници*, који народом управљају, који народу суде, који народ просвећују, који народ воде.

Државни чиновник у народу врши неке две службе, игра неке две улоге; с тога се и јавља с два лица, с два карактера. Спрам оних грађанâ у корист којих примењује законе, чиновник је слуга; спрам оних пак против чијих интереса законе врши — он је старешина.

У интересу такве службе, закони су оградили чиновника потребном заштитом. Чиновнику се грађанин мора покорити и послушати га, кад год га позове у име закона. У исто време чиновник је дужан сваки пут, кад му

какав грађанин дође, тражећи помоћи од власти, помислити овако:

— У мојој данашњој плати може имати која пара баш из кесе овога грађанина, који преда мном гологлав стоји, и тражи помоћи од моје власти.

Грађанин опет, долазећи чиновнику за помоћ власти, или примајући од чиновника заповести, треба да се сећа, да је чиновник опуномоћеник свију — да помогне њему појединцу, који *сам* себи не би могао помоћи.

Већ сама та двојност чиновничког карактера довољна је да се појмови често бркају, и да се измећу неспоразуми и сукоби између чиновника и грађана.

Чиновник, поред темељног разумевања земаљских закона, треба да познаје и друштво у ком живи, и бар главне идеје које то друштво крећу.

Грађанин пак треба да зна не само правне обичаје народне, него и главнија начела правне науке, и бар важније одредбе постављених у земљи законâ.

Где тога двога нема, ту врло често рâд грађана чиновнику изгледа као неки *отпор*, као

нека *буна*, а ра̂д чиновника грађанима се представља као каква *сила*, *тиранија*.

На жалост опажа се у нас, особито у новије време, да по неки чиновник, општим образовањем својим, изостаје иза неких напреднијих грађана у своме друштву, докле многи грађанин, с друге стране, толико заштићује своје личне интересе да за користи опште, за користи отаџбине, не оставља ни мало места.

И тако врло много наших незгода долази од нашега необразовања, од нашега незнања.

Наши школовани правници људи су већином врло мудри. Они чувају сваку тајну, па и зна̂нску. Нису они говорљиви; нису проливени. Што знају — сами знају. Говор је сребро а ћутање је злато, рекла је још стара мудрост. Ћутање обриче класе, а говор и писање подсећају чак на — Пожаревац!

С тога они много не узнемирују хартију и мастило.

Према томе, можемо се надати, да ће наши народни, правни обичаји остати још дуго у девојачкој незнани; а она туђинска раскош, као што је: популарисање правних начела, објашњавање постављених закона, и сва правна кљи-

жевност — нема изгледа да ће нас скоро узнемирити.

И тако ћемо ми још дуго остати мирни свак у својој «надлежности.»

Чиновник ће остати сам у својој надлежности, са свом слашћу и свом одговорношћу једне воље и једне памети.

Грађанин ће остати у свом незнању, с великом лакошћу да тражи оно што не треба, а да не тражи оно што треба.

Оба ће имати «надлежни» број неспоразума и сукоба, а отаџбина — «надлежни» број препрека које је чувају да не би одвећ брзо напредовала ! . . . .

То све рекох за чиновнике у опште, не гледајући у којој је који струци; а чиновници у полицйској струци данас су готови мученици. Може бити, да су неки њихови »претци јели киселог грожђа, па сада њима трну зуби»!

Један срески начелник данас није само орган оном Министру који га је поставио, који га унапређује, и који га може каштиговати; него је дужан слушати заповести из осам Министарстава, Главне Контроле, Управе Фондова, и из свих Јепархйских Конзисторијâ ! . . .

Не гледајући на толике изворе из којих долазе заповести, полицијски чиновник, по данашњим законима, мора:

Да заштићује државни поредак; да чува безбедност личну и имовну; да диже потере за лупежима; да притвара кривце, и даје их суду; да извиђа и каштигује иступе;

Да надзирава општинске власти; да разматра административна решења општинских власти; да се свакад находи у комисијама које извиђају кривице чиновника или свештеника; да мотри како се набавља пића за поштанске коње; да пази ко кванише или механише, на ком месту, и по ком праву; да прегледа места за која се тражс кафанска права; да пази да се гранична речна обала с противне стране не утврђује; да се стара да туђи бегунци не живе близу границе; да чува границу; да објављује све нове законе; да посредује између других власти и грађана:

Да мотри како се владају они што су условно пуштени с робије; да врши судско-лекарске прегледе; да претреса станове и лица, кад за то наступи случај; да врши уступе имања и ствари по судским пресудама; да саставља избране судове; да врши вештачења по за-

хтеву суда; да пописује масе; да разматра кривичне пресуде и решења општинских судова; да расправља на лицу места многе спорове; да извиђа спорове о синорима;

Да даје под закуп државна добра; да прибира данак грађански, данак беһарски, таксе на радње, крчмарину, среске прирезе; да купи приход од огласа, од добоша, од штампаних папира, од новчаних кашгигâ, од шумских допустâ, од санитетских исправâ; да наплаһује аренде од државних добара, од риболова, од дувана, од скелâ, од добара црквених и манастирских; да продаје таксене марке, и да пази како се врши закон о монополу на дуван; да прегледа општинске рачуне; да пописује људство; да прегледа касе; да прибира приход од мангупâ; да даје и наплаһује апсеницима храну; да потврђује процене имања за Управу Фондова;

Да пази на оне који раде занате, а права на то немају; да еснафски мајстори буду чланови еснафа; да спречава торбарење; да пази што се не сме продавати на панађурима; да се брине за еснафске испите; да надгледа потесе; да чува општинске и опште-народне шуме; да настоји да се граде општински ко-

шеви; да контролише чистоћу злата; да жури народ на пољске радове; да контролише кантаре; да надзирава сеоске дућане и акциз; да извиђа молбе оних који су без земаља, и траже општинске утрине; да извештава о напредовању пољских радова;

Да пази врше ли свештеници своје дужности; да им кӯпи приходе; да мири завађене супруге; да свети празнике; да настоји да се у школе уредно доводе деца; да се школама на време даје огрев; да даје плату учитељима; да надзирава књижаре; да гледа врши ли се закон о монополу државне штампарије;

Да мотри на заразне болести у људӣ и у стоке; да прегледа нагло угинулу стоку; да мотри на продају отровних ствари по дућанима;

Да врши за̏бране; да пописује имања; да врши продаје; да прима и даје новац по предметима извршеним; да извршује кривичне пресуде; да извршује осуде царинарске; да упућује суду поротнике, вештаке, и друга потребна лица; да наплаћује разна тражења вла́стӣ;

Да гради и обдржава друмове и путове; да гради и обдржава мостове; да пази да се воденице не граде без права; да се стара за све

државне, окружне, среске и општинске грађевине; да надзирава кулучење; да ради на регулисању вароши и река; да надгледа експропријацију за друмове и за железницу;

Да помаже рекрутовању војника; да упућује војнике командама; да настоји да сиромашним војницима општине дају путна трошка; да води бригу о инвалидима и њиховим породицама.

Ма да ово изгледа много, опет овде нису побројане све дужности полицйског чиновника. А докле су се дужности, за ових последњих 40—50 година, овако обилно множиле, и овако плодно разграњавале; докле су форме, чуварице сваком закону, постајале све заплетеније и све оштрије; докле је штампа за нишан својим нападима најрадије узимала полицйског чиновника; докле је многи скупштинар, осудом онога што полицйски чиновник ради, правдао свој избор, и осигуравао нови; докле је сваки Министар чистио и пречишћавао полицију, каштиговао и смењивао полицйске чиновнике, да би утишао буру од опозиције; докле је, баш с тога, проценат каштигованих чиновника страховито одскакао од процента у другим редовима; докле су се стварима за живљење цене удвојиле и утројиле: дотле је полицијском чи-

новнику остала једна једина утеха непроменита; остала му је плата, која је била још из прва! Колика је била године 1844, толика је и данас, године 1884!....

Благо нама, кад смо овако правични!

Благо нама, кад смо оволико увиђавни!

Благо нама, кад овако знамо шта ошта бива!

Благо нама, кад се умемо овако спремати да будемо велики!

* * *

Беше пред вече, 19 Јула; сутра освиће Св. Илија; време ведро, температура умерена; људи по пољима навалили као мрави: жњу жито, везују снопове, превлаче крстине, дену стогове, а негде већ и врху. Села остала глува. Код куће се задржало само што је немоћно за рад — бабе и деца.

У једном месту, Морави на десној страни, изиђе на пут, пред моја кола, једна баба и стаде. Она држаше у рукама једнога лепога петла, па, окренувши се кочијашу, рече:

— Молим те, закољи ми овог петла; нема код куће ни једнога мушкарца, а сутра је Свети Илија! . . . .

Јован и главе не окрете на ту молбу, него ошину коње, и баба брзо оста далеко иза кôлâ.

Из друге авлије изиђе друга жена; и она држи петла, и она моли да се закоље.

— Чувај се од коња! викну Јован, и ошину дешњака.

Кад угледах и трећу жену на вратницама, с петлом у рукама, рекох кочијашу да устави, и упитах је:

— Што кољеш тако лепог петла, снахо?

— Па, ете, јутре је Свети Илија, одговори она својим нагласком, погледавши стидљиво преда се.

— Што се на Св. Илију баш петао мора заклати?

— Он да не куне газду, одговори она, и опет се осмехну.

— Како петао куне газду?

— Кад се јутре не закоље, он преко јутре виче: «Кукуреку! ја Светог Илију прескочих, а мој газда не ће.»

За то га кољемо.

— Је ли то обичај само у вашем селу, или још где?

— Сав народ тако ради! . . . .

И тако ја дознах да се у Прекоморављу, у очи Светог Илије, одсече толико петловских глава, колико се у очи Божића ишчупа прасећих јабучица.

Јадни петлови!

Што их кољу, то није никаква новина. Откад су на земљи човек и петао, свакад је човек клао петла, а петао човека можда није ни кљуцнуо. И опет је петао крив. Он је крив што је жив. Што петлови губе главе, то им мора бити криво; али бар је за све равноправно. Но ево муке што они, у очи Светог Илије, поред силе, трпе и неправду. Тај дан њих не кољу само за то што су од њих јачи; и што хоће да откину који њихов батак: него их најпре обеде, као незахвалне према своме добротвору, и као злотворе газди своме, па их онда кољу, као какве злочинце!

Као што видиш, овде људи са свим самовољно тумаче кокошињи језик. До данас, колико је мени познато, ни једна петловска академија није у том смислу објашњавала реч «*кукуреку!*» А ни један људски филолог није се с толико марљивости бавио кокошињим је-

зицима, с колико се машао за крила, батаке, и карабатаке.

Е, шта то помаже? Људи траже да реч «кукуреку» значи оно што они хоће, а не оно што петлови њоме кукуречу.

И тако човек, тај цар свега света, тај једини разумни и племенити створ, та слика и прилика Божја на земљи, у свакој прилици, потврђује да је људска нарав врло верно насликана у оној басни која се зове «*Вук и Јагње.*»

До виђења, драги мој Мито!

С милим поздрављем за све вас

27 Јула 1882
у Нишу

Твој

М. Ђ. М.

ПИСМО II

Од Делиграда до Горице

Драги мој Мито!

У пређашњем писму, где сам ти ређао ситнице које сам опазио уз пут од Београда до Ниша, ја сам се, навалице, уставио онамо иза Делиграда и Алексинца, ма да ти то нисам изреком поменуо.

Делиград и Алексинац два су имена која не ће никад заборавити српска историја; два су места, врло бликска једно другоме, која, у мало времена, и у сличним приликама, имађаху несличну судбину.

За прве борбе српске против Турака, Делиград бејаше неко раскршће крвавих сусретâ; на њега се упућиваху највеће турске војске, које мишљаху, долином питоме Мораве, спустити опет турску власт на Шумадију. У то

доба славни певац »Србијанке« Делиград назива:

«. . . . . *Зајажалом турства,*

«*На које ће вазда жалит' каде!*»

Алексинац пак, за све то време, тешко се кад и поменуо.

Утиша се та крвава борба; наста мирни живет и вољни рад. Чувени Делиград зарасте у коров, а незнани Алексинац диже се, рашчу се, и расцвета, као какав божур у градини.

Неколике десетине година на Делиграду царује мртва тишина, коју прекида само игра (а некад можда и писка) ђачади из вукашиновачке школе; а у Алексинцу, за то време, кипи живот, рад, врева, напредовање.

Пројоше и ти дани. Обнови се стара српска парница за ослобођење и уједињење. На Делиград и на Алексинац слеже се силна војска. На ново плану барут, на ново се проли људска крв: земља се потресе, небо се залуља од страшнога тутња и пуцња.

Алексинац и Делиград изменише улоге своје.

Под Алексинцем дркти земља од страшнога боја, а над Делиградом трепти ваздух од «ура» и «многих лета;» синови отаџбине на Шуматовцу пишу крвљу своју дужност, а дипло-

мати из света, новинарски дописници, по патосу делиградске школе, шампањем бележе своје јунаштво, и своју љубав према српском народу!

Онамо се брани своја кућа; овамо се расипа туђа тековина.

Чудне супротности!

Сврши се и ова борба, тежа од сваке друге са самим непријатељима! Јуначке се пушке обесише. Не да рђају, него да се одмарају. Наста опет мирни живот и рад. И гле! Делиград опет зараста у коров; али и лепи, кићени, напредни Алексинац нешто вене у питомој долини моравичкој.

Што је у њему?

Недалеко од њега ено се диже стари, славни Немањин Град Ниш, који привлачи себи све животне сокове из широке околине своје. Ниш бујa; Алексинац чами; Ниш цвета, Алексинац вене!

Алексинчани осетише своју тајну бољку, али јој врела не виђаху. Зловољни с тога, они кривљаху земаљску управу за оно што није створила никаква управа, него што је истекло из ђеографских закона и из развитка историјских догађаја.

Алексинчани наваљиваху да се железница Београд-Ниш проведе Морави с десне стране. То би Алексинцу помогло врло мало, а Србији би одмогло врло много.

То је други узрок њиховом незадовољству.

Додај још познату нетрпљивост пријатеља једне политичке партије спроћу чланова друге партије; сети се, да та нетрпљивост често рађа узајамно нападање и врећање, па ћеш онда ласно појмити, колико трвења и гложења може бити међу грађанима једнога овако малога места.

Алексинац не ће никад бити велика трговачка варош. Ма се шта причало о старом граду *Бовану*, и о његовом знаменитом тргу, с кога се је, сваке године, самим светогорским испосницима слало по пет стотина крушаца соли на поклон; ма шта да је у старо доба значило данашње сеоце *Краљево:* Алексинац, наследник њихов, остаће дуго једна лепа, чиста, идилична варошица. Она је већ сад зарасла у винограде. Имаће, дакле, довољно изреднога вина; имаће жита, кукуруза, и свега што роди у богатој Морави, а имаће и онога што се тови по Голаку, Озрену, и Хртњу. По врх свега тога

имаће дувана, који је и данас на тако великом гласу, и на тако високој цени.....

Из Алексинца хајдемо у Ниш!

Ти си скоро био у Нишу. Није чудо ако је ово моје писмо без интереса за те. Тек опет има неке разлике између бављења твога у Нишу, и бављења мога. Кад си ти овде био, онда је Ниш гледао избавитеља свога, првога краља српског. Тада је он био рочиште, на које су се стицали људи с истока и запада, са севера и југа, да виде онога с кога је Ниш ово што је. За то је тада Ниш много више гледао, него што је гледан био!

—

Лепоте нишке околине, блиске и далеке, ваља гледати очима, ваља уживати духом. Описати се оне не могу. Најпотпунији, најживљи опис не може представити ни хиљадити део онога што би очи виделе за један часак, што би душа осетила за један тренутак.

Кад човек, пред вече, стане на нишки мост, и погледа уз Нишаву, онда лево има стари *Град Ниш*, и над градом *Виник* и *Че̏гр;* на десно му је *Варош Ниш*, и за вароши *Горица* и *Марков Град;* под мостом пак хучи брза Ни-

шава, која се не уме уморити од постања до судногa дана.

Град Ниш, својим постањем, својим обликом, видљива је историја крвавих сусрета разних народа на овом месту, почињући од Римљана па ево до нас Срба; Варош Ниш напомиње нови живот који настаје балканским народима; Марков Град подсећа на оно доба када су појединци сами собом, о својој снази и о својој памети, бранили идеју српске државне целине, а Чегр напомиње оне дане у које народ, после дуге и горке патње, беше устао листом, да се бори за свој васкрс, за своју будућност.

Стара никад нестара Нишава, зајажена воденичном браном, ломи се, љути се, хучи и јечи онако као и народ српски, докле год све сметње своме цепању и раздвојици не уклони с пута, па ће се онда утишати и умирити.

Марко на Ровинама и Стеван на Чегру два су честита сина српска; у њих је неједнако место у друштву, а једнака им је душевна мисао. Један је *Краљевић* а други *Тежаковић*, па ипак онај на Ровинама (1395), и овај на Чегру (1809) веле: *Нека буде моме народу боље, па ја први да одем с овога света»!*

На средини између Маркова Града и Синђелићева Чегра, у нишавиној долини, по врх вароши Ниша, стоји један чудни, један необични споменик, који показује каква је историја српскоме народу. То је крвава *Ћелекула.* Зидана од српских глава 1809 да Србима буде *страшило*, она се, 1877, претворила у српску *тапију* на земље Немањине! . . . .

Даље ка истоку прочеље нишавској долини закитили су планински висови разних имена, различног облика и положаја и необичне лепоте. Кроз те висове проструга̂ла је Нишава себи пут, и мами нове људе, да се и они угледају на њу, па да се не ломе преко стена и преко врлéтӣ.

Низ Нишаву, недалеко од вароши, штрчи суморна стара кула, у којој је издахнуо на Параћину рањени, силни Афис-Паша (1805), и која је данас имовина браниоца Трси-Бабе и Књажевца. Ту, у дебелу орахову хладу, жели овај војник провести своју старост. Замењујући сабљу мотиком, вели да је рад, сећајући се минулих тегоба, сладити се лепотом слободнога, напреднога Ниша.

Даље к западу дижу се у небеса венци од Пасјаче, од Малога и од Великога Јастрепца, чак до огранака големога Копаоника.

С моста и хуке нишавине хајдемо у варош!

Ко је видео Ниш онда кад га је освојила српска војска (28 Декембра 1877), па га погледа сада, тај се не може начудити великој измени и обнови његовој.

Место старих, уских, кривих сокака, просечене су нове, праве, широке улице; место ниских уџера и страћара од чатме, подигнуте су нове, лепе, високе зидане куће; место пређашње неравне калдрме, којом се ишло с камена на камен, као у каквом потоку, улице су сада патосане широком, равном калдрмом од глатког нишавиног камена. Није друго, него ти се чини да је нека вила све то створила вилинском силом својом.

И доиста, или је ту била вила; или је нека чинилица чинила чини. Јер велика тајна покрива све рачуне «регулиционог фонда». Ниједно урочљиво око још није у те рачуне загледало, осем инџинирâ који не милују службене тајне објављивати.

У новије време стало се много чепркати и испитивати. И, какво је доба настало, ласно може пакосним људма поћи са руком, да те рачуне изнесу на видело. Нека би им биле силе кратке!

Нишке гостионице млађе су сестре гостионицама београдским.

Старо је васпитање учило: *Млађи нека се угледа на старијега!*

Нови морал учи: *Млађи је паметнији; на млађима свет остаје!*

Нишке одабраније гостионице држе се старога морала. Оне се угледају не само на своје старије сестре, гостионице београдске; него и на своје мајке и бабе — гостионице земунске, новосадске, па чак и пештанске: точе пиће по улицама; купују за грош, продају за динар; и опет се жале на зла времена; муче госте писком неке музике, за коју још ударају на госте прирез, и имају послугу која врло жуди да протоврља макар по коју туђинску реч.

Од свих нишких гостионица на највећем су гласу *Европа* и *Берлин.*

«*Европа*» има зграду која би, да није, спрам свога пространства, одвећ ниска, била права јевропска гостионица; унутрашњи јој је намештај и уредба као у Пешти. Гостионичар је неки дежмекасти *Луј*, који носи на глави капу златом везену, а пред собом тера трбух, који би био достојан украс коме хоћеш окружном проти, коме игуману, или абату, или бар —

пивару. Луј је иначе интересан човек. Он има неку чудотворну моћ. Пржено свињско месо прекрсти некаквим туђим именом, стави му у *јеловнику* високу цену, и наплаћује га као да је у Пешти; румено матêвачко вино купује по грош оку, а продаје, као странско особито пиће, по 2 динара бутелу.

Луј је за путнике гостионичар, а за Нишлије је представник цивилизације у многом погледу.

Њему остају још две жеље, па срећа његова да буде потпуна. Те су му жеље: да се у нишкој «Европи» говори *немачки*, и да се плаћа *енглески!*

Како данашња српска омладина већ излази из уских погледа и предрасуда националних, и задахњује се широким духом космополитским, то милостиви Гамбринус може и услишати молбу смернога слуге својега Луја!

«*Берлин*» је гостионица простија. Она нема елегантног намештаја; нема телеграфâ по собама; нема собарица на буљуке; и у њој се, ма да носи суморно име, не чују звуци културтрегерског језика.

У тој гостионици већи део пажње привлачи на се сам гостионичар.

Хајде да га малко погледамо!

У кавани, или пред каваном (како је кад време), у свако доба видећеш да седи крупан, плав, проседе човек, редовно гологлав, у лаком оделу, некад без капута, свакад без вратне мараме; у зубима му је вишњев камиш о ком виси циновска лула од пене, са сребрним заклопцем. По некад се, место тога камиша, виђа мали чибучић, с танком папиросом, колико да се уживање промени.

Ето то је чувени гостионичар *Јован Утвић*.

Утвић говори врло мало; готово не говори ништа. Он само седи, пуши, и мотри шта се ради, и шта бива пред његовим очима. Сву бригу своју, сав рад свој свршује он једино очима својим, при чему не мрда ничим другим осем трепавицама, па и њима ретко и тромо.

Пословица вели: «Од газдиних очију имовина расте». Ко је први ту пословицу изрекао, мора да је неког Утвића гледао!

Утвић се родио у Сомбору; у Србију је прешао 1862, и ступио у призренску легију г. Каћанскога; после је служио и у стајаћој војсци. И кад би сви војници били као Утвић, та војска никад не би ни била што друго, него само *стајаћа!* Утвић сад има на кантар 82 оке, и

тужи се да је нешто јако похуђао. Један гост, видећи га тако свакад замишљена, упита:

— Шта толико мислите?

Утвић маче главом, подиже трепавице, тромо погледа у госта, и проговори:

— Много треба; мало пада; мора се мислити...

Г-ђа Утвићка, као добра жена, у многом се угледа на свога човека; тако је, на прилику, висока као и он; крупна као и он; пуна као и он; увек чисто обучена као и он; али, Јевина унука, она је млађа него он, и није плава као он, него црномањаста! И, докле Утвић безбрижно седи, и броји колуте од дима из своје луле: дотле она трчи око огњишта од јела до јела, и кува се у великој жези кујинској. Гости јако цене Утвићев подрум; а много чешће, право је казати, имају они разлога да похвале кујну г-ђе Утвићке.

И слуге Утвићеве, кавански момци, или, као што се цивилизовано говори, «*келнери*», нису троме као Утвић. Љубазно дочекују, уљудно слушају, и журно послужују. А слуга благајник толику подобност показује у рачунању да се многи гост мора зачудити. У нас бејаше некад један гимназијски директор, који, после своје дуге педагошке практике, увераваше,

да српска деца немају дара за рачуницу. Тај се човек љуто варао; у њега је била јача жеља за српски напредак, него што му је била хладна судиља. Сиромах старац, у томе горком уверењу, да Срби не умеју рачунати ни мерити, идући на Киселу Воду, носи свој кантар, да мери што купи. На радост марљивому васпитачу, може се казати да добри слуга благајник у гостионици Утвићевој, може од 57 гроша, да прорачуна 108! Ако то није знање, не знам које је друго?

О скупоћи гостионичкој не ћу трошити речи. Одкад је на свету гостионицâ и путника, увек су се путници жалили на скупоћу јеловника, а гостионички момци — на мршавост гостинске напојнице!

. .

Црквена нишка управа ревно шири «благочиније» међу вернима. Она редовно походи све богомоље у јепархији и, за добар хонорар, склапа им рачуне о приходу и расходу; приређује *једну* архијерејску службу о слави *несколиких* еснафâ, па *сваком* еснафу допусти платити пуну таксу, као да је самом њему служено (сваки верни да може изаћи пред Бога

с уредном признаницом); набавља црквама, за пристојан провизијон, једнолике протоколе. И чак је нашла нарочитога кројача за ново попеће одело. Овај кројач је, кажу, необично добар Хришћанин: дописује «*Гласу Православља*», заслања својим побожним именом туђе дописе, који миришу великим православљем, и готов је скројити без плаће и враће џубе ком треба проти, да се њиме највеће «благутробије« може обавити.

Нишки попови памте да је Христос рекао: «*Царство Божије није од овога света*». За то се они не мешају у политику; не ће да знају за политичке партије у земљи; и, да би увек одржали свој унутрашњи мир, читају само, «Глас Православља» и «Брку». [1]

—

И школа је у Нишу живља него по другим варошима. Данас се, као што знаш, свуд школа одмара од рада или од нерада, то она зна; а овде она има данас и више посла и више посленика.

[1] Све то било је у «време оно»; данас је са свим другче.

Овде је скуп школске интелигенције. Осем учитеља из мѣсних основних школа, осем професора из нишке гимназије и из учитељске школе, овде је данас преко 40 наставника из разних основних школа, који су сазвани на *практичка предавања*; и њих ради дошао је амо управник београдске учитељске школе, и један професор гимназије.

Потреба оваких предавања давно је припозната; план за тај рад углавили су људи педагози; извршење је њихово поверено најбољим наставницима. И опет цела та ствар, по мишљењу неких људи, не ваља! То је све, веле ти људи, «напредњачки» крпеж. Школи требају «радикалне реформе! «Основна је школа свет за се». «У њу не треба пуштати непосвећенога; никога, осем учитеља»! «Професор ма које веће школе, чиновник ма кога чина, нису за основну школу. Они не могу бити ни наставници, ни судије учитељу основне школе». Противници радикалне реформе, какви су пакосни, могу на то рећи: да таква школа затвара врата новим идејама; да се таква школа брзо претвара у суву рутину; да је то само костур од школе без меса, без духа; али

ти не слушај те лепе речи. То, веруј, говори само партиска пакост!

Они могу, даље, рећи: «Настава је као и вода; она никад не иде оздо на више, него озго на ниже! Настава је као и сунчана светлост; она и боље осветли, и топлије загреје, кад пада озго доле, него кад се пење оздо горе! Све ће то они говорити, али њих не ће послушати ни један пријатељ корениих реформа у школи!....

Општинска управа нишка има широке погледе, и велике намере. Састављена већином од људи који нису староседиоци, и који можда немају великих имања у Нишу, она није потчињена назадним, скученим појмовима Нишлија староседилаца. С тога једино жуди за благом Ниша и Нишлија. Она је, како се чује, одлучила да гради у један мах:

Три школе,

Два велика моста преко Нишаве,

Два велика водовода,

Општинску кућу,

Једну велику гостионицу,

Неколике дућане, и

Неколике месарнице.

По приближном прорачуну, те ће грађевине стати око 114 хиљада динара!

Каква велика замисао! Каква племенита намера!

Али нема лица без налича! Где су овако родољубиви управници, ту се нађу и саможиви противници, који налазе да је баш сад згодно показати: да нишка општина нема новаца, и да је још дужавна држави преко 100 хиљада динара, у име неплаћенога данка!

— Хоћемо и ми да се гради, веле они: — али оно што је прече најпре, па механе и дућани онда кад буде новаца!...

Тако, жими, говоре све циције овога света!

И тако се овим добрим намерама само сметње стварају!

Да се оваке грађевине предузимљу у манастиру, радовали би се и ђаци и кувари. јер, по једној старој празноверици, држи се, «да се само на грађевинама дâ лепа пара заслужити!» Али ово није манастир, него автономна општина, у којој је свак заузет само за опште благо!

Ствар је запела за државну власт, која ће, јамачно, поштујући општинску самоуправу, оставити да се *автономна* општина овако *автоматски* задужи!

—

Данас је сељак мезимче у нашој отаџбини. Њему свак тепа; њему се свак удвара; њега свак тапши по глави. По уставу од знамените 1869, сељак је једини представник српске нације; он уређује школе, пише законе, процртава правце политици након 100 и 500 година: он уређује наставне програме, итд. итд. итд.

И све то још није доста. За сељаков тор мари поп; за његов амбар пита трговац; за његову кесу разбира чиновник, па чак и министар финанције; сељаковим оделом дичи се често скупштински опозиционар; у његово име говори свак, па често и онај који свога крсног имена нема!

За олакшицу сељаку морале су, у Декембру и Јануару, ницати оне необичне коприве, од којих је често по неки скупштинар био зелен као јед. За хатар сељаку, отелила се је она чудотворна кравица коју су у скупштини онако немилостиво музли неки беседници да омрсе по неколико редакција (хоћу рећи по 15—20 кућа).

И славни је Ниш пунан љубави спроћу сељака. Ту љубав своју он је посведочио делом. Ево да видиш: Нишка штедионица (али није штетионица, као што би какав тепо изговорио) постала је за то: да позајми *сељаку* новаца, кад би му угинули волови, или би му гра̏д убио летину, или би му се друга несрећа догодила.

Као што видиш, тај је закон скучен, себичан, искључив. Он је одцепио сељаке од других грађана у отаџбини. Он их је осамио, ожалостио, ојадио.

Нека господа нишка, и неки трговци у Нишу, нису могли трпети неправду тога закона; нису могли подносити да сељаци, браћа њихова, буду одељени од њих. За то су се досетили и узели лепо на себе те сада и они дугују штедионици, као и сељаци, по крупније суме, неке на залоге, а неке на просто јамство; само да буду равни, да буду једнаки са сељацима!

Тој господи, тим трговцима, нису угинули волови, није им слана убила дућане, нити им је вода однела тевтере, али они — само за љубав сељацима — ето стају у ред сељачки. У сјајним ципелама, они се врстају с каљога-

жама у опанцима, само да се браћа од браће не деле!

О, ћери небесна, љубави братска! Шта не ће учинити свемоћна милошта твоја? Право је рекао Свети Апостол Павле: «Љубав се свачему уме домислити!»

Honni soit qui mal y pense!

На Преображење, 1882
у Нишу

Твој

М. Ђ. М.

ПИСМО III

О Нишу и о Нишевљанима

Драги мој Мито!

Стари Ниш, старе Нишлије бише — и прођоше! Сад, ево, настаје Ниш нови, и Нишевљани нови! Ако се за стари Ниш, и за старе Нишлије, и не могне баш овако апокалипсички рећи: *Прођоше;* може се казати: *пролазе!* може се рећи да већ настаје Ниш нови, Нишевљани нови!

Ти се сећаш оног некадашњег сплета од кривих, уских, често заднивених нишких сокакâ; сећаш се оних ћерамидом покривених чатмених оградâ, које улицама даваху онако глуво, онако суморно лице, а унутра затвараху високе османлуке, некад дивне цветњаке, и смерне, чисте, чак негде и појетичне кућице!

Идући таким нишким сокаком, човек би помислио да је у гробљу, или у месту које је

куга поморила, или које је каква сила раселила. А кад се где отворе авлйска врата, и тако очи добију прилику, да згледају и оно што је у огради: онда се, иза суморнога авлйскога зида, угледа неки нови свет; угледа се читав мали рај, марљиво склоњени од свавих злих очију. Ту се, најчешће, види ред лôзâ чардаклија, које собом чине красан зелени свод, окићен у јесен грозним својим родом; по земљи пак друго је разно биље; па онда кладенац, поред кога jȁдй каква тужна јадика (врба), или дрско мучи густ бокор вазда зеленога шимшира; па лепи човек, лепа ката, шебој, каранфил, и друго цвеће, које удивљава и живошћу својих бојâ, и силом свога мириса, и богатством свога цвећаног лишћа!

Кроз то све, од врата до куће, дала се калдрмисана стаза, по којој се, по вољи, распружио лењи троскот.

Кућа обично гледа у цвеће, а на улицу нема ни прозорчића! Сви прозори њени примају светлост из градине, из цвећа. И прозорâ је у опште тако много да су многој кући целе стране од самих прозора!

Пришавши кући, прво се ступа у неки трем пред кујном, па се онда улази у про-

страну кујну, којој су дувари украшени многим лепоорибаним судима: софра-тепсијама, леђенима, и саханима.

Кујна обично заузима средину куће; па су собе с једне и с друге стране кујне.

У собама су долапи за спрему спаваћих хаљина, и за склањање других ствари, које нису миље очима. Ти су долапи обично ишарани резбом простијом или лепшом. На некима има резбе која би могла бити углед резачима. Дуж дувара је низак миндерлук, застрт ћилимом или чохом, а оивичен шареним јастуцима. Поседети на тако меку, поширoку и ниску миндерлуку, прави је одмор уморноме човеку. Тли у собама редовно су застрти ћилимовима.

Нишевланин, улазећи у собу, скида с ногу ципеле или јеменије, и оставља их или пред вратима, или уђе с њима у собу, па их скине и остави одмах до врата, на једнојували, која се зове «*папучлук*». Оставивши тако ципеле, или јеменије, он хода по ћилиму у чарапама: свакад чистим ногама по чистој простирци!

Уз ред буди речено, нишевљанин хода врло мало. Он ради ногама само онда кад му треба прећи с места на место; иначе своје ноге не труди: он најволи да седи.

На собним прозорима ретко има завесâ, него светлост обично јури унутра по вољи. Окна су једна, и тако су срезана и склопљена да у соби никад није оскудице чиста ваздуха.

Таваница собња обично је ишарана лепом резбом, а дуж дуварова, испод тавана, пришивени су дрвени рафови, на којима су наређане сјајне калајлије, чаше, зарфови, и још по нека скупоценија ствар од посуђа.

У соби, на источној страни, на рафу, или у нарочитој дупки, у зиду, стоји која стара светогорска икона, који крст од седефа, а пред њима виси кандило, које се779 прислужује у очи недеље и већих празникâ.

У вече, кад се хоће да спава, спаваће се хаљине изваде из оних долапâ, простру се по ћилиму на тлима, и ту се спава.

Још се у соби може видети по који мали столић, као какав осмоугаони трупац, на који се, у вече, ставља свећњак са свећом.

Куће су обично чатмаре, а има их и зиданих; с поља су само олепљене, а изнутра су и окречене. Тли су им или од опека (цигаља), или од орозана, или од дасака. Ово последње је реткост, која се узима као појав новији. Покривач је кућама ћерамида. Готово све куће

ниске су. Пећи по собама има, али врло ретко; где их има, земљане су. Иначе се собе зими загревају мангалима.

Нишевљанину је кућа, и пред кућом башта, све уживање. То је његов свет, који он ревњиво склања од урочљивих очију, а у коме сам мало борави. У тој башти, у том без затвора затвореном свету, по чистим, калдрмисаним стазама, у лаким папучицама, шеткају беле ноге женске и девојечке; туда се клобуче њихове широке шалваре, као пена танане. Шалваре те стежу струк чељадету испод јелечића. И како су оне оздо а јелечић озго, то се никад не могу да сложе, те цео струк да покрију, него у појасници увек остаје по три до четири прста, између венца од шалвара и између ивице од јелечића, самој бурунџук-кошуљи, која више открива него што покрива белу, као млеком наливену, снагу! . . . .

У својој кући, у том кавезу од цвећа, нишевљанин само ноћује, а драго његово ту век векује. Нишевљанин проводи дан на дућану, или у каквом другом раду, ван куће.

Дућани се у Нишу отварају врло рано. Чим сване, и свет се размрда по улицама, дућани се сви отворе. Мајстори седају на ћепенке

а трговци за своје тезге, те чекају сваки своју муштерију.

Нишевљанин устаје рано; попије црну каву, или поједе врућу лепињу, па иде на посао. Око десет сахата донесе му се ручак од куће на дућан, или онамо где ради. Сав је ручак један сахан јела и кришка хлеба. Нишевљанин једе мало. Нишевљанска је кујна на гласу; али се она развија само о великим годовима, и у каким већим гозбама. Иначе се нишевљанин убезекне кад види, по сваки дан, овако разноврсну садржину наших јеловника:

— И срећу ћете своју појести, прошапће многи: — ако тако узједете!

Нарочито се том скромном кујном одликују Турци нишевљани. У Нишу можете срести на улици Турчина, који носи у једној руци чанак кисела млека, а у другој врућ хлебац: то је сав ручак за њега и његову породицу од 4—5 душа!

И нико се не жали, при таком оброку, на немаштину.

Чим сунце зађе, дућани се већином затварају. Према свећи, или лампи, пазари се и ради само у дуванџиницама, бакалницама, или берберницама, и у гостионицама.

Затворивши дућан, свршивши дневни рад, нишевљанин иде кући. На авлиским вратима лупне халком, те му изнутра отворе. Он уђе, затвори за собом врата, и већ се спрема за вечеру. Њега чека охлађена ракија анасонлија, и друго што је домаћица зготовила. За трпезу домаћин седа скрстивши ноге; до њега седају његова деца, па тек онда жена. Домаћица мора чешће устајати, да што принесе, или да послужи, а домаћин, као какав патријар, седи, вечера, и по нешто разговара. Вина пију и он и она, па дају и деци.

По вечери, запали он лулу дувана, поседи неко време; па му, иза тога, жена помаже да се свуче, да легне. Помоћи човеку да се изује, женина је дужност; а помоћи иначе у свлачењу човеку је од жене годимст.

И по што човек легне, жена му остаје да намири децу, и да још што шта посвршује.

Сутра дан вредну жену буде петли. Она устаје и спрема све тако да, чим муж отвори очи, она већ има чиме да га понуди. Кад он устане, она је дужна полити му да се умије, додати убрус да се утре, и помоћи му да се обуче. Кад је са свим готов, она га четком

или метлицом очисти од главе до пете, и испрати до авлиских врата.

Изишавши из куће, нишевљанин иде прво на пијацу те узме штогод, и пошље кући за ручак. Иза тога сврати у кавану, где можда попије по коју црну каву, и види се и разговори с неким. Одатле иде на дућан или на свој рад, где остаје до мрака.

—

Мисаони живот није развијен у Нишу. Нишевљанин се находи у свету мисаоном само кад је у својој цркви (кад се моли Богу), кад се стара за душу. Други облици духовнога живота незнани су у Нишу. Онâ честа излажења у лојза (винограде); оно борављење по неколико дана у питомом Габровцу, или у Кршном Сићеву, више су телесни одмор, него душевна наслада оних природних лепота и чудеса!

При свем том, срце је срце. И онај који не уме испевати величанствене епопеје, угоди кад икад да певуши жубор хлађане водице, или трепер зеленог лишћа, или милину девојачког лица, или дражж мушкога стаса и погледа! И Ниш певȣка; Ниш попêва миље младости и лепоте; сласти живота породичкога, живота

домаћега. У том животу јако пада у очи раширен рођачки однос међу људма: *Бата*-Таса, *Чича*-Илија, *Баја*-Станоје, *Деда*-Никола, *Побратим*-Ђорђе, *Невеста* - Марија, *Снаша* - Станија, *Стрина*-Васка, *Пријатељица* - Стојна — имена су којима се изражавају не само ступњи сродства, него много чешће друштвено уважавање и поштовање.

Нишке песме не траже јунакâ ни у далекој даљини, нити у тамној прошлости. Даљине оне не знају, а прошлости не познају. Њима је доста у првој улици какав виђен, отресан момак, или каква хитра црноока, па да се излију да срце занесу. Неким рођачким миљем задахнуте су све те просте, простодушне песме. Готово би се могло рећи да данас нема ни једнога нишевљанина, ни једне нишевљанке, који нису имали, у своје време, своје песме; особито ако су што претрпели, те тако стекли право на песмино учешће и заштиту.

Више, ваљда, од двадесет и пет година, на свим весељима у Србији, разлегаше се песма:

«Кревет мела Парашћева!
Хеј хубава, хеј жалосна, хеј несрећна Парашћева»!

И та «хубава», та «жалосна» Параскева и данас живи у Нишу; само што би данас, си-

рота, могла бити јунакиња каквој причи, али већ не песми! . . . .

* * *

Што год ти довде писах, све ти писах о Нишу старом, о Нишу који пролази, о Нишу који се мења на наше очи Ови типови, ове слике, ови облици живота пролазе, ишчезавају као роса испред сунца, као магла испред ветра! . . .

Ево настаје Ниш нови, с новим нишевљанима, с новим облицима живота и уживања, с новим идејама и идејалима.

О том Новом Нишу немам потребе да ти говорим: Београд гледај — Ниш знаш!

Али сâми прелаз, сâмо претварање старога Ниша у Ниш Нови — вреди разгледати.

Ниш је био одвојен од Србије готово пет стотина година. За тако дуго време, њега је притискивала непријатељска сила. Тако дуга влада туђинске најезде није могла проћи, а не оставити никаквих последица; она није могла господарити тако дуго, а у животу нишевљана ништа не изменити, и на свој калуп не дотерати.

Кад је куцнуо час да се Ниш ослободи, и да се с отаџбином својом споји, онда њега не

споји никака дипломатска наредба, нити кака конгреска одлука; нити се оставило њему да сâм изрече свој пристанак на спојење са Србијом. Ни једно од тога, као што знаш, није било!

Ми смо свој стари Ниш силом отели! Срца нишевљана била су свакад оно што и срца наша; али су ипак нашу власт у Ниш унела грла наших топова. Нишка врата отворили су пред нама мачеви а не кључеви!

Ми смо, истина, ушли у Ниш као браћа; али као браћа старија, као браћа која заповедају!

Од таке своје улоге, ми имамо и неку корист, али имамо и неку опасност.

Корист је, што се нама не може да одупире сваки местимични, сићушни интерес; свака уска, интересовна заблуда; те, по томе, наше наредбе и уредбе брже се примају и уводе у живот, на опште добро отаџбини и Нишу.

Опасност пак може нам доћи од тога што ми из пређашњег нишког живота и оно добро, које би се могло пренети у живот нови, губимо, пре него што га и познамо. Ниш све наше обичаје и навике прима без поговора, а све своје, и слабе и добре, без саслушања, баца у заборав!

Себезналу, охолу шумадинцу то може бити нѐко задовољство, а општој благајници народнога духа, то је свакојако штета.

Докази и остаци старе културе, старога живота, ма колико да су слабачки и неприметни, заслужују да се проуче, пре него што се осуде и у заборав баце.

Ту је бар опасност да нас не снађе штета од своје среће.

—

Остаје да ти речем коју реч о Турцима у Нишу и свим новим окрузима. Ако доспем, њих ћу узети за предмет једног оделитог писма, колико да их не мешам с нишевљанима, с којима се, за пет стотина година, нису умели сами измешати; толико — да им учиним неку пошту, после тако дугога господовања у земљама нашим!

Да си ми, са са свима нашима, здрав и весео! . . . .

15 Августа, 1882
у Нишу

Твој

М. Ђ. М.

ПИСМО IV

О Турцима

У овом писму рад сам проговорити неколико речи о Турцима, који су остали у новим нашим крајевима, и који су, сада, наши суграђани. Све што о њима могу казати стаће у ово једно писмо! На то су данас спали они који су некад претиди Бечу, који су заповедали Будиму, и који су Београду наденули име: *«Кућа од ратова»!*

Пада у очи што тако брзо нестаје Турака онде, где год настаје хришћанска управа. Певац *Вишњић* познавао је, види се, врло добро и Турке и хришћане, кад је могао онако пророковати, да ће скоро доћи време, у које ће Турци морати

«Каурит' се, ил' у Шам бјежати,
А ближе се турковат' не море.»

Турци се исељавају из местâ која су припала Кнежевини Бугарској; исељавају се из местâ, која су додата Кнежевини Црној Гори; исељавају из местâ која је заузела Краљевина Србија. Рецимо да стамболска турска влада није без дêла у том исељавању; рецимо да она, предвиђајући могућност, да се судбина Цариграду пресуди по обзирима етнографским, привлачи Турке са свих страна некадање турске царевине к Босфору, и насељава их око Цариграда, како би, некад, могла изићи пред јевропски ареопаг и казати: «Кад остављате свакој народности оно где је она најгушћа, где је бројем најјача: онда оставите и Турцима Цариград, по што су они ту бројем најјачи»!

Нека баш има и тога у овом сељењу, опет ми се чини, да се они Турци који се селе, ломе између две супротне тежње:

Турковати — па бежати у Шам, у земље где још ислам влада, или се

Каурити — па остати у земљама у којима их је први пут огрејало сунце.

Чини ми се да се сви они находе на тој раскрсници.

Већ се може рећи да у Пироту, Белој Паланци, Куршумлији, Прокупљу, и Власотинцима нема Турака који би стално живели, него се тек неки привремено баве, докле своје имање распродаду.

Највише их се задржало у Нишу, у Лесковцу, и у Врањи.

Кад Турчин хоће да открије своје мисли о своме садашњем стању, онда се од њега може чути овакав говор:

— Ова је земља била ваша. Ви сте у њој царовали пре нас. Ваши стари нису умели чувати својега царства: погрешили су, и Алах је узео царство од њих, и дао га нама, Турцима. Докле су Турци радили како Алах заповеда, царство је било њихово. Али и Турци заборавише закон Алахов, погрешише; и, ето, царство се узима од нас, и враћа се вама!»

Оваква вера даје Турчину снагу да поднесе све неописане несреће које, нарочито за овога последњега рата, ударише на мусломане. Верујући у судбину, а не могући променити њених пресуда, Турчин трпљиво сноси све што га снађе.

—

О мисаоном животу у Турака, у новим крајевима, готово се нема шта казати.

Ни домаћега живота нема у Турака.

Турчин у харему господари; у сéламлуку прима госте; у кавани пуши и ћути; у џамији клања: свуда, дакле, више гледа и слуша, а мање говори и ради. Управо Турчин се одаје мисаоном животу само онда кад распали наргилу, лулу, или цигару, и када, бројећи колуте дима дуванскога, блене у незнан, и мисли о ништавилу овога света, и, ваљда, о сладостима рајским после смрти.

У Нишу стоје још само три џамије; и од те три, само у оној што је у Београд-Мали виче хоџа, и збира верне на молитву.

До те џамије има једна врло трошна страћара, у коју се једва може ући по опалим и трулим степеницама. У тој страћари су две собе, као две магазе. У те две собе — две су турске школе. У једној су ђаци старији, а у другој млађи. У оној првој има 7—8 ђака, који већ уче арапски. Њихов хоџа (учитељ) седи у прочељу, а поред зида, један до другога, седе му ђаци на асури, и гледе сваки у своју књигу.

Кога учитељ прозове, онај се подигне, клекне на колена, као да би хтео сести на своје

пете. Клечећи тако, држи рукама своју књигу, и из ње чита што му се заповеди.

Пред учитељем нема стола; пред ђацима нема скамијâ; о зидовима никаквих учила, нити ма какава намештаја школског.

Хоџа (учитељ) много се мучи да би госту објаснио: шта предаје својим ђацима. Али гост слабо појима та објашњавања. Да ли за то што хоџа не зна добро српски језик, или можда он није јачи ни у самој науци коју предаје, не могу овде пресудити.

То је старија школа. У њој се, као што рекох, читају већ арапске књиге.

С друге стране те исте куће, врата су у оџу другу собу, у којој је млађа школа. Пред вратима тој соби стоји небројена обућа, нека већа, нека мања; нека нова, нека половна, а нека већ прешла у праве трање. Јер ђаци, улазећи у школу, по турском обичају, остављају пред вратима обућицу, и у собу ступају или у чарапама, или са свим боси.

У овој млађој школи може бити 35—40 које мушкарчића које девојчица. Сва су та деца између 7—12 година.

Дечица су махом лепа, особито женска; слободно и радознало гледе у госта; свако држи

у рукама по једну дебелу црну књижурину, која би лепо стојала у рукама каквога хоџе или дервиша, а овако је неприлика слабачким ручицама са жутим ноктићима у ових малених ученицâ.

И ова деца, скрстивши ноге, седе на асурама по тлима. Кад се прозову да читају, она устају, клекну на колена, и читају што им се каже.

Ето у такој школи музломани примају своју врло просту науку, од које је некад страховао готово сав хришћански свет.

До школе је џамија. То је једна са свим обична зграда, с поља закићена једном шиљастом мунаром, а изнутра застрта осурама и ћилимима! Осем дуварова, по којима су исписани неки и неки стихови из Корана, има само једно узвишено место, као предикаоница, одакле хоџа чита своје поуке. Нигде никака украса, никака богаства, раскоштва, нити какога год производа уметности и лепоте.

То је турска богомоља!

Турски свештеници, хоџе и мујезини, не разликују се од других Турака ни оделом, ни занимањем. Под стрехом те џамије има дућанић, који се прибио уза зид, као какво ластино

гнездо. У том дућанићу један Турчин седи и дрнда вуну за душеке, и разбија памук за јоргане. Кад се приближи молитвено доба, тај мајстор-дрндало устане, отресе се, колико може, од длака и упоћакâ, уђе у џамију, запали кандила и свеће, и, кад куцне одређени час, испење се на мунару, те разгласи на све стране света ову просту и кратку садржину музломанске вере:

«Један је једини Бог! И Мухамед је Пророк Божји!»

По што то сврши, враћа се у свој дућанић, и дрнда вуну као и пре!

И с тако кратком богословијом, с тако простом литургиком, с тако добровољним клиром, мухамедова се вера раширила од Индије до на врх Босне, и стекла је последовалацâ у којих су се старе корените особине измениле, само да се угоди тој чудној, тој тако простој вери!

Тек чуда ради, Драги Мито, сети се: шта бива у једној кавани, у коју се збирају Бошњаци Турци! Знаш ли кака је тишина, ма да њих 20 седи; сећаш ли се како они трпе и сачекавају један другога у разговору: ни-

кад нема случаја да двојица њих у један мах беседе!

А погледај на таку исту кавану хришћанску! Каква врева! Каква вика, и забуна!

Хришћански философи криве ислам: *да је супротан науци, да не допушта слободног испитивања.*

Философи мусломански одговарају на то: *да је свака вера противна слободном испитивању!*

Што у хришћанâ напредују науке, то, веле они, није заслуга хришћанске вере, него је сведочанство, да су се они истргли испод власти верске, и уздигли се изнад ње. А мусломани, као млађи, још се налазе под влашћу вере своје.

С тога у хришћанâ наука напредује, а у мусломанâ вера господари.

А хоће ли историја и мусломане пустити да се толико развију, те да се уздигну изнад вере своје, то пророковати за сад још је, у најмању руку, ствар ризична!

—

Још само једну општу цртицу, пре него што пређем на Турке Нишлије.

По што су Срби освојили Ниш, онда, једнога дана, пандури доведу и затворе некака Турчина у полицијски затвор. Још се кривица томе Турчину не извиди, а доведу и затворе неког Србина. Овај је, још с врата, викао протестујући да није ништа крив, него да га, по пизми, затварају и муче; да то не ће оставити до самога Краља; да тако није било ни под јаничарима итд., итд., како већ може говорити човек кад се наљути.

Тек после многе вике, видећи у затвору Турчина, он упита:

— А за што су тебе затворили?

— Не знам, турске ми вере, одговори Турчин тихо: — али, безбели, мора да има нешто, кад су ме затворили!

Ово двоје, ја мислим, не потребује даљег објашњавања!

—

Ја рекох мало пре, да ће се иселити из наших земаља сви Турци, који се не мисле «каурити.» А има их који ће се пре «покаурити», него оставити земљу у којој су се родили. У њих, у породицама њиховим, зна се, и прича оно што је било некад. Свест о старом добу српском, о личностима и догађајима историј-

ским, другда је у Турака живља и јаснија него у хришћана. Куда је била граница старој држави српској, куда ли бугарској, или грчкој — казаће вам данас многи Турчин разговетније него најбољи хришћански паметар.

Та свест о прошлости, то уверење: да су многи данашњи Турци потомци некадашњих Срба хришћана, повлачи многе Турке да на хришћанску веру не гледају као на веру страшну и мрску, него, напротив, као на веру својих предака. У овом погледу од особите је важности како Туркиње жене и девојке мисле о тој вери.

Ја ћу овде испричати колико је имала муке и страха једна Туркиња девојка, докле' је прешла у хришћанску веру, и вратила се из бежаније у место у ком се је родила.

Ово ће изгледати као кака приповетка, а није, него само једна белешка из живота једне Туркиње девојке. Ево слушај:

—

Костаћи-Ефендија жури се да прегледа све извештаје својих људи о храни за војску, па и не види да момак дуго пред њим стоји, че-

кајући да му нешто јави. Најпосле, подиже очи и, угледавши момка, упита:

— Шта је?

— Ефендум! Неколико вечери долази једна Циганка, и моли се да изађе пред вас. Вели да има нешто важно да каже.

— Што у ово доба? Сад је ноћ!

— Све у ово доба и долази.

— Пусти је нека дође, рече Костаћи, смигнувши раменима.

Момак изиђе; мало доцније, врата се отворише, и у собу уђе *Циганка Нафиза*, која је била редовна и пријатна гошћа многим богатијим турским кућама у вароши.

— Шта желиш ти, мајсторице, у ово доба? упита Костаћи-Ефендија.

— Желим казати вашој милости, рече Циганка обзирући се: — желим казати једну тајну. Али да нема кога овде?

— Нема никога, рече Костаћи кроз осмех: — можеш говорити слободно! Какву то тајну ти знаш?

— Тајну велику, тајну која може некога и главе стати!...

— Ене, ене! Да се ниси и ти умешала у борце? прихвати Костаћи, смејући се.

— Немој се смејати! Ваша милост се смеје, а неко сад уздише и плаче!

— Дѐ, Бога ти, говори; немој се заносити!

— Да ти кажем! рећи ће Циганка неким озбиљнијим гласом: — али, најпре, да ми даш тврду веру, да нико други не сазна оно што од мене чујеш.

— Нафизо! Ја сам Сераскеров човек; он ми је и пријатељ и старешина; ако се твоја тајна тиче Сераскера, не могу је од њега крити; ако ли се њега не тиче, веруј да ћу ћутати.

— Ова се тајна тиче само тебе и другог једног створења. Сераскера ни најмање!

— Онда ћу, знај, ћутати.

— Хвала ти! Одржаћеш живот једном дивном иксану Божијем, рече Циганка уздахнувши.

— Та говори, Бога ти! Што околишиш толико?

— Слушај! Ћи Смаил-Агина, онога богатога Турчина, који има имања да и сам не зна колико, лепа Зулејка, умире за тобом!

— Ха! ха! ха! учини Костаћи, разбацивши руке: — то ли је твоја велика тајна? Зар та девојка нема другог посла, него да умире за мном?

— Има ли она другог посла, или нема — ја не знам: тек се она заљубила у тебе, и хоће да свисне...

— Чујеш, мајсторице, рече Костаћи натмуривши своје обрве: — твој род више живи лажом него радом; али твоја лаж већ прелази меру.

— А за што мислиш да ја лажем? упаде му дрско у реч Циганка: — Ако не верујеш мени, вероваћеш себи; само јави где хоћеш, па ће ти она сама казати све у очи.

— Не верујем никоме ништа. Одлази без трага! То је нека плетка! Одлази! Одлази! Одлази!

Овако убрза Костаћи-Ефендија, и махаше десном руком, као метлом кад се чисти.

Циганка се погури и пође, али се осврташе и говораше:

— Греј ти на душу! Богу ћеш одговарати, ако девојка учини што од себе.

Оде.

Костаћи затвори врата; врати се у собу; али се не враћаше на рапорте о храни, него мишљаше и домишљаше се овоме послу.

— Кака је ово замка сада? Да ли то нису Ејубови људи смислили да ме уплету у какве

замке? . . . Најпосле, слеже раменима, отресе рукама, климну главом, па седе и прихвати се за рапорте о храни.

Костаћи-Ефендија родом је Велешанин, а пореклом Грк; васпитањем пак и живљењем у својој младости прави је Србин. Свуда око Велеса обишао је све цркве и манастире, задужбине српских Краљева и Царева; он зна све песме о српским јунацима, и све приче о српским Краљевима и Царевима. Речју, он је већи Србин него многи прави шумадинац.

Млад, леп, здрав, образован трговац, он је стекао прилично имање. У једној прилици извршио је некакву наруџбину *Абдул - Керим-Паши* тако савесно, и тачно, да га је старац необично заволео, и од тога доба звао га је и поверавао му највеће набавке за војску; не гледајући што су у његовом штабу, и у интендантури, сви били противни овоме младом и срећном каурину.

И у овом рату Абдул-Керим је узео Костаћи-Ефендију за набављача хране. У том је послу Костаћ могао лепе паре заслужити, али му је било до Бога криво хранити војску која туче Србе. То пак осећање морао је крити у дубину свога срца, једно — да не би увредио свога

пријатеља; а друго — да не би дао брадву у шаке својим непријатељима.

Костаћи-Ефендија живи у вароши, у кући некога старога паше. То је нека грдна кућерина, у којој је врло много соба, неких собашика, ходника, и тремова. А око целе куће је велика, висока ограда. У целој тој кући седи сам он и његова послуга. Кад затвори врата на која се улази, онда се ниоткуд не може ући у ту кућу; а не може се ни изићи из ње (осем на једна мала тајна врата у дно баште).

Једно јутро, после онога вечерњега разговора с Циганком Нафизом, изиђе Костаћи-Ефендија из куће, да се малко прошета по лепоме пољу испред куће. На један мах обдеде се она иста Циганка; сави се, и пружи руку, као да проси уделу, а овамо му тихо говораше:

— Довече ти морам опет доћи. Ако ме не пустиш, кајаћеш се. Зулејка ће се убити на прагу твоје куће; па ти гледај шта ћеш казати људма, шта ли ћеш одговорити Богу.

Костаћи махну главом, пружи јој неку мраку у шаку, па се брзо удаљи од ње, журећи се у магацине за храну, на свој посао.

У вече, у први мрак, јави му слуга:

— Опет она Циганка плаче да уђе.

— Пусти је, рече Костаћи, ходајући по соби.

— Зар ти хоћеш да ме натераш, рече он Циганци, кад уђе к њему: — да учиним од тебе што нисам ни од кога?

— Можеш што год хоћеш, али помисли на Бога, помисли на ону јадну девојку!...

— Је ли та девојка луда? Шта је њој наспело заљубљивати се у мене?... Ти просто лажеш, ето ти!

— Немо' да се срди твоја милост! Ја јесам Циганка, али знам шта је образ; знам шта је грехота! Девојка хоће да се састане с тобом; хоће сама да ти каже какав огањ гори у њеном срцу. Зове те у башту њенога оца; пристаје да дође к теби у кућу, или где ти наредиш. Не ћеш ли ти ни једно од тога, она ће лепо доћи, и убиће се из пиштоља на прагу ове твоје куће!....

Костаћи, чувши то, ходаше по соби тамо амо све живље, не говорећи ништа.

— Ништа друго да не смета, зна ли она да сам ја хришћанин; нас раставља вера, баш и кад бисмо хтели узети се. Ја не могу при-

стајати на састанке који би подстицали наде које се не могу наврішити. Па данас је време ратно. Крвна се освета врши између мусломана и хришћана. Сâм ја, што досад нисам обешен, само морам захвалити Сердару Екрему. А сада би ми још требало да се чује да заврћем памет Туркињама девојкама! Кажи јој то све, па нека ме се откани!

— Казаћу јој, рече Циганка слежући раменима и оде.

Сутра на вече ево Нафизе опет.

— Зар ти опет?

— Невоља ме гони, ефендум? Чуј шта вели Зулејка:

«Ако другу љуби, па мене не гледа, просто нека му је! И ево му ове три лесе бисера, и овај прстен, да дарује коју му срце изабра. А што се на веру изговара, нема места. Мени је, вели она, и вера његова омилела. Не знам да ли волим њега вере ради; или му волим веру њега ради; теке их волим обоје. И моја је мајка чедо српкињино. И мене срце вуче у Србе. У њега се уздам да ме поведе....

— Нафизо, прођи се ти мене, јер ћу те, моје ми вере . . .

— Камџијати, је ли? рече Циганка лукаво смешећи се: — А хоћеш ли тиме умирити своје срце! Хоћеш ли усрећити јадну девојку? Не ћеш, не! Него послушај, чудна мушка главо! Ако ово не верујеш мени, мотри сутра, кад идеш на магацине, у оној старој кућерини до џамије, биће Зулејка у ритама, као просјакиња, само да те из ближе види.

— Лепо, Нафизо! Ако је све то истина, онда ти тај бисер и прстен врати њој, па сутра нека ми она то како год покаже: да се уверим, и да је то њено, и да си јој га вратила.

— А састанак кад ће бити?

— За сад ништа не могу казати.

Циганка се поклони и оде.

—

Сутра дан, у два у три маха, Костаћи нагињаше да удари другом улицом, даље од означене кућерине до џамије, па се баш мораде покорити неком унутрашњем заповеднику, и упути се куда му је рекла Нафиза.

Одиста, у пустој, полусрушеној кућерини, пред старом капијом, стоји була, у самим ритама, али јој очи севају као два камена драга: баш се у њих не може дуго гледати. Видећи

Костаћи-Ефендију да се приближује, она извади из недара три лесе бисера, тресну их пред собом, премести их из руке у руку, па онда скиде прстен с прста једнога, и метну га на други! То учини тако да Костаћи виде све то до најмање ситнице.

Сагледавши јој очи, и половину носа, Костаћи бејаше већ много блажи, и склоњенији на разговор о Зулејци . . . . .

Сутра на вече ето опет Циганке.

— Е, шта мисли ваша милост; зар не вреди видети у свили ону коју виде јуче у ритама?

— Не може! Не може! шапташе Костаћи.

— За што не може? Она ће учинити све. Она има хаљина да се обуче и као була, и као хришћанка; има хаљина да се обуче као млад Турчин; а може и као Србин, или Франк, само да се разговори с тобом.

Слушајући то, Костаћи се чудио силној вољи једне млађане девојке; обожавао је срце из кога излазе таке јуначке одлуке; размишљавао је о последицама ако састанак допусти, или ако га не допусти, па најпосле рече:

— Нека се претрпи само три дана, докле свршим неке важне послове, а после ми се ти

јави, да се разговоримо о месту, где да се састанемо.

Нафиза се поклони, и ишчезе.

Беше ведра, тиха ноћ; по небу тек где где лута по неки облачак; месец се помаља иза Селичевице; Суморна Сува Планина, пркосећи облацима, нешто охоло гледа на љупке доље и равнице нишавске; лагани ветрић креће само неки тихи ромор лишћа на дрвећу.

У Башти Костаћи-Ефендѝној мртва тишина. Цвеће и биље, вас' дан на врелом сунцу жеднело, сада се росицом напаја и одмара. Скакавци, попци, ти травини славуји, певали па и умукли — све се стишало. . . .

Само точак, у средини баште, точећи бистру воду у мраморно коританце, диже толику вреву, као да јури какав планински слâп. Дању овај његов жубор, и кад се навлаш ослушкује, не може да се чује, а сада, на ноћној тишини, толико се разлеже.

У сенци од ружичнога бокора, на клупи, седи Костаћи, врло замишљен. Он некад блене у звездано небо; некад се окрене к жубору хладне воде; одбије по који дим од цигаре;

али најчешће поглêда у доњи крај баште, где имају тајна вратанца у суседну авлију.

У један мах, као на лаким крилима, тихо, неосетно, к њему се приближише две црне сенке, два жива створа, и стадоше пред њега.

— Јесмо ли на речи? упита једна сенка, коју глас показа да је Циганка Нафиза.

— Да! развуче Костаћи, а крв му тако појури кроз тело, да управо не знаде шта ће да рече даље ..... Срећа што беше ноћ, и што сенка од бокора заслањаше његово лице, те се не могаше ни видети забуна која на њему беше изражена.

— Сêдите! проговори он, најпосле, не знајући у забуни како да почне разговор.

Нафиза смаче покривало с главе, и показа се онака као свакад што је.

Друга слика скиде црно покривало, и спусти га поред себе; а од белога тулбена пусти оба краја низ прси, те тако лице њено сину као јутарње сунце. Докле рукама то уради, она испусти ферецу, коју држаше пресамићену на прсима, и тим показа оно што заноси памет људску, оно што одаја род човечији. . . .

Костаћи се чисто препаде да га не спржи светлост тога лица. Тако с њега севаху два

крупна црна ока; тако се сијаше големо умно чело; тако пламтијаху ватрене девојачке румен-јагодице!

Нафиза, не говорећи ништа, узе према месечини разгледати цвеће; а она друга слика седе на клупу на којој сеђаше и Костаћи.

— Ефендија! рећи ће ова друга слика, после малога ћутања: — немој се чудити овој необичној ноћној походи! Више нисам могла савладати боле срца свога. Твоје лице поджегло је огањ у срцу моме. Или гаси ватру коју си сам потпалио, или ми кажи — да скачем у Нишаву. Овако се даље не може! Узми ме; води ме у бели свет, да будем робиња твоја, а ти — господар мој! . . . . .

— Девојко, кузун! Ти говориш као аџамија. То што желиш, не може бити! Грех је за те што си и погледала на ме. Ми се узети не можемо. — За то је боље да гледаш другога!...

— Да знам да тако осећа срце твоје, како говоре усне твоје, још ноћас би Нишава ставила зелени венац на моју главу. Али ми се чини да срце твоје другојаче беседи. Њега послушај, мене послушај! . . . .

— Није право да кријем, рече Костаћи: — сада, по што те видех, моје срце доиста друго-

јаче збори; али — опет је све узалуд! Ти сама знаш кака голема преграда раставља нас двоје: ти си мусломанка, а ја хришћанин. Моја и твоја вера не само да се не узимају, него раде једна другу да ископају . . . . . .

— Ласно је за веру; нека твоје срце осећа што осећа моје — наше вере не ће бити крвнице једна другој.

У тај мах један се облачак превуче преко месеца, те га чисто убриса да боље осветли башту, и двоје младих на клупи. Лице Зулејчино сину свом лепотом својом.

Костаћи осети како га, од ножнога палца до на врх темена прожма, као нека електрична струја; он већ не владаше собом.

— Ово ми девојче занесе памет. А шта ће бити сутра, ако се прочује за овај састанак? Шапташе веселник сам у себи.

— Ти ћутиш! Ти двоумиш? За што? Чега се бојиш? Мога оца? Турака? Је ли? Па хајде да бегамо у Србију! Тамо ћемо се састати, и не ћемо се до гроба растајати . . .

— А зар мислиш да се то може? Ти јамачно не знаш колико је турске војске одавде до првих српских стража?

— Не мари ништа! Верни људи и новци прокрчиће нама пут. Само ти реци: *Хоћу!*

Месец се чисто застиде, видећи ово двоје овако близу једно другоме, па брже боље зађе за други облачак.

У том часу Зулејка се нађе у наручју Костаћеву . . . .

Кроз пољупце, он јој говораше:

— Претрпи се само три дана! Онда ћу знати: може ли бити то што желиш! . . .

— Време је да идемо! рече Нафиза, приближивши се.

Њих двоје се загрлише, пољубише се, расташе се:

— Лаку ноћ!

— Лаку ноћ! шануше једно другом.

Нафиза и Зулејка одоше, лагано као сенке, на тајна вратанца. Костаћи оста да будан на земљи сања о небеском рају.

—

Кад се, после тога, сетио да легне, онда већ румена зора удараше у прозоре од његове собе, а на врата му уђе момак и јави:

— Миралај-Хасан, пријатељ ваш, жели да уђе.

— Нек уђе! рече већ дремовни Костаћи.

— Откуд ти у ово доба? упита он свога пријатеља, кад овај уђе у собу.

— Ево читај, да видиш откуда, одговори Хасан, пруживши му неко писмо.

Костаћи узе и прочита:

«Одузевши главну команду над мојом храбром војском од дојакошњег команданта Абдул-Керим-Паше, предајем је у руке Ахмет-Ејуб-Паши који је ербап [1] за ту високу службу, и коме нека Бог буде помоћник, да тешки тај рат, победивши неверенике, заврши!»

То беше гром из ведра неба.

Смењен Абдул-Керим — пропао Костаћи-Ефендија! Његови непријатељи нису сад били задовољни да га избију из магацина и набавака: него су тражили да му и главу с рамена скину.

После три дана не беше Костаћи-Ефендије ни у главном стану нити у вароши. Нико није знао куд се део....

—

На крају године 1877, Краљ Милан освоји Ниш. Турци Нишлије, не желећи остати под влашћу српском, навалише листом исељавати

[1] Подобан.

се. Они нису знали ни куд иду, ни на што иду; само су се уклањали испред новога реда ствари, који су стварали велики догађаји. Исељеници су се највише упућивали на Куманово, Велез, Скопље, и даље к Солуну, и к Цариграду. Турске власти, у тим местима, примале су те исељенике, и стара
ле се помагати им колико су могле, ма да су и саме могле врло мало. То беше права народна погибија.

—

Костаћи-Ефендија, по паду Абдул-Керима, и по своме удаљену из главне команде, вратио у Велез, место свога рођења. Ту је живео готово незнано и невиђено, примајући кирију од својих неколико кућа и дућана.

Велешка турска власт, једнога дана, узме једну Костаћеву кућу, те у њу смести породице Турака бегунаца нишких. То је бивало неколико пута пре тога: власт бегунце прими, смести их у неке куће, где они поседе неко време; па се онда крећу, и беже дубље у царевину.

Костаћи, после неколико дана, оде у ону своју кућу, да види како му се владају нове незване кираџије: да ли не чупају прозоре и

врата, да ложе на ватру, као што су већ неки чинили. Али се нађе у неописаном чуду, кад у дишер-авлији (спољном дворишту), срете Туркињу, која врисну, и полете да му обисне око врата.

То бејаше главом Зулејка.

Срећа велика што то нити ко чу, нити ко виде!

Зулејка му, у неколико речи, каза да јој је мајка умрла у време првога примирја, а отац је случајно погинуо од Турчина једног, кад је српска војска узела Ниш. Она је остала сама самцита. Суседи су је довели довде. Одавде не зна куда ће.

— Него, ако стојиш на речи коју ми даде оне ноћи у башти, рече она: — хајде да бегамо у Србију: мени је тамо сва очевина; ја ћу се покрстити; ти ћеш мене узети, и живећемо како сами хоћемо!

— На ре́чи са̂м; али — доста за овај мах! И земља уши има!... Удаљи се!...

Од тога доба, они су се често састајали, разговарали и договарали: како би могли побећи у Србију. Но та је намера била веома опасна. Турци су тада били љући на Србе и

на све хришћане него икад пре. Најмањи покушај могао би њих обоје стати главе.

— Ја још имам другу једну зебњу, рећи ће јој једном Костаћи, поред свега страха од Турака.

— А какву зебњу имаш? пита га она.

— Ти си рођена и одрасла у вери турској, у породици мусломанској. Сад ћеш, велиш, оставити ту веру, и с њоме све успомене свога детињства; све милине из тога јутра од живота. Може ти српска вера омилети, а може и не омилети. Па ћеш, бој се, некад пожалити за вером својих старих? Ето, од тога се ја плашим за те!

— Тога ради можеш бити са свим миран, рече она: — Српска је вера, вера старих мојих. Моја баба, мајчина мајка, била је из села Миријева, код Београда. Њу је, као лепотицу, отео дед мој, узео за се, и довео у Ниш, али је никад није гонио да се потурчи; и она је умрла као хришћанка. Мати моја била је више Српкиња него Туркиња.

Сад засука рукав на левој руци својој, и рече:

— Прочитај ово!

Костаћи баци очи, и, на Зулејчиној руци, прочита тетовисано име *Марица*.

— Шта ти је то? упита он зачуђено.

— То је име моје бабе, материне мајке. То ће име бити моје, како будем срећна, да се покрстим.

Костаћи је загрли и пољуби.

У то време ни један поп велешки, за живу главу, не би се усудио крстити Зулејку, а још мање, венчати њу и Костаћа.

Морали су дакле бегати у Србију.

Костаћи је, кроз дуго време, припремао што треба за бегање: набавио коње, сазнао тајне стазе и пролазе, нашао поузданога вођа — Арнаутина. И кад је све било готово, онда њих двоје једно вече омркну а не освану у Велезу! . . . . .

—

Докле се рашчуло да је Зулејке нестало; докле се власт сетила да пошље *суварије* (коњике) у потеру: дотле су два млада трговца, од којих је један необично леп, са својим вођем, били далеко од Велеза . . . .

—

Господа Јевропски Комесари, који, године 1878 и 1879, постављаху границу између Србије и између Турске, по рђаву времену, и по безброіним странама и врлетима, намучише се као нико њихов.

У тој својој муци, они, понекад, расправљаху гранична питања на начин малко чудан, необичан.

Ево потврде.

Постављајући границу све билом које дели воде, они ударише, у селу *Русцима*, посред среде цркве, која је посвећена *Светоме Илији*.

— Нѐте на цркву! рекоше сељаци.

— Нека! Нека! Ово је боље, одговори један комесар, који малко натуцаше српски: — пробите врата с обе стране; па се из обе државе молите Богу у једној цркви.

Тако и би.

Поп Мита и његова нурија осташе у Турској. Они улазе у цркву с јужне стране.

Поп Васа и његова нурија припадоше Србији. Они улазе у цркву на северна врата.

Граница иде по средини цркве, на западна врата, на двери, преко часне трпезе на врх олтара.

Прости Турци, видећи у тој простој случајности некаку злу слутњу, радије обилазе око те цркве, и не насрћу на њу, као што би насртали на другу.

Верући се странпутицама, подаље од главнога пута; срећно обилазећи заседе и опасности, Костаћи и Зулејка приближише се к српској граници. Већ се виђаше црква *Свети Илија*; али између њих двоје и те цркве бејаше једна повелика голет, на којој су их суварије могле ласно опазити, и брзо ухватити.

Нешто срећа, нешто дрскост помогоше им, те ту голет срећно пређездише, и — давши коње да се брзо склоне — уђоше у цркву.

Поп Васа, раније о томе извештен, и за посао спреман, узе те покрсти *Зулејку*, којој, по жељи њеној, надену име *Марица*.

За тим Костаћи и Марица стадоше пред богородичину икону, у левој поли цркве, и Поп Васа их поче венчавати.

. У тај пар допадоше пред цркву суварије и упиташе!

— *Ане качкнлар*, *папаз?* (Камо бегунци, попе?)

— Ви да сте живи и здрави, одговори Поп-Мита: — султанска је половина цркве са свим

мирна. Наше село не зна ни за каке *качкьне*; а у краљевој половини цркве ено Поп Васа венчава једнога момка и једну девојку. И тамо осем кума, Попа Мите, и двоје младенаца нема никога!

Суварије уђоше у цркву; дођоше до половине патоса; разгледаше Попа Васу у одежди, и младенце под венцима, па ће један од њих рећи:

— Ово су други! Они су обоје у мушким хаљинама . . . .

За тим изиђоше из цркве, појахаше коње, и откасаше дуж границе ка Патарици . . . .

Костаћи и Марица (Зулејка), после венчања, видећи се на српској земљи, срећни и задовољни, лагано иђаху дубље у Србију она — к својој постојбини, а он — к својој тазбини!..

—

Ово писмо, преко моје воље, изиђе велико и незграпно; али је рапава и прича коју унесох у њега. Ако је писмо и било у мојој власти, прича се збила далеко од мене.

У здрављу! драги мој Мито!

27 Августа, 1882
у Нишу

Твој
М. Ђ. М.

ДРА̑ГА

ДРА̏ЖА̑ ОД ВЕРЕ

(Без шале)

I

Прво миловање

— Ја стасах за женидбу, а Стамена за удају. Овако једном Мирко Русовић из села Кречана, причаше свој живот и своје невоље: — Управо да кажем, Стамена још не беше за удају; јер бејаше врло млада, али мајка њена, не имајући више женске деце, једва чекаше да своју лепу јединицу изведе у коло као удавачу.

А и бешѐ лепа пусница, хоће ли је бити! Ја сам доспевао свуда: и на пре́ла, и на се́ла, и на позајмице, и на мо́бе, и на саборе — где се год ку̑пе момци и девојке. Е, верујте Богу, немојте мени, нигде не беше тако лепе де-

војке, као што је Стамена! И, што ја њу чешће виђах, што је дуже гледах: она ми биваше све лепша, све милија. Најпосле тако ми занесе памет, да сам и мислио и сањао само о њој.

И она мене гледаше исто тако радо. Није ми то смела казати; али није могла ни сакрити што јој је на срцу. Беше весела кад ме види; беше задовољна кад се са мном разговара, а особито кад се ухвати да игра до мене, или да потражи прстен у мене, да ме удари туром, или бар да прође поред мене, и да ме некако слатко погледа својим крупним очима.

Кад би се год десило тако што, ми бисмо се обоје заражили у лицу.

Не умем ни казати управо шта је, али беше и у мене и у ње нека неодољива сила, која нас привлачаше једно другоме. Ми смо ту силу опажали, али јој нисмо познавали ни врела ни узрока. Мајко моја! ми нисмо ни слутили колико ће нас муке и невоље стати та наша незлобна милошта!

Мало по мало опазише и други људи, да се ми радо гледамо. Не прође много, па се у селу говорило и веровало, да ћемо се ми узети!...

И нас двоје смо то желели, и село је тако говорило; али ми не бесмо господари од себе.

Нама обома беху живи и отац и мајка. А, по несрећи, наши оцеви о томе мишљаху са свим другчије.

Једном ја стојим у забрану, поред врљика, а сокаком наиђе Стамена, и, кад опази мене, устави се.

— Шта радиш ту? упита ме она нешто невесело.

— Прегледам ограду, рекох ја: — бојим се да нам туђе свиње не поједу ово жира....

— А што, болан, кријеш да ћеш у војнике?

— Ко то каже? упитах ја као опарен.

— Божем ти не знаш?

— Не знам, среће ми!

— Бог ме сам ја нешто начула. Да Бог да да је лаж.

Рекавши то, она дубоко уздахну, и брзо ме остави, показавши ми очима на другој страни забрана оца свога, који се враћаше из лова.

Уђе у мене нека ватра. Нисам се бојао пушке; с њом сам одрастао; нисам се уклањао од службе: што год могу други, могу и ја; нисам се плашио војске: најлепше се песме певају о војсци и о војницима. Али шта ће Стамена, ако ја одем у војску? Три су године читав век! . . . .

Ослушкивао сам са сваке стране: ни од куд никака гласка! Распитивати нисам смео, да не дижем вреву пре времена, а можда и без невоље. Тако оста неколико дана. Чудио сам се откуд Стамени та мисао?

У петак по Мратину дне рећи ће ми сестра Синђа како је чула да отац говори с матером да мене не жене те зиме, јер се боје отићи ћу на пролеће у војску!

— Ето га сад! Тако он није мислио док није сазнао, да се ја и Стамена волемо!

Ништа! Прође опет неколико дана.....

Једном ја и Стамена стојимо на прелазу, и више гледамо једно у друго, него што се разговарамо, док неко иза мојих леђа прогозори:

— Е, срце ме моје боли, кад видим овога красника и ову красницу, како вену једно за другим, а све узалуд....

Ја се окретох, а иза мене беше шаљива Баба Јока, која ме је волела из детињства.

— А што узалуд, бако! упитах ја.

— Како што? Ти, бој се, и не знаш, да је отац ти у омрази с оцем Стамениним. Они се не ће пријатељити по што су живи . . . .

Ето наше несреће!

После неколико дана, нађох Стамену на сéлу, код куће Богдана Зељића. И она ми рече да њена мајка зна за крвну омразу између оца мога и оца њенога . . . .

Био сам на пакленим мукама. Неколико пута помишљах да бацим стид под ноге, да паднем пред оца, да се заплачем као мало дете, и да му кажем, да ћу отићи у свет, да ћу учинити од себе што нико није, ако ми не ће просити Стамене. И може бити да би било добро да сам то учинио; може бити да бих том молбом њега измирио с његовим противником, а себе сачувао од толиких потоњих невоља. Али на тако што ја бејах тром, снебивљив. А докле се ја ломих: хоћу ли, не ћу ли, дотле искрсне нешто друго, и прилика ми се измакне.

Пројоше месојеђе. Насташе часни пости. У наше село дође комисија да пописује војнике. Пописа све моје вршнике. Кад би да се извлачи коцка, ја извукох број који иде у војску, као да сам га оставио!

Официр погледа у мој број, па у мене, насмеја се, и рече :

— Браво, Мирко! Доста се певало:

«Богатога коцка прође,
А сиромах, ма да не ће,
Војник бива баш на силу!»

Ти показа да коцка и богатога не мимоилази!

Њему је до шале, а мени срце пуца. Не марим што ћу у војску. Нисам сâм: с толиком браћом отишао бих у бели свет. Али Стамена? Шта ће бити од ње? Три године су читав век. Може ли она мене толико чекати?

—

Сретох Стамену кад иђаше с воде.

— А виде ли ти шта би од мене? упитах ја.

— И боље! одговори она, после малог ћутања.

— Како боље, ако невољу знаш?

Она ме погледа пламеном а не очима. Јагодице јој се зажарише.

— Шта би помогло и да си остао? Нама се узети не дају те не даду. Овако бар има изговор: «Отишао у војнике» . . . . .

Ја не знађах где сам од муке, а кад по други пут загледа у очи њене, две се крупне сузе откидоше од њених доњих трепавица, и снузаше јој се низ образе . . . . . .

У тај мах зачу се говор оца мога. Ми се и нехотице растасмо.

* * *

Првих дана по Ђурђеву дне већ бејах у касарни, а Стамена је остала у кући својој.

У великој касарни, међу небројним момцима, ја се осећах сам самцит. Најмилије ми друштво беху мисли о кући, о Стамени . . . . .

II

Касарна

У касарни први пут осетих у свом срцу нешто што пре нисам никад осећао. У селу, откад знам за се, бејах срећан куд се год окренем. Тек по што заволех Стамену, догађаше се по некад да сам невесео, да сам суморан; али је то бивало само кад се надам да ћу негде видети Стамену, па ње тамо не буде. Па и у таким приликама, ако не видим њу, ја погледам онамо к њеној кући; угледам суворхи храст више њене куће, и одмах осетим неку лакоту на срцу.

У касарни је све другојаче: одело, храна, говор, рад, живљење. С тога мене првих дана

спопаде така туга за кућом, за завичајем, да бејах од истине болестан. Ви ћете рећи: за Стаменом! Није, среће ми! Него сам још ја своју тугу блажио мислима о Стамени. Кад ме већ савлада немир и мука, ја се узмем сећати нашега живовања; узмем понављати у памети све разговоре, које смо заједно водили. Некад бих се у том толико занео да сам гласно говорио. И то ми је увек ублажавало тугу; то ме је колико толико разведравало, а некад и насмејало. У тој болести без болести, вукао сам се читава два месеца, а кући нисам ништа јављао.

Иза те болести, мало по мало, навикох се на свој нови живот. А и како да се не навикнем? Сви су другови моја врста: млади, здрави, докони, весели, а у толико људи увек се нађе шаљиваца, па се ту смеје и онај коме није до смеја.

У нашем војничком раду и животу биваше по нешто баш за смеј.

Још док бесмо новаци (рекрути) дадоше нам, на сваку десетину, по каплара да нас учи, да нас «'зекцира».

Ми свакојаки а каплари свакојаки, па често да се човек искида од смеја.

Онај каплар што учаше моју десетину, бејаше нека омалена, крњоноса сатвар, надувена, тупа, а често и трештена пијана. Он се некад владаше тако да би му се, што онај говорио, и кокоши смејале; али се у војсци не сме нико насмејати, кад му се смеје.

Међу нама новацима опет бејаше једна крупна, снажна, простодушна људина, коју ми сви прозвасмо «Бáта».

Наш «Бата» је телом својим покварио два човека; он се никад није срдио.

Каплар нас упаради, и почне учити како да корачамо по његову бројању: *један! два! један! два!* . . . .

Ми сви слушамо, и тувимо, да не погрешимо.

Таман он удеси све како треба, и викне:

— Један!

— Један, брате, један! одзове се наш Бáта, који својски прионуо да научи «учење», али му, пусто, иде врло тешко.

Каплар цикне:

— У војсци нема брата! У војсци има старији и млађи. Старији заповеда, млађи слуша. Старији се зове по чину: госпо'н пуковник!

госпо'н мајор! госпо'н капетан! госпо'н поручик! госпо'н потпоручик . . . . .

Ми ћутимо и слушамо.

Каплар викне:

— Један!

Ми сви корачимо ћутећи.

— Два! настави он.

— Два, брате́, два! понови за њим Бата.

Каплар прекипе, и ја мишљах смождиће га. Али, срећом, он према Бати бејаше тако мален, да би га Бата могао заденути за појас, па ра̂т преко њега ручати!

—

Други пут учи нас тај исти каплар како треба да одговара млађи старијему.

— Млађи увек треба да одговора: «Разумем!»

— А како ћу одговорити кад *не разумем*, пита Бата?

— У војсци нема «не разумем», грмљу један! У војсци се све мора разумети, одсече се каплар.

— Онда се ви не ћете мени више смејати, шапће Бата. погле́дајући у нас испод трепавица.

У тај мах дојезди к нама официр, и стаде гледати како се ми окрећемо. Дуго нас гледа, па тек рече:

— Каплар!

— Заповедајте, госпо'н капетан! одазва се наш каплар.

— Кажите оном што се извитоперио као букова греда, да стане право!

— Разумем госпо'н капетан! одговори каплар, прислонивши три прста уза слепо око, и допаде намештати једнога мога другара.

— Није тај! Није тај! Онај што се сад успрси као гајдаш!

— Разумем, госпо'н капетан, одазва се опет каплар, и спопаде мувати другога мога другара.

— Та није тај, звекане један! Срдито викну официр: — четврти од краја!

То беше Бáта.

Каплар притрча да га рукама намести. Али како ће петлић окренути вола! Њима обојици беше тешко, а нама свима смешно. Али оди се насмеј, ако смеш!

Официр још нешто поучи нашега каплара. Каплар, примајући поуку, прислони три прста на слепо око, и рече:

— Разумем, госпо'н капетан!

— Не разумеш ти ништа! промумла официр, ободе коња и оде.

И ми сви мишљасмо да господин официр погађа; али чик ко сме то казати нашем каплару! . . .

Некад и веће старешине осмéше. Ево да видите!

Госпо'н Пуковник Ротић удари на стражара пред касарном и упита:

— Кога чуваш, војниче?

— Чувам касарну, одговори војник.

— Какву касарну, звекане; зар ће касарна одлетети? ти чуваш Кнеза, кад тако стојиш с пушком!

— Разумем, госпо'н пуковник!

После тога, сва војска упамти да ваља на тако питање одговорити онако како је казао господин пуковник.

Прођоше неколике недеље. Ево нашега Бате на стражи код сењака. Он се малко удаљио од обичнога места. Један официр, пролазећи туда, застане и упита га:

— Шта чуваш ту, војниче?

— Чувам Кнеза, одговори Бата.

Официр помисли да се војник шали оним што није за шалу, па рекне:

— По смени, двадесет и четири сахата под арест!

Сад опет потече у касарни од уста до уста шапат:

— Ко ће умостити овој господи? Свака се наука може научити, а војна никад!....

—

Пуковник Ротић једне ноћи удари на стражара пред Кнежевим двором, и упита:

— Војниче, познајеш ли ти мене?

— Познајем, госпо'н пуковник, одговори војник.

— Ко сам ја?

— Пуковник Ротић.

— Добро! Та се пушка не држи тако. Дај да ти покажем како треба држати пушку.

Војник пружи пушку, и избуљи очи да види: како је треба држати.

Пуковник зовне разводника страже, да постави другога стражара, а овога да пошље у затвор, што је пустио своје оружје из руку!

То је касарни за памет! Сад свак позна како се треба владати.

Друге ноћи удари пуковник Ротић на другога стражара, и упита:

— Познајеш ли ти мене?

— Познајем, али не прилазите к мени; хоћу да пуцам.

— Јеси ли ти луд? Зар не знаш да сам ја начелник војске?

— Ноћас не видим добро; даље од грлића?

Пуковник ипак приђе; стражар натегне пушку. Пуковник шчепа пушку за грлић, и повуче се са стражаром. Дебели пуковник некако посрне, и љосне о калдрму колики је дуг. Начини се врева. Кнез Мијаило отвори прозор и упита:

— Шта је то?....

За час се све утиша.

Сутра дан је сва касарна зујала од шаптања, како су се на стражи рвали пуковник и стражар.

—

Три године сам провео у касарни. За то време наслушао сам се свакојаких заповести. Али сам и многу добру науку научио: научио сам устајати свакад рано; свршавати сваки свој посао на време; пазити на своје одело и оружје; старати се за себе (јер то у задруж-

ној кући нисам знао); слушати старијега брзо, и заповедати млађему јасно и разговетно.

За те три године у Кречанама се догодило много што шта. За мене је најважније то што се Стамена удала, и још за кога? За Цвеју Лакића, мога брата од тетке.

Тек што се она уда, потегне њен отац те умре; а на скоро за њим премине и мој отац.

Да је још мало почекала, могасмо се узети без препреке, а овако ојади и себе и мене.....

По што одслужих у војсци, вратих се кући. Бејах радостан као дете, што се опет налазим у месту где ми је прошло детињство и прва младост, али кад се год сетим Стамене — а сећао сам је се врло често — свакад ме обузме страшна туга.

Дуго је нисам видео. Нисам као ни тражио да је видим. Чак ми се чини да сам се бојао видети је.

Једном сам врљао с пушком по гају, па сиђем у реку, и пођем покрај воде, не ћу ли наићи на какав лов. Неколико пута натезах пушку на грлице, па се увек покајах и одустах. Видим како тице гугучу једна поред друге, па ми жао растављати их . . . . Ударих на белило. На зеленој трави прострта само-

... [illegible] се не види нико.
... [illegible] да се одморим. Бе-
... [illegible]. Седео сам и ћутао.
... [illegible] неку тиху као песму а и
... [illegible]; обазрех се — й! Боже
... према мени у хладу Стамена! Седи, везе
некако зарукавље, а поред ње се игра нај-
млађи њен девер, детенце од својих 6—7 го-
дина. Она везе и тихо певуши. Крупне сузе
слевају јој се кад и кад низ образе.

У један мах дете стаде; загледа се у њу, и упита:

— Што ти, снашо, плачеш?

— Не плачем, срце моје; него певам, одговори она.

Дете стојаше и гледаше је. Јамачно не могаше удружити песму са сузама....

Ја чисто претрнух....

Дете се на ново заигра.

Стамена на ново запева.

Ја чух да у песми припева моје име. Свега ме обујми живи огањ. Мишљах да полетим да је загрлим. Устах; изиђох пред њу, и... стадох нем као сињи камен! Ни речи не умејах проговорити....

Она ђипи; обрнса сузе; зажари се лицу, и тек рече:

— А гле!

— Шта радиш? упитах ја, у неко зло доба.

— Здрава сам, одговори она, и мало као да смигну раменима, али се одмах трже, да то ко не види.

— Ти баш... почех ја...

У тај мах пуче једна пушка ниже нас у лугу; неколико грлица прнуше с једне раките овамо преко нас, а дете дотрча и приби се уза Стамену.

— То је *он!* рече Стамена и, оставивши мене, оде да збира своје већ суво платно.

Ја не сачеках Цвеје... С боним срцем, не рекавши јој ни с Богом остај, одох уз поток.

Ух! Ала ми беше тешко што сам таква несмелица; што се толико збуних; што је не загрлих; што је бар не пољубих — да ми срцу лакне! . . . . .

Измичући од ње, ја мислима бејах једнако код ње, и мишљах само о њој. . . .

II

«Архијерејски благослов»

— О Светом Илији, прича даље Мирко Русовић: — отерам ја волове у Ваљево, на вашар. После вашара, сиђем у Београд, па се тек отуда вратим кући. На том путу задржао сам се десет до дванаест дана. Кад ја кући, а мени кажу да је, други дан по Светом Илији, умр'о Цвеја, и да је Стамена остала удовица.

Кад чух да је умр'о Цвеја, онај час осетих и жалост и радост. Беше ми га жао: другови смо од детињства, а и своји смо; али смрћу његовом Стамена беше слободна .. То ми беше мило, мило, мило.....

Онда нисам ни слутио колико ћу још видети муке, па тек да могу рећи: *Стамена је моја!*

Кад се, по обичају, даде све подушје покојном Цвеји, ја упитам Стамену: Шта мисли? Хоће ли поћи за мене?

— Зар још питаш? одговори она: — али се бојим да се опет не нађе каква сметња.

Ја те попу Јеврему. Кажем му да сам рад узети Стамену, него да он што не смете?

Поп најпре рече, да то не може бити; а по што му ја казах да се Стамена није ни зародила с Цвејом, он малко поћута, па онда заврши овако:

— Упутићу ја тебе проти. «Архијерејски благослов» може све уредити. А ти већ гледај..... покажи се!.....

Говорећи то, Поп Јеврем кресну трепушом од левога ока.

Ја се сетих шта је, па му одговорих:

— Попо, немо̑ ти жалити моје кесе, само да се ја и Стамена венчамо!

Он ми даде писмо за проту.

Ја метнем у кочије аков добра бела вина, једнога дебелога ћурана, а у торбу погачу и неколико јабука, па уседнем, ошинем дорате, и правце окружноме проти.

Окружни прота, Јован Иванић, један је леп господин: човек висока стаса, црне масти, орлова носа, крупних очију; кад гледа, мислиш пресеца, али у раду и твору ништа не кида одједанпут.

— За што, хришћанине, баш у род? пита он мене: — та није се, весео био, затрло женско ухо. Виш', она теби долази снаха!.....

— Господине прото! велим ја њему: — срамота је казивати, а ја и Стамена смо се водели још док она беше девојка. Онда мој отац, Бог да га прости, имаше нешто с њеним оцем, па се, нас двоје, не могосмо узети. Знаш, отац је: мора се слушати. После ја одем у војску. Она се уда. За тим умре мој отац. Ја се вратим из војске. Умре и Цвеја. Сад нама не смета нико узети се, мањ ти, господине прото. А немô', среће ти! Не ће теби бити криво од моје куће.....

Прота слуша шта ја говорим; броји своје бројанице; мери мене од главе до пете, а погдêда и у оно што сам донео, па му је, видим, мило.

— Не ћу ти, хришћанине, ни ја сметати; ти се, видим сећаш свога проте. Кад си пошао, лепо си кола окитио: тако и треба, нека се види ком је Бог дао. Него је ту канон, правило, закон, црква......

— Господин' прото, велим ја њему: — нисмо ја и Стамена род, колико ако смо ја и ти?....

Прота броји бројанице и малко кроз нос изговара:

— Ѐ, ѐ, ѐ, ѐ, види се рад ми је учинити. Познаје он по мени да се ја не ћу цоњкати. Него као да премишља како да окрене.

— Баш сам ти рад као себи, рећи ће прота: — али не могу ништа сâм. Дођи после вечерње, да те изведем «господину». «Архијерејски благослов» може све разрешити! Али слушај!

Сад ме прота погледа у очи, не трепћући неколико часака, па ће онда рећи:

— Отац Јеврем тебе много хвали. Он уверава да ти не ћеш бити тврде руке, ако ти се овај посао испослује по вољи?

— Даћу пола очевине...... заустих ја.

— Не треба толико, не треба, рече прота смешећи се, и плескајући мене по рамену: — та ти ћеш сам знати колико приличи онако великом господину, а опет да не оде пола очевине.....

— Бићете ви, господине прото, обојица задовољни! одговорих ја.

После вечерње, дођох пред цркву, постајах малко. Прота изађе из цркве, виде мене, и позва ме да идемо к владици.

Како се уђе у владичину авлију, óдмах се позна да је то кућа вреднога, уреднога, до-

маћина. Ја сам улазио у толико господских кућа, и нигде нисам видео овакве баште. Владачин је двор једна двокатница особитог кроја. На доњем су боју они попови што суде поповима, кад што скриве; и што распуштају оне људе и жене који се не могу да слажу; а на горњем седи сам владика.

Прота и ја прођосмо преко велика ходника на доњем боју, и, уза стубе, попесмо се на горњи. Ћирица, чим виде, уђе у собу, па, мало за тим, изађе пред нас и рече:

— Изволʼте! Господин је у својој соби радионици.

Ми уђосмо: прота напред, ја за њим.

Владика стоји пред својим писаћим столом; у рукама има некакав дебео рукопис, а пред њим гори тек ужежена свећа.

Прота му приђе руци; за протом приступих и ја.

— Оче прото, ниси могао доћи у бољи час! Ходи, болан, да један владика и један прота, својим рукама, спале цео један српски псалтир!

— Немојте, господине, за Бога! рече прота, ма да и не зна шта владика хоће.

— Није вајде, морамо! Годину дана сам га преводио, а јутрос добих превод Даничићев;

прочитах га свега на душак, и нађох толико миља у оној чистоти српскога језика, у оној складности његових реченица, у оној верности његова превода, у оној величанственој простоти истине исказане онако слатким језиком, да ме је, после тога, срамота оставити и даље свој рукопис. За то оди да га спалимо заједно. Држ'де ту свећу!.....

Прота, сам не зна како, узе ону ужежену свећу. Обојица прођоше к пећи. И ту владика спали лист по лист сав свој превод. Докле то рађаше, често говораше:

— Ао, прото, да знаш како је леп Даничићев превод!

Ја, за све то време, стојим насред собе, гледам, и чудим се шта раде ти људи?

По што све спалише, затворише пећ, и вратише се к столу.

— Овако ће једном бацити и мене и тебе, прото, као «непотребне слуге,» кад бољи закуцају на вратима! рече владика гледећи у проту.

— Прођите се така разговора, молим Вас, одговори прота: — него да говоримо о чему другом. Овај човек.......

— А шта жели тај хришћанин, упитаће тек сада владика, погледавши у мене?

— Молим покорно, господине, замуцах ја: — ја, ја, ја — желим да узмем Стамену.....

У том ми прота, хвала му, узе реч из уста, и лепо и разговетно оповеди владици све што ја желим, и шта смета мојој жељи.

Кад прота то сврши, ја тек тада видех колико сам се био збунио; и да не бих умео ништа разговетно казати.

— То њихово сродство како се сматра међу мештанима, упитаће владика: — и да не би њихов брак био саблазна за хришћане?

— На то питање ја не бих умео рећи ни две у накрст; али прота, хвала му, рече:

— За то се немојте бринути, ваше високо свешченство (чини ми се овако изговори). У селу се држи као са свим у реду да Мирко узме Стамену.

— Стамена је, рекосте, била за Цвејом, вели даље владика: — а Цвеја је Мирку теткић, син од очине сестре. Управо четврто колено?

— Нису се закодили, господине, рекох ја журно: — Сад кумче умрло, кумство се раскинуло!....

Владика се само осмêну.

Докле ја изговорих тих неколико сплетених речи, прота се саже и шану владици нешто што ја не могах чути.

— Дакле, оче прото, ви велите да су ово људи добри, од добрих кућа?

— И он и она, ваше високопреосвештенство, из најбоље су две куће у округу.

— Владања доброга обоје?

— За то отац Јеврем даје најбоље сведочанство.

— Кад је тако, и кад си угодио да дођеш баш у онај час, кад сам први пут прочитао српски псалтир: онда нека ти је срећно и благословено!

Говорећи ове речи, и гледајући у мене, владика диже десну руку, и некако преплете палац и домали прст, те ме благослови.

Прота се, брже боље, саже те владику пољуби у руку. За њим га пољубих и ја као свога најрођенијега.

Владика, иза тога, седе за сто, написа неколико речи, сави хартију и умести је у свитак, па ми даде, говорећи:

— Ово предај Попу Јеврему; он ће те венчати.

Ја сад спустим на владичин сто колико сам миловао (не дао Бог пребрајати), пољубим га на ново у руку, поклоним се, и изиђем. За мном изиђе и прота. Њега са степеница зовну ћирица да се врати у собу «Господину,» а ја одем радостан протиној кући, те се и њему одужим колико сам могао и миловао, па онда, онако радостан, упрегнем коње, седнем у кола и, чини ми се, полетим кући.

Ко би могао исказати онда моју радост? Гледам: коњи весели! Хајде што су весели они — иду кући. Али ми весела кола, веселе ми лотре, веселе ми оне лесе; весело све око мене? Гледам уз пут: насмејано ми свако дрво, сваки џбун, сваки цвет! Сретам људе, и чудим се што из далека не вичу:

— Срећно, Мирко, срећно! Гледим у њих, и смејем се. Некад чак заборавим назвати Бога, или примити га! Коњи опет повиленили: мислиш не дохватају земље! Једва дочеках да кажем Стамени тако велику радост!

—

У прву недељу, после тога, венча нас Поп Јеврем, и ми одсвадбовасмо свадбу какву село није запамтило....

Ја и Стамена отпочесмо живети тако задовољно, тако срећно како нисмо умели пожелети ни у најведрије дане пре тога. Смејаћете ми се, матор сам човек, а кажем вам праву истину: тај ми је живот био као најслађи сан, какав може доћи у спавању!

Оставите ме мало у том слатком сну; не будите тако брзо! Нека вам сада ко други прича што друго. Има се шта причати. Доцније ћу проговорити и ја. Али вам тада не ћу казивати никакве своје радости, него ћу вам ређати муку за муком, јаде за јадима. Дотле — нека сам вам препоручен!

IV

«Браћа по Христу»

После вечерње, 12 Новембра, 186.., у својој ћелији, шеташе се живо и узбуђено архимандрит Гарва, већ «наречени јепископ богоспасајеме јепаркије Н..» и, у некој великој радости, разговараше се гласно сам са собом: — Дође једном и дан који сам ишчекивао близу тридесет година! Сутра ћу постати владика: метнућу на главу сјајну митру; узећу у руку владичанску штаку; даваћу чинове, парохије, протопопије; седећу у двору; примаћу мета-

8*

нија од свију који ми приступају; возиһу се на четири коња; свет ће се свуда преда мном приклањати; а црква ће се јутром и вечером молити Богу за моје здравље, и за спасење моје душе! И, за све то, ја ћу примати на годину 2.500 талира плате!

Колика власт, колика одличја, колика уживања, у један мах, постају моја!

Доиста сам имао рашта жудети за овим достојанством; имао сам рашта жалити на оне који су ме, толико пута до сада, превиђали, дајући владичанства неспособнијима од мене.

На један мах умуче, и ходаше по соби тамо и овамо дуго, дуго, не говорећи ништа. После дужег ћутања, проговори опет, али гласом промењеним:

— Све је ово лепо; али хоћу ли ја бити срећнији у овој својој новој срећи? Хоћу ли ја, у свој овој помни, имати унутарњега мира, унутарње слоге са самим собом бар онолико колико сам имао до сада? Хоћу ли бити људима од веће користи у овом већем чину? Хоћу ли цркви бити од веће помоћи у овом већем достојанству?.... Не ће ли мој нови положај дати нових прилика̂ за ону слабост моју? Не ће ли . . . .

У тај мах неко јако закуца на врата, и чуше се речи:

— «Молитвама светих отаца наших».... врата се отворише, свила зашушта, у собу уђе владика *имерек,* смешећи се, и говорећи:

— По Христу брате, зар ви још «штудирате«? Доста је било бриге и науке! Сад већ улазите у тихо пристаниште, и треба да живите?

Архимандрит се дубоко поклони и, подносећи столицу, замоли преосвећенога госта свога да седне. Владика, шетајући се, разгледа добро свуда по соби, да нема кога: поврати се к вратима; притвори их добро; и тек тада приђе и седе на понуђено место, манувши руком на архимандрита да и он седне поближе.

Гарва примаче столицу, али не седаше него стојаше. Тек по што га старији и по други пут понуди, седе врло смерно.

— Ја долазим у име преосвећеног сабора, поче владика: — да с вашом пречасношћу, или боље рећи, с вашим преосвештенством, свршим један посао врло нежне природе. Свети је обичај, драги брате, да нови епископ обдари своју браћу, и све који се потруде око његовога посвећења. Тај се дар даје у очи

дана посвећења. По томе, ви ћете изволети, по овоме списку, избројати 191 дукат.

Показавши то, владика пружи архимандриту хартијицу на којој беше написано:

«Господину (митрополиту) .	60	дуката
Једном епископу	50	»
Другом епископу	50	»
Двојици ђакона, ...		
Ћирици, клисару		
и за свеће, скупа . . .	31	»
Свега	191	дукат»

Разгледавши хартијицу, архимандрит малко поћута, за тим подиже главу, и упита:

— Мора ли се ово дати?

— Мора, одговори владика.

— По закону?

— По обичају.

— Хајде ђаконима, ћирици, и клисару — сиротиња су: — али архијереји имају своју плату!

— Ништа то не смета, рећи ће владика: — Још у Старом Завету нама је сам Бог казао: «Ко олтар служи, од олтара се и храни!» Држава је нама дала плату, да би нас имала на својој страни. Ми њене плате примамо, а Богом утвр-

ђене обичаје треба да одржавамо. И то не нас ради, него цркве ради, славе ради имена Божијег!....

— За Бога, ја немам толико новаца?

— Ха! Ха! Ха! насмеја се преосвећени *имерек*: — Колико мало познајете свој положај! Нови владика има и онда кад мисли да нема! Поручите само господину Т...., и он ће вам за тили час наћи новаца; па ћете после вратити. Та се сума, по Христу брате, мора положити још вечерас *аре* вечере!

Сада ми останите с Богом!

Владика се диже и оде.

Архимандрит га смерно испрати до у ходник; па се врати у собу, да истреса своје уштеде, не ће ли накрпити 191 дусат, да плати својој по Христу браћи оно мало њихове трудбе око његова владичења.

Набрајајући дукат на дукат, да изиђе угод 191, архимандрит само шапташе:

— Рђав почетак!.... Нисам се надао да ми ово буде прво!...

* * *

После десет дана, нови Владика Гарва већ беше у столици своје јепархије. У дивном вла-

дичанском двору примаше он безбројна честитања и походе. Одавно се не памти да је кога новога јепископа предсрела оволика симпатија и овако одобравање, као што предсрете владику Гарву. Од владаочева двора до поповске куће могао се чути један једини глас:

— Баш је за владику! Овакога није видела досад јепаркија! Штета што није давно!......

А владика Гарва, масом својих одличних својстава, и множином заслугâ, оправдаваше таки глас о себи. Сада му може бити 50—52 године: уредан у животу, темељит у науци, вредан у послу, он је већ дотле задужио цркву службом у чину, а отаџбину радом у књижевности. Он је човек широка погледа, напредних мислй; од њега се с правом очекивао многи бољитак у цркви и у црквеној управи. Једном се разговараше с њиме један млад човек, Даничићев ученик, па, поред осталога, изрече жељу: *да се у српску цркву врати српско-словенски језик, на место руско-словенскога, који је, тек у новије време, заузео место ономе првоме.*

Владика, саслушавши то, рече:

— Ја не видим разлога, господине, за што ми да не преведемо *све* црквене књиге на срп-

ски језик? Мени се чини да би и вера и народност наша биле у добитку од тога превода?

Младић, који је мислио да много тражи, кад жели само вратити у српску цркву стари српски *црквени* језик, убезекну се, чувши шта мисли о реформама се̂ди научник, чувени владика Гарва!.....

Гарвине беседе у цркви право су миље чистоте и лепоте српскога језика; његова службена писма и садржином и обликом показују да их пише просвећени архијереј Србин. Његова љубав к лепоти службе Божије толика је да он сам собом, као одличан певац, предаје у гимназији црквено певање. У опхођењу је врло љубазан, доступан, пријатан, као што и личи оном који се зове гласник Христов. Он устаје врло рано; пошто одстоји јутрењу, узме слаткога и попије чашу хладне воде; иза тога дуго хода; после ходања седа за сто, и пише до 8 часова, када већ настају примања и службени послови.

Све он врши кад треба; све чини како треба.

Ово је блед опис одличних својстава и нави̂ка̂, којима се одликује нови владика.

Али ма колико да је ружичан опис његов, опет би му се на крају, за љубав правде, морала чути немила речца *али;* јер, при толикој честитости својој, овај одлични човек, овај ретки владика, овај просвећени првосвећеник има једну слабост јачу од свега њега; има немоћ од које се никако не може да извида! Ако је веровати да има људи на које је пала каква клетва, онда је на владици Гарви права проклетиња, права несрећа! *Владика Гарва прима мито!....*

У том је детињаст, у том је неразуман, у том је слеп и глув, у том је тако немоћан да ће примити хиљаду, ако му се саспе, а примиће и цванцику, ако му се пружи!...

Он зна да је то недопуштено, да је недостојно, да је ружно, чак зна да ће га скупо стати, и опет никад нема моћи да одбије срамну понуду!....

Некад ту своју ману правда навикама свештеничког реда које су, вели, старије од хришћанске вере, пошто је још у Старом Завету речено: «Ко олтар служи, нек се од олтара и храни»; све владике до мене чиниле су ово, вели он: — све чине сада, и све ће чинити одсада! Некад помиње своје три рођене се-

стре које, са својом децом, висе о његову врату. А некад се заклиње и преклиње живим Богом и Светом Тројицом «да ће бити чист од тога греха, да за такве ствари нити ће бити прекоран његов архијерејски чин, нити ће срамота попасти лице његово!»

Тако се он куне; таку писмену клетву он даје од своје руке!

И опет, кад му се пружи, нема снаге да одбије понуду!

Ко год зна колико је овај човек образован, колико је иначе морално крепак, а види како ову једину слабост не може да надвлада, мора и нехотице помислити да је то нека клетва: да је то као братоубилачки знак на несрећноме Кајину!

*
* *

На крају октобра 186... један «Архијерејски Сабор,» у православном свету, већаше о једном врло нежном питању.

Три архијереја, три по Христу брата, седе и суде четвртоме архијереју, своме брату по Христу.

У људским језицима има доста речи које гласе једно а значе друго, али ће их бити мало

у којих би то двоје било толико супротно, као што су супротни глас и значење у речи *брат* међу калуђерима!

Калуђери се зову *браћа*, а нису ни од једнога оца ни од једне мајке; зову се *браћа*, а чим метну на главу црну капу, одмах пресеку везе са својим претцима, отурившн чак и презимена оцева својих; зову се *браћа*, а живе не само као да нису *браћа*, него као какви злотвори!

Само се у манастиру може десити да болестан *брат* сву драгу ноћ скапава од жеђи за то што му је «*брат*» (не било га!) у вече навалице преврнуо крчаг с водом; само у манастиру може да се види како болесни *брат* издише, а здрава *браћа* извлаче испод њега постељу, и пипају му под мишкама, да не буде сакрио коју цркавицу, те да му је братски зграбе! Само се у манастиру може наћи «брат» настојатељ, који ће одсећи с нове куће нови красни балкон, само за то, да, заједно с балконом, уништи и зачелна слова од имена своме умрлом «*брату*» игуману, који је и кућу и балкон градио; само у манастиру «брат» ишчупава из чесме записну плочу, да утре име

«брату», који је у манастир довео воду, и напојио жедну лењу *«браћу»!....*

Какви су док су монаси; такви су, махом, и кад су јерарси: зову се *«браћа по Христу»*, а махом живе као злотвори *«Христа ради!»*

Ено погледајте! У оном сабору седе така три *брата*, и суде четвртоме *брату!*

Први по власти брат мали је растом, ситан телом, гибак душом, снебивљив опхођењем; али, при свем том, чврст у оном што хоће да изврши. У колико страшљивије испољава своје тежње, у толико упорније настоји да своју вољу изврши. Ма да око себе види своје учитеље и претходнике, опет у својој глави мисли да о њему једном виси православна вера. Занет тако крупном мишљу, он често гледа живот једнога човека као живот једнога мрава, само ако му се учини да је у питању штогод из православне вере, којој се замишља да је саморани чувар! С тога се може видети како се вије, уздише, тугује, а опет оставља човека без хлеба, само за то, да покаже, како је душа његова пуна ревности спроћу славе Господње!

Он живи у осами; он се одвојио од света; он мисли о небу, и стара се о Богу; али не презире ни земљу; па чак ни ону полу света

с које оно, по библији, онако страшно паде први човек. Али, али — све «сшито и скрыто»!...

До њега седи други по Христу брат. Човек већ стар, прост, неук, али од рођења бистар и лукав. Кад би дошло до невоље, у овога би се нашло више човечанске љубави, него божанске ревности, више милости спроћу јаднога, грешнога човека, него фанатичке преданости спроћу силнога, безгрешнога Бога. Овај се брат често смеши. Он као да сеири!

Трећи је брат једна необична људина, која није погодила што се писала у испоснике. То је човек волујске снаге а врабећега срца. Кад овај брат има око себе просте људе и мале пópе, он, својим јасним грлом, и јуначком песницом очигледно представља како ће своје противнике «научити памети»: а кад се с противницима сретне; кад се с њима погледа око у око: онда се нешто погури, нешто се скупи као јеж. Тада само слеже раменима и изговàра неке звуке и речи без велика смисла:

— Тèе! Шта ћу му ја! Ко га је терао! Чудан човек! Тако је то!.....

Сваки од ове тројице судија, у сваком суђењу, прво пита:

— Како ће то бити за мене?

Па тек онда:

— Како је право за оног ком се суди?

*
* *

Ето тим судијама, тој по Христу браћи, представља први по месту брат кривице четвртога им брата.

Лица «смиреномудрена«, гласа изнемогла и ражаљена, с неким уздахом из груди, први брат почиње овако:

-- Наш по Христу брат (четврти владика) обара свету цркву Христову:

«Несмотрен је у примању приноса од верних. Том својом несмотреношћу повукао је световну власт да се умеша цркви у послове, да тра̂га̂ поступке једноме архијереју, а то је највеће зло које се може учинити цркви.....

«Наш по Христу брат поводи се за пагубним новачењем: говорећи стаду своме беседе, он се служи најпростијим језиком, и саме текстове Светог Писма узима из превода световних људи, који преводи још нису добили благослова архијерејског сабора.

»Изоставио је на литургији јектенију о «оглашенима» божем за то што данас у цркви нема

оглашених; то већ показује опаку његову тежњу к реформама.

«Забранио је носити тас по цркви за време богомоље, те примати приносе верних, него је за то ставио затворену кутију пред црквом. Тиме је, с једне стране, оштетио касу цркви, а с друге — приближио се обичају католичком, што се не сме допустити.

«Најпосле, закратио је метанисати онима који приступају к њему, архијерејскога благослова просећи. Он ту своју забрану правда говорећи: «Метанисање је обичај ропски, а ја не примам робове, него слободне људе». Али како ово поштовање архијерејскога сана није од јуче, није дело наше, него је то наследство од наших блаженог спомена предходникâ, који сви благоме Богу угодише, и нама свој пример оставише: то се нико (а најмање какав архијереј) не сме усудити да те обичаје квари и укида.....

«За све те грехе наш по Христу брат подлежи суду овога освећенога братскога сабора»..

Настаје тишина за неколико тренутака. Први брат тражи очима да се сретне с очима друге браће; али један од њих трепље тако често да се управо не зна куд гледа, а други се

погурио, оборио очи земљи, дише крупно, као да носи какав велики терет уз брдо.

Други по месту брат прекиде ћутање овим одговором:

— За «оглашене» ја му не бих ништа рекао. Ви знате да њих данас нема у цркви. За тас бих и ја тако наредио, али се нисам сетио; за метаније се добро досетио да их забрани пре док нису људи сами престали метанисати, па како да их натерамо? А за преводе Светога Писма, ја ево остарех чекајући, да који учен у чину преведе Свето Писмо, па узалуд: еве се дало на политику; све оставило петраиљ, требник и часну трпезу! А, Бог ме, световни људи преводе, да како, и управо, хвала им!.... Него је мука за мито, или како ваше високопреосвештенство каже, за те «приносе верних!».... Па и за то тужи ли га ко?

— Туже га два свештеника, Гавра и Васа, одговори први брат.

— А! Знам их; оба су, осем чина, угурсузи! А што су му давали мито? Па Васа му није могао ни дати Бог зна шта. Ако је дао што његов таст, Бог га благословио! Имао је одашта и одвојити. Перић је један по један у целој нахији!....

— Хм! хм! хм! Чудан човек! Ко га је терао! Шта ћу му ја! ромори трећи гојазни брат.

— Да ми њега притегнемо, нека врати што је ком узео, вели даље други брат: — и више да не узима; па нека иде с милим Богом; да нам не пуца брука по свету!

— А̂ја̂, тресе главом први брат: — не смемо га више пустити у јепархију. Сад нам је згодно пао шака. Ево је благословио и брак између Мирка Русића и жене Стамене из Кречана, а они су род у забрањеном степену.

— Тужи ли њега ко за то? упита опет други брат.

— Не тужи га нико; али га црква мора гонити!....

— Ено га сад! Ено га сад! Што ћу му ја? брекће трећи брат....

— Ако нема ниодкуд тужбе, нека и то носи мутна вода, вели други брат: — мања је брука да се узму то двоје, који се међу мештанима и не броје у какав род, него да се чује да је владика толико крив, да се протера!

— Он се даље не може никако оставити на управи јепархије.....

Први брат не доврши ову реченицу, а врата се отворише и у сабор уђе владика Гарва, носећи у руци неку хартију.

— Господо и браћо, рече он поклањајући се првоме брату: — на мене се дигао сабор, па ће без сумње и бити да сам грешан. Али да не би даље било спора мене ради, ја ево дајем оставку на управу јепархије; молим за пензију, и идем у манастир, да се одморим!....

Браћа се лицем ражалише, а срцем обрадоваше драговољној оставци брата свога, који им отвори нову прилику за лепу архијерејску надницу....

—

Кроз неколико дана владика Гарва беше већ у манастиру, али нê да се одмори и смири; него текар да се мучи и да испашта и што је учинио, и што никад није ни мислио учинити!

Његову јепархију прихвати, за време, његов најстарији по Христу брат.

Тада се отпоче жива радња «да се расуди што је владика Гарва пресудио».

V

Венчани као невенчани

Мирко и Стамена живе као најсрећнији и најзадовољнији пар љу̂ди̂. Милују се, слажу се,

помажу се; срећни су њих двоје, а задовољни су им укућани и суседи. И онај ком баш то не би било мило, не вели ништа. Такав ћути, а изнутрица га једе....

Стамена већ осети и чедо под појасом. Срећа са свих страна!....

На један мах чу се у селу, не знам ко први то каза, да је владика Гарва збачен с владичанства, и да је протеран у некакав манастир, да тамо живи и да се испашта!....

— Калућер је, рекоше људи: — за студени се камен и венчао. Тамо му и јесте место!...

Мирко пак, који је владику видео и разговарао с њиме, мишљаше у себи:

— Виђаше се врло добар човек; шта ли је то могао скривити?

Не прође ни месец дана од тога доба, а Поп Јеврем зовну Мирка и рече му:

— Мирко! да идеш проти; ево ти писма!

— Што ћу ја проти? упита Мирко.

— Он ће ти казати, вели поп, а све гледа преда се, и замуцкује говорећи.

— Ама, попо, Бог с тобом! Што ћу ја проти?

Поп Јеврем се обрте неколико пута, почеша се по глави, попипа се по џеповима; узе једну

књигу са стола, расклопи је неколико пута, па је опет заклопи, извика се на једно дете које уђе к њему у собу, па најпосле, претури преко језика ове речи:

— Није вајде, казаће ти се најпосле: сад духовна власт налази да сте, ти и Стамена, тако блиски род, да не може бити брака међу вама! За то хоће ваше венчање да уништи! Прота те зове да даш о том одговор.

Мирко се ухвати за теме, поћута малко, докле се разабра, па онда рече:

— Попо, шта ти то говориш? Зар си заборавио да си нас *ти* венчао?

— Јесам, Мирко; венчао сам....

— Е, па?

— Владика је дао благослов да вас венчам. Ја имам и писмо његово.

— Па сад?

— Сад црквена власт налази, да ни владика није могао дати благослова, да се вас двоје узмете! Веруј ми ја ту ствар не разумем. Иди проти. Он и конзисторија ваљда знају боље шта је то. Само иди брзо; мени се «строго налаже».

Мирко се диже те проти.

Прота броји своје бројанице, слêже раменима, кад и кад размахне рукама, и изговори по неке речи без јасна смисла:

— Тако је то! Један благосиља, други проклиње, а оба једнака! Кад људи хоће! Jâ, jâ, jâ.

— За Бога, господине прото. пита Мирко: — шта се то чини са мном?

— Е, брате; тако је то; духовна власт.... нашла.... Тако је; шта ћемо? Мора се слушати.

— Шта је то она нашла, хоће ли је бити? Није ли владика мени дао благослов!

— Дао, брате, дао, jâ!...

— Није ли мене венчао Поп Јаврем онако као и друге људе?

— Венчао, брате, венчао, jâ!

— Е па за што ме сад мучите?

— Хришћанине! Духовна власт тако нарећује. Знаш: канони су. црква.... Блиско сродство. Тако је то?....

— Какво блиско сродство ти помињеш? Зар не знаш кад ми допусти владика пред тобом, кад оно спаљивасте неаке хартије?

— Знам, брате, знам; али сад тако црква нарећује....

— Прото, 'леба ти твога, кажи ти мени онако напросто, шта је то? Ништа ја не разумем што се то са мном ради?

— Брате, ево ти писма. Иди у конзисторију. Тамо ће ти боље казати.

Мирко се диже те у конзисторију. Предаде писмо момку, и очекну пред вратима. Зовнуше га унутра. Он уђе; поклони се, и поздрави се, па стаде. Један попа узе га испитивати:

— Како ти је име и презиме?

— Мирко Русовић, из села Кречанâ.

— Је ли код тебе жена Стамена, удовица поч. Цвеје Лакића?

— То је, попо, сада, простићеш, наше чељаде; наша домаћица, заврши Мирко, малко нижим гласом.

— Не може Стамена бити твоја домаћица, твоја жена; ви сте род; међу вама брака не може бити!

— Попо, бој се, ти не знаш, а овде, у овој кући, ето горе, на горњем боју, мени је господин владика, пред господином протом, дао благослов, да се венчамо! Ето зовите проту и питајте! И Поп Јеврем је венчао мене и Стамену онако како венчава све друге који се жене. То је гледало пола нашег села!

— Верујем; али то све не вреди ништа. Него ти туђу жену да пошљеш у њен род, докле духовни суд не пресуди ту ствар!

— То не може бити, тресе Мирко главом: — Стамена, прости ме, има већ и детенце...

— Све је то, роде, незаконито. Ви сте тако блиски род да се не можете узети ни с архијерејским благословом!

— Буди Бог с нама, и анђели Божији! вели Мирко и крсти се: — Ама како једнима може бити а другима не може?

— Чини се теби тако, брате; а ником се не допушта узимање у том степену сродства.

— А како Јанко Јездић, из Босоговца, може држати две рођене јетрве, као своје жене, најпре једну па после другу? Како могоше Иван и Павле Тривуновићи, из Барне узети један ћер од брата, а други ћер од рођене сестре? Како ли могу поп Цвеја из Ломирића и поп Јован из Вровске, држати невенчане жене, и оне су им обојици родиле по два близнака? Како могу......

— Брате! рече опоро поп судија! — ако имаш што за своју одбрану, то наводи; друге не смеш вређати. Све то не тиче се тебе ништа!

Мирко гледа у попа и чуди се суду, и судији, тој памети и правди.....

— Сад можеш ићи, рећи ће му поп судија: — али жену одмах да вратиш у род, а пресуда ће скоро доћи.

—

Мучан и љут врати се Мирко кући.

Стамена, чим га виде, узе га полагано испитивати: за што су га звали, шта је одговорио, и шта су му заповедили?

Он је дуго одбија; најпосле јој каза све.

— Па шта мислиш сада? упита она.

— Оно што и до сада. А ти?

— Ја, жива не ћу никуд од тебе. Само мртву изнеће ме из твоје куће.

Мирко је загрли и ватрено пољуби.

* * *

Зло никад не лази; оно увек лети. Мирко се још не беше повратио од онога чуда у конзисторији, а у село његово бану срески начелник, и одмах позва Мирка преда се у судницу. Ту беху кметови и више сељака.

— Мирко! рече начелник: — духовна је власт дознала да ти ниси Стамену послао у

род, као што ти је заповеђено у конзисторији, већ живи и сад код тебе, а власт духовна налази да је то «општа саблазна.»

— Господине, Стамена је моја венчана жена; она је у мојој кући, и нити је ја могу куд терати, нити ће она отићи.

— Али шта му је то, «општа саблазна?» пита кмет Васа.

— Тако стоји у акту конзисторије; а значило би да је то, што је Мирко узео Стамену, чудо и покор међу сељанима!

Људи се грохотом насмејаше.

— За Бога, господине! Ето људи па их упитај! Док се није чуло од попова, да се њих двоје не могу узети, нико у нашем селу није поумљао да њима што смета. И данас сви мисле (овде кмет малко спусти глас) да то попови хоће нешто да глоцну од Мирка, као од добра домаћина......

Капетан се мено осмејкује; ћути и пуши. У један мах, махну руком, као да би хтео изразити:

— Па шта могу ја, кад је заповест така?

Опет ћути и пуши, па ће најпосле рећи:

— Теби је заказано да Стамену пошљеш њеном роду?

— Заказано, али....

— Ти то ниси учинуо?

— Нисам, господине; али....

— Онда си крив; и казниш се по тачци 11, § 365 кривичнога закона, са *десет* дана затвора, или са десет талира глобе. И жену одмах да удаљиш! Дѐ се потпиши!

Мирко приђе, закрсти пресуду, извади иза појаса кесу, и плати глобу.

За тим, везујући кесу, говори сам себи:

— Ја своје венчане жене не ћу терати од себе, па нека власт чини што год хоће!

— Ни ја жива не ћу из куће свога венчанога човека, а мртву ме могу изнети, рече Стамена, која је лагано дошла и стала иза Мирка, ма да је он није ни опазио.

Капетан ћути, пуши, и погледа час у овога човека, а час у ту жену, кад и кад запише по нешто у хартију, која лежи пред њим на столу. Најпосле ће рећи:

— Ја казах што сам био дужан казати. Гледај да други пут не буде горе. Сад можеш ићи.

Капетан, после тога, седе у кола, и врати се у варош; Мирко и Стамена одоше кући, а сељаци се разиђоше свак на своју страну. Кмет

Васа, закључавајући судницу, говори сам са собом:

— Шта им је наспело сада? Што забадају трн у здраву ногу? *Душевна* власт, како ли оно вели капетан! Моје ми душе није она *душевна,* него баш *бездушна,* кад овако развањује човеку кућу за ништа!...

* * *

На крају Декембра, по највећој мећави, дојури срески начелник у село Кречане и, чим се спусти у судницу, посла за кмета Васу и за Мирка Русића.

Не прође много, а дођоше и кмет и Мирко.

— Шта чиниш, човече, од Бога не нашао, рече капетан Мирку: — мени одузимаш службу, а себи расипаш кућу? За што жену ону ниси послао у род?

— Господине, оно је жена моја, и дете моје. Како ћу их ја сада терати од себе? Ви чин'те шта знате!....

Капетан преви табак хартије, те «устроји протокол,» како веле писари. Узе питати Мирка, и све његове одговоре уписа у протокол. Најпосле потписа Мирка и зовну га те се закрсти.

Према том «протоколу» састави капетан извештај начелству, код кога је духовна власт навалила, да се Мирко и Стамена раставе пошто по то.

VI

Пред туђом црквом

— Већ нисам знао куд да се денем од те проклете духовне власти, прича Мирко Русић своје јаде и своје невоље. — Она тражи да отерам од себе Стамену, коју волим као очи у глави, и још да је отерам с *мојим* дететом у наручју. Ја не хтех то учинити, па макар ми глава с раменâ полетела. И тако ме је готово сваке недеље потрзао на одговор или поп, или прота, или конзисторија, или капетан, или начелник.

У тој својој невољи, пожалих се једном, са свим случајно, нашем сеоском ћати Сави Гигићу. А тај Сава је и сам мученик. Он има на врату три ста својих невоља, и опет од јутра до мрака расправља туђе муке и невоље. Истина он од тога рада има и неку корист, али га ипак више ради што му се мили него што се њиме користи.

Ћата Сава био је најпре трговац у вароши. Био је лепо стекао, оженио се, и изродио децу. После тога, почрка се са својом женом, и никако се не могаху измирити. Најпосле оду конзисторији и затраже да се раставе. Њихова се парница протегне читавих десет година. За то време Сава посрне у радњи, пострада, и побегне у село, где постане сеоски писар. Жена његова пак, још млада и гледна, остане у вароши. Конзисторија нареди «да муж, до коначне пресуде, даје својој жени издржање.» И тако Савина жена живи у вароши, по својој вољи, примајући од мужа издржање, а Сава, с двојичицом синова, злопати се у селу, као нико његов, само да може хранити себе, два нејака синчића, и «издржавати» своју неваљалу жену!!

Невоља је свачему учитељ. Она је и Саву научила адвоцирати. Данас он зна што пишу закони, и како суде судови. Он сваки дан пише: темесуће, «писмена», облигације, уговоре, тужбе, апелате, и још којекаке писмене саставе. Он све то пише дуго и широко. Писари у суду, и у начелству, чим виде његов рукопис, насмеју се; али, можда и због његове велике сиромаштине и злопатње, махом

уважавају што он пише. За то Сава, особито кад се малко раздрага, накриви вес на једно ухо, и поносито узвикује:

— Све пада што Сава својим пером убоде: а што Сава својим пером подупре, то не обара ни један суд у овој земљи!

Али, после сваке такė хвале, он би уздахнуо и додао још ово:

— Само један суд има у Србији коме ја не знам ни «законика» ни «поступка.» Тај је суд *конзисторија*. Не дао Бог ником мом доћи пред тај суд! Ту се парница не свршује никад, ако *жена* не ће да се сврши!

Према томе, није никако чудо што је Сава велики непријатељ поповима, а особито калуђерима. Што год они раде, њему је ружно; јер, по његовим речма, они у свачем гледе оно што је њима по вољи, а не маре ни за Бога ни за људе.

— Молим, молим, вели Сава често у разговору: — ја ћу сад доказати да попови и калуђери воле себе него веру и Бога. Само чујте: «*Благословен Бог наш всегда, ниње, и присно и во вјеки вјеков*,« каже се у почетку

сваке богомоље, а на свршетку каже се то исто само другим речма: *«Буди имја Господње благословено од није и до вјека.»*

То обоје једно је исто.

Али нека се усуди ко да изрече ово у почетку богомоље, а оно друго на крају, па ће га калуђери, вера и Бог, окривити и проклети!

Таки су они!

Сава носи дугачку антерију од ћитајке, кратко ћурченце, које често не ће да обуче, него га само огрне на једно раме, потпеђене ципеле, на глави вес с малом кићанком, а у руци обично држи дугачак, танак чибук од јасмина.

Једном ја, замишљен и љут, идем од попа Јеврема а Сава седи пред судницом и пуши. Видећи мене, још из далека, викну:

— Е, Газда-Мирко, погоди ли Ћата Сава? Зар није поповски суд тежи од сваког другог суда овога света?

Ја приђох, и поздравих се с њим, седох поред њега, и рекох:

— Веруј ми, господине Саво, дошло ми је да скочим у воду!

Сава је знао сву моју невољу. Он одби неколике димове; усука своје танке брчиће, па ће ми онда рећи:

— Море, Мирко, кад би хтео ти, могло би се теби помоћи!.....

— Казуј како, ако невољу знаш, одговорих ја.

— Пређи у Срем; нађи каквог лутеранског попа; промени веру, па се врати кући, и накриви капу: наши попови онда немају с тобом никаква посла......

Сава говори још нешто; али ја даље не могах ништа ни чути ни разабрати.

— Промени веру! Промени веру! зазвони ми у ушима, и ја се управо обнезнаних. У овој вери својој ја не знам много; но видим да сам кроз ту веру у заједници с целим својим селом, са свом својом околином; а да променим веру, промениће се, бој се, и то све. Одвојићу се, отуђићу се од својих људи, и они ће ме прстом показивати деци својој. Оно што је данас моје — сутра ће бити туђе; оно што ми је данас дика — сутра ми може бити руг. Страшна помоћ! А шта ли би на то рекла Стамена? Да ли би она, и после тога, марила за мене оволико колико мари сада?

Не! Не могу!.... Не смем!.... Не ћу!.... Лепо, не ћеш; а како мислиш овако? Докле ће те овако вући из суда у суд? Зар се калуђери умеју некад смиловати? За ће се њима досадити? Никад!.... О, ако је ова наша вера од Бога, онда њу ови њени чувари не разумевају; ако ли је и она овака каки су они, зар је вреди чувати?.....

Оваке су ме мисли гризле и мучиле неколике месеце. И, као за пакост, у то време гоњење биваше све веће. Једном ми, што оно веле, догори до ноката, и ја се дигнем те пређем у Срем. Одем у село *Бингулу*, лутеранском попу, *Ђури Јесенском,* и покажем му своју невољу.

Поп, као сваки поп, много се обрадова кад виде да туђа овчица блеји пред његовим тором. Посади ме до себе на меку столицу, и оде ми причати како његова вера допушта да се људи могу узимати и у трећем колену.

За прелазак у веру рече ми да је потребна сведоџба како сам ја, пре тога, у три маха, изјављивао своме попу жељу да пређем у лутеранску веру. Докле се, вели, «та формал-

ност« не испуни, не могу те «формално примити». Али могу учинити ево ово: И одмах седе и написа писмо Попу Јеврему. У том писму каза како сам му се ја јављао, а нисам донео сведоџбе, да сам се, у три маха, јављао своме попу са жељом, да веру хоћу да мењам.

На крају писма он моли Попа Јеврема, да мене због Стамене нико не узнемирује, пошто сам ја већ нуријаш лутеранскога попа!

Вратим се кући, и то писмо одмах однесем Попу Јеврему.

Поп прочита писмо, па се дрну као помаман:

— Шта си ово чинио, од Бога не нашао! Ко те је ово научио? Через тебе ћу стрȁдати и ја! Ух! ух! ух!....

Још док ја бејах код њега, заповеди слузи те одмах спреми тарнице, и одјури проти онога часа.

Ја се вратих кући, у бризи и двоумици.

Нисам се, чини ми се, ни одморио, а биров Тривко:

— Хајде судници, зове те кмет.

Ја у судницу: седи капетан. Не даде ми се ни упитати, него ми пружи писмо:

— Носи ово одмах у начелство.

У начелству опет испит. Ово, ваљда, беше двадесети. По испиту прочита ми начелник своју пресуду: да ја трпим затвор двадесет дана, а Стамена да се протера у *други округ!*

Кад се видех у затвору, почех се љутити на Ћату Саву, и на лутеранског попа. У врло тешким мислима пролежах у тамници четири ноћи и три дана.

Четврти дан, рано изјутра, зовну ме начелник у *заседаније*, и, са свим благо, а то није био његов обичај, рече ми:

— Мирко, смиловао се Господар, и опростио ти овај затвор. Иди кући, и седи с миром, а тебе не ће нико дирати. Немо' да тумараш куд преко границе: ти тамо немаш никака посла!....

— Господине, 'вала Господару, који се он смиловао на мене; а 'вала и теби: бићу миран као мара бубица, тек — ни ви немојте тражити од мене да ја терам од себе свога друга и своје, прости ме, дете!. ...

Начелник се диже са своје столице, приђе к мени, и рече:

— *Од сада те неће нико дирати;* то упамти! Хајде сад одмах кући!

И да ми то не рече, журио бих се ја да што пре обрадујем Стамену!

Кад јој све испричах, она ми сави руке око врата, и гушећи се плачем, проговори:

— Препатисмо много, али нас опет не остави Бог да пропаднемо!.... И даље само плакаше...

Од тога доба, хвала Богу!.....

Још нешто

У свеску службених хартија о овој ствари имају и овака три писма:

1-о Писмо митрополита српског Мијаила, писано 4 Новембра, 18... У том се писму вели ово:

«Мирко и Стамена признали су сами да им је брак незаконит, и пристали су сами да се распусте. *За то је овај предмет окончан*».

2-о Писмо Министра Унутрашњих Дела, писано 27 Новембра, исте године. У том се писму заповеда окружном начелнику: *да даље не дира Мирка и Стамену, него да их остави да живе како живе.* И, најпосле

3-е Писмо новога владике, који дође на Гарвину столицу. Ово је писмо млађе годину дана од она два прва. У овом писму овај владика криви световну власт, што не извршује конзисториjску пресуду, и што силом не растави Мирка и Стамену!

—

Мирко се држи онога средњега писма.

—

Стамена већ гаји и подиже две ћери и четири сина!

ПУСТИЊИК У КОСМАЈУ[1]

У друштву се мисли више,
а у самоћи дубље....

Вече је. У кући Катићâ, у Рогачи, гори велика ватра: дугачке церове главње, наложене преко преклада, разбуктале су се, те се види као од неколико свећа. Над ватром, о веригама, виси котао у ком се кувају већ зрели кукурузи, а уз ватруври велики ужички лонац с вечером. Редуша често прилази к лонцу, прислони леву руку уза чело, те заслони очи од жестоке јаре, а десном руком и кашиком мешајицом промеша готовац, и малко га опени. У прочељу, близу земљане пецивице, скупио се у клупче матори жути мачак; попао га пухор, а он дрема, и преде своју бескрајну пређу. Близу њега, на столичици, седи кутњи старешина Јован Катић, па до Јована Марко, а до

---

[1] Једна глава из веће приповетке.

Марка Стеван. За завалом, на главњама, наместио се слуга Петар Цеврља.

Катићима за леђима, о дувару, виси половина суве прелетње сланине, иза које се страшљиво помаља грлић од пушке крџалијке, која је очевидно од нечијих злих очију заслоњена баш овим заслоном. Даље, на десно, полица је на којој су: тепсије, чиније, каленице, и кашичара с кашикама; па онда котлови, баквице, вргови и тикве за воду; лево, о дувару, виси стара већ поцрнела сланица, и уз њу дугачак венац црнога лука, и један низ црвене паприке. Испод тога, у углу, жрвњи су на које се навалио један завезак брашна.

У доњи крај куће, до завале, постављена је трпезица, те вечерају деца: две мале девојчице и три мушкарца. Она мања девојчица једе и дрема; а највећи мушкарац, видећи средњега, да је кашиком два зрна пасуља захватио, удари га по руци и, шапутом, рече:

— Смочи!

— А што ти пуниш твоју кашику? отшану му ударени, готово кроз плач . . . . Више се не чу ни једна реч. Деца, по вечери, усташе, и разиђоше се, свако у свој вајат, да спавају.

У кући осташе сами Катићи, Цеврља, и жене које се стараху о вечери.

У један мах одвали се од угарка велики угљен, и исправи се у дубак.

— Редуша! продера се радосно Цеврља: — видиш ли ти ово? Ето госта! Очи отворај вечеру угађај!....

Ни том, иначе срећном досетком, не насмеја он својих суморних газда̂.

Катићи сви седе око ватре; греју се њеном топлотом, и, мислиш, само гледе како она своју храну прождире.....

На један мах рећи ће Јован:

— Да ли то није био ко други, па се тек нарекао Јанко?

— Ти знаш Перу с Торлака, одговори му Марко: — он се никад не шегачи, а Јанка познаје као што га познајемо ја и ти. Он је вечерас казао Живку Музикозићу, да је синоћ, у неко доба ноћи, Јанко журно пројахао овамо к нама.....

— Да ли није изашао до Чарапића?

— Добро; али што је сам? И за што да иде ноћу?

У тај мах пси страшно залајаше пред кућом. Докле се Катићи тргоше из своје зами-

шљености, нека знана рука већ отвори кутња врата, и човек назва:

— Добар вече!

— Гле Јанка! О, брате, добро дошао! А откуд ти? повикаше Катићи, и пођипаше љубити се и грлити с гостом.

То бејаше главом њихов Јанко.

Овај би долазак узбунио сву кућу, али гост, још од прве, рече:

— Гледајте, да се деца не разбуде; Цеврља нека иде да распреми коња, и нека га склони у кошару.

Иза тога, испричавши у мало речи одашта је побегао из Београда, заврши:

— Још сутра за мном може стићи потера, јер се и онако у Београду Србима спрема велико зло.

На то ће рећи Јован:

— Кад је тако, ти сутра још за мрака измичи у Космај! Ми ћемо се чинити да и не знамо за тебе, докле та олуја не прохуји. Горе гледај те се находи око старог намастира Тресијâ. Онде, од неког времена, борави некакав пустињик, који се казује да је из *Високих Дечана*, а име му је *Гедеон*. За њега слабо ко и зна; а баш да Турци и чују за њега, око Тре-

сија је така честа, да ће се мало који усудити толико дубоко у Космај.

— Шта ћу с коњем? упита Јанко.

— То је, Бога ми, велика мука. Али . . . . рече Јован после малог ћутања: — коња нека Цеврља одведе у Даросаву, побратиму Сими Сердару. Тамо за њега никад Турци не ће дознати.

Жене, после тога, поставише вечеру. Катићи заседоше сви, и вечераше слатко и задовољно. Цеврља већ не знађаше шта да чини од радости; највише је корио жене, што му, божем, нису веровале, кад је пророковао: да ће доћи гост!

Сутра дан Јанко је већ био у Космају, а лабуда је Цеврља предао Сими у Даросави, те га никакав Турчин спазити не може у густим луговима око Пештана.

Јанко је, још као дете, познавао Космај. Сад га судбина доведе да ту планину на доколици пролази уз дуж и попреко по неколико пута. Он се пео на све висове, ходао по свим повијарцима, спуштао се низа све косе, и слазио у све дубодолине космајске. И што је више разгле́дао ову диватну планину, то му се она чинила све лепша, све чуднија, све милија. А шта

ти Јанку није причано о Космају? Још Баба Ивана, која га је, на невољи, задојила, казивала му је: да на Космају виле коло воде, изводећи, по миомиру ноћне хладовине, своје вилинске песме. Казивала му је, како је горе, на врху Малована, она, на двоје растрзана, љубав пала вољно у гроб, не могавши раздвојити срца својега, да два драгана задовољи. На врху Космаја некад су се сијали бели двори некаква срећна властелина, који благоваше међу несрећним меропсима. Око Космаја, у склонитим дубодолинама, стојаху некад и појаху богомоље: *Павловац* с југа, у Корaћици; *Кастељан* с истока у Вртишту; и *Тресије* са запада, на потоку Мйшљêвцу — славећи Бога који милује правду, и који спасава патнике. Горском тајненом тишином окружене, богомоље те, из овога величанства земаљскога, викаху и дозиваху величанство небеско: жудној души човечијој то последње уздање и уточиште! . . .

Космај није онакав сада, какав је био некада. На врху Малована, на гробовима она *два несрећна* драгана *једне пресрећне* драге, збирају се сада вечером срне и кошуте те ту, на ветрометини, опрезно проводе тихе летње ноћи; у развалама од властелинова грàда и дворова

мирно се утркују гуштери зелембаћи, или дремљу према јутрењем сунцу гује присојкиње, а старе богомоље, умукле, опустеле, каплу и круне се сваки дан. Све је подивљало, све је опустело, све је зарасло у павит и шипраг!

И, гле чуда! Космај је и данас пун неког бајног чара! Обујмила га је зелена гора, и начинила од њега бокор дивотнога, горостаснога цвећа. А зелена је гора, свак зна, нешто дивно, нешто тајнено, нешто налик на дворове дивова и богова! Јанко, пролазећи често кроз ову зелену зору, кроз ово зелено море, гледа трепет непрегледнога горскога листа, слуша ромор небројних грана и огранака, ослушкује јеке највиших овршина̂, кроз које се ветар цепа. Пажљиво разгледа он старе растове и границе, ове представнике силе и трајности у биљноме царству; проматра по осоју букве, ову нежну биљну госпоштину; загледа липе, јаворове, и брекиње — нежност и лепоту биљнога царства; гледа леске, грабове, кленове и јасенове, који попуњавају овај зелени земљин накит.

Некад му падне на памет те пореди биљке самостојне с биљкама ладолешким, пореди имелу и бршљан с неким сликама међу нама људма, или разгледа вињаге и беле лозе које, при свој

великој дужини својој, не могу да се усправе својом крепошћу, него траже да се наслоне на што, па тек тако да̀ се дижу, да се пењу, да се ви̑се!

Све то гледа Јанко па се диви гори и као лепој слици за гледање, и као поузданој заштити за много и много људско благо.

Кад би се тако сит нагледао и појединих биљака и целих врста̑ биљних, Јанко би изишао на који шири пропланак, сео би на какву кладу, претурио би преко крила своју ша̑ру, помакао би преда се своје фишеклије, и текар би стао разгледати целу ову гору, као какав дивовски рукосад!

Ко би, у таке тренутке, погледао у Катића; ко би, кроза црте његова лица, хтео дознати осећања његове душе, томе би се учинило као да Јанко говори:

— Горо, чарна горо! Ти ниси само двор вилама и змајевима; ниси врело причама и песмама; ниси гнездо орловима и соколовима; ниси уточиште Новаку и другим осветницима српске слободе; ниси град мени и толиким другарима мојим! Све то ти јеси, али ниси *само то*, него си јоште, ако Бог да, *колевка новој држави српској!* Јер, једина ти, горо чарна, чуваш ону

свету, ону животворну тишину, у којој ће се одњихати нови живот овоме народу! О, нека ти је вавек слава, горо, чарна горо!....

Истина овако нису говорила уста Јанкова, али су овако казивале црте лица његовога.....

—

Верући се свуда по планини, Јанко се спусти к старој намастирини Тресијама. Пред црквином, на једном камену, седи духовник *Гедеон,* и плете некаку котарицу од беле лозе. На другом камену, до њега, лежи расклопљена књига у коју пустињик чешће загледâ, и устима нешто ромори, као да се Богу моли.

— Помози Бог, духовниче! Благословите! рече Јанко, прилазећи ближе.

— Бог те благословио, синко! одговори пустињик, зачуђено погледавши у необична госта свога.

Јанко му се каза ко је, шта је, и за што је сада у Космају.

— Онда ми оба бегамо од једне невоље, рече духовник: — и оба тражимо спаса у овој чарној гори! . . .

— Како то? упита Јанко.

— Казаћу ти; кад си из куће Катићâ, смем ти казати све; а имамо се кад разговарати; него дѐ седи, одмори се!...

Јанко седе на један камен, а пушку стави себи преко крила.

— Ја сам ти родом озго од Васојевића, поче пустињик: — а постриженик сам Високих Дечанâ. У оном пределу онамо има један црв који страшно затире усеве. Једном, у Пл̂аву, скупе се Турци, и дозову нас калуђере из Дечана, да учинимо богомољу против тога црва. Ми одемо, свршимо молитву, па се вратимо у манастир. Неко изиђи и реци Турцима: да ће ти црви, потад сваку ноћ, излазити нама калуђерима на сан, и да ћемо ми, с тога, вратити ону своју молитву, па ће црв и даље јести њихове усеве; него нека они нас калуђере још у путу побију. Турци, људи прости, поверуј то, и потеци пред нас, на Бабино Поље, те ту припуцај на нас из пушака, и убиј нам једнога калуђера, а ја, срећом, умакнем у честу, и отуда побегнем овамо!....

Ето за то се сада нигде жив не казујем; јер, чим би чули за мене, послали би људе да ме убију, ма где да сам.

— 'Ва̑ла̑ Богу, несрећних људи! рече Јанко: — Докле ћемо се ми, духовниче, од њих овако крити по гори, као вуци?

— Ваљда не ћемо дуго: или ће Турци нас поубијати; или ће народ устати те њих помлатити....

— За Бога, духовниче, упитаће Јанко: — пишу ли што цароставне књиге; казују ли што стари паметари и духовници: шта ће бити најпосле од овога јаднога народа?

— Како Турци раде, вели духовник: — ово не може дуго трајати. И ја мислим да сваки час може планути барут; а кад се једном за̏крви̑, биће, истина, му̑ка̑ нечувених, али ће се народ ослободити од Турака.

— Ослободити од Турака? упаде у реч радостан Јанко: — Боже! да ли ћу ја то дочекати?

— Да̑! Ослободиће се од Турака. А што се чудиш? Шака најезни́ка̑ груну на земље наше, у зле дане, у неслогу нашу и, нешто силом, нешто милом, покори народ српски..... Докле њихова управа беше колико толико добра, дотле народ тр̑пи и ћута; али кад се, у дугу времену, насилници изменише, избезумише, и почеше чинити нечувена зла, онда је очевидно

да влада њихова не може трајати дуго. И, ти синко, не ћеш се ни мало зачудити, ако народ сутра букне. Ти ћеш то дочекати, весео био! И, како виђу да си јунак срцем и мишицом, уздам се да ћеш и са̂м помоћи народу да се ослободи. У великој журби својој, коња ћеш свога често нагонити у смрт, те се бојим не ћеш дочекати да се народ *и од себе ослободи.*

— *И од себе?* упита зачуђен Јанко.

— Да̂, *од себе,* понови духовник. За тим погледа на сенку од једне букве, па се брзо диже, говорећи:

— Сунце се жури за гору; а мрак хита на земљу; хајдемо, синко, Богу на молитву? О том можемо говорити и други пут!

Уста и Јанко и, готово нехотице, уђе за духовником у стару црквину, те се и он моли Богу, докле калуђер очита вечерњу.

Гедеон чита лагано, а не прескаче ништа; с тога се лепо смрче док сврши молитву. Јанко, иза тога, оде низ планину к селу, да разбере да л' нема какве потере?

Сутра дан ето га опет у Тресије. Гедеон седи, и опкружује чвргу за воду, а десно од њега лежи она иста јучашња књига.

— У селу нема никаква гласа из Београда, рече Јанко, по што се поздрави с духовником и седе: — по свој прилици, Турци се спремају да се крену с повише војске, како би више зла учинили.....

— Да их хоће Бог омести, да ништа не почну овако с јесени, вели Гедеон: — а кад зêне пролеће, како им год драго....

— Духовниче, отпочеће Јанко: — мене једнако тишти оно што ти синоћ рече, да ће се народ ослободити *од Турака*, али му се, после, текар ваља ослобођавати и *од самога себе?*

— Не треба то да мучи твоју главу, твоју бистру памет! Турци су свима нама већ у душу такли: на њих ћемо устати сви, па чак и жене и деца. Али народ, ослободивши се од турске силе, ласно ће помислити да се ослободио од сваке дужности спроћу Бога и спроћу људи; може пустити да потеку без уставе врела неваљалству. Тада ће бити народу зло од самог народа! А ко ће тада дићи нас на нас? Зар не ће бити теже ослободити се од *себе*, него од *другога?*

— Оно може бити и тако, вели Јанко у некој двоумци: — тек ја мислим....

— Беше горе у Васојевићима, прекиде га пустињик: — неки старац *Стâњ с Лушца*. Тај старац нешто страшно пророковаше, и мене 'вата страх, кад год се сетим његових речи.

— А шта је говорио тај Стањ, духовниче?

— Много је говорио, сине; не сећам се свега; упамтио сам тек нешто. Тако, сећам се вељаше:

«Настаће *Црногуња* у народу, и људи ће носити све хаљине од *црнога сукна* (дотле су носили само беле хаљине).

«Настаће у сваком потоку ковач, и у сваком селу *сударник;* и опет ће људи косити тупим косама, и правде ће бити мање него сада. На суд ће потезати брат рођенога брата, и кум крштенога кума!.....

«Настаће *димопије* у народу, и људи ће *гутати дим* од траве, као што гутају воду, вино, и ракију.

«Најзад.... поклаће се Турци на *Мојковцу* (пољу под Колашином) око једне зобнице. Ту ће бити крви, да понесе камен од седам ока! Тада ће девет жена, Туркиња, видећи огорео пањ, повикати: ««Благо нама! ено једнога човека!»» А човека не ће бити за њих. Тада

где видиш Турчина, удри га, као миша под крстином!.....

»Али, после тога, осилиће се старешине народа хришћанскога. Од тешке силе и обести не ће улазити у цркве, да приме навору, него ће копља пружати, да им се на копља набада навора! Пред очима ових старешина биће права крв јевтина као вода, и проливаће крв у земљи својој. На људе они не ће гледати; сиротињу не ће чувати; Бога се не ће бојати, а света се не ће стидети. И народ ће, у новој муци, повикати: »*Преврни Боже!*« . . .

»И тада ће проклети Бог овај народ: да му се затире кућа поповска и кућа старешинска ја̏ кроза седам година, ја̏ кроза седам колена!.

— Ух, духовниче, не говори тако, ако невољу знаш!

— Не бих, синко, говорио ја; не бих слушао ни што пророкује Старац Ста̑њ, али слушај шта вели онај који ведри̑ и облачи:

»Да се не пролева крв у земљи твојој, коју ти Господ да̑ у нашљедство, и да не буде на теби крв. [1]

Ово Гедеон прочита из оне расклопљене књиге.

---

[1] *Мојсије*, V, 10,

— Мени се чини, духовниче, рећи ће Јанко: — да се може ласно стегнути сила наша, сила наших старешина. Светога ми Краља, ја бих својим рукама откинуо главу сваком, који би почео чинити оно што сад чине Турци. Али Турци, Турци! Од њих се, чини ми се, овај народ никад не ће ослободити.

— Турци и јесу зло нада сва зла, мој синко! Тек се уздам у Бога да је њиховој сили близу крај. Чуј шта вели Свето Писмо:

»Не бој се Асирца народе мој, који наставаш у земљи овој; прутом ће те ударити, и штап свој подигнуће на те.

»Још мало, и гњев ће престати; тада ће се јарост моја обратити на њихову погибао;

»Јер ће подигнути на њ Господ над војскама бич, те ће бити као расап Мадијански код камена Орива!

»И тада ће скинути бреме његово с рамена твојега, и јарам његов с врата твојега.

»И тада ће Господ подигнути руку своју да задобије остатак народа својега [1].

Све ово што прочитах, мој Јанко, даје мени наду да је близу крај и нашим Асирцима (Тур-

[1] *Исаија*, X, 24—27; XI, 11.

цима): али послушај шта говори пророк и за нас. Гедеон преврте лист, и поче читати:

«Земља је ваша пуста; градови су ваши огњем попаљени; њиве ваше једу туђини, на ваше очи; и пустош је, као што опустошавају туђини!

«Умијте се, очистите се, уклоните злоћу дјела ваших испред очију мојих, престаните зло чинити!

«Учите се добро чинити, тражите правду, исправљајте потлаченога, дајите правицу сироти, браните удовицу!

«Ако хоћете слушати, добра земаљска јешћете.

«Ако ли не ћете, мач ће вас појести. То веле уста Господња!

«Тешко онима који постављају законе неправедне да одбију од суда убоге, и да отимају правицу сиромасима, да би им плијен биле удовице и сироте грабеж.» [1]

—

Пустињик не доврши ово читање, а нешто се стаде кршити кроз честу. Мало час, пред њих испаде ловачки кер, и стаде се облизивати

[1] *Исаија* I. 7, 16, 17, 19, 20, 23; X. 1.

око Јанка. То беше кер брата његовог Стевана. Кроз неколико минута дође и Џеврља, и донесе Јанку неку поруку од куће.......

—

Од тога доба, Јанко се готово сваки дан увраћао на духовника Гедеона, и слушао од њега: да су Турци онако лако оборили српску државу за то, што су и сами Срби, од своје неправде, били почели бегати у хајдуке; да турска сила не зна данас ни за какву правду, па је сада и њој ред да пропадне; и да ће се српска држава опет створити, чим се Срби *доста напате и доста опамете!!* . .

Кад би год овај слуга Божји говорио о пропасти турске силе, свакад би завртео главом и узвикнуо: да се Срби чувају од *своје* силе, од *своје* памети, а и од неке нове *силе са запада* која је, вели, страшнија од турске!..

Јанко, слушајући све то, зарицаше се свим на свету да ће укротити, да ће умерити сваку другу силу, само кад би се једном ослободио од силе турске.

—

Кад није био у Тресијама, Катић је ходао по Космају, и много пута је дуго, дуго стојао на

врху Малована, гледајући овамо ка Београду. Очима је зверао, да откуд не избије потера, а срце га је вукло да прелети преко Ковионе и преко Авале у Београд, ди види шта ради лепа Емира? Некад би, у таке тренутке, и кривио себе: што је оставио девојку саму, без заштите.

Неправедна је то осуда! Емири није требало ничије заштите. У Турака се за све криви само човек. Женска глава, не имајући своје воље, не може имати ни греха. За њу је крив зид који је заграђује; крива је брава која је заклапа; крив је кључ који је закључава; крив је вратар који је чува, као и за другу мртву робу и имовину.....

Страшна вера!

Некад опет, Јанко би се окретао к милој Шумадији; разгледао би њена брда и долине; подватао би очима њене друмове и путове и, у неки мах, причинило би му се, као да гомиле Шумадинаца иду на Турке; напред су све јадни, увели, црни, дроњави с моткама, секирама, и косама; за њима стижу други. здрави, весели, чили, одевени и оружани; за овима гибају коњици као таласи, богато одевени, јуначки оружани. Најпосле, за коњицима

тутњи земља од топова, од тобџија и од топовске опреме..... Гле! ударају чак на Београд! Ено бију га; пале га; проламају му тврде зидове!.... Ено јуришају унутра!.....

У таком једном сну на јави Јанко шкргутну зубма, замахну руком, трже пиштољ и скреса га у ветар!.....

Тек кад пушка груну, кад Космај одјекну, и с највишега грма прну и закликта орао: Јанко виде шта је учинио, па се сам себи насмеја, рекавши:

— Куд сам се ја део!.....

—

Ето тако су Јанку пролазили дани у Космају.

ПРВИ ШТАП

ЈЕДНО НЕДОВРШЕНО ПИСМО

(Из хартија̂ једнога »Маторца«)

. . . .

Слушао сам, а веровао нисам, да је радост нада све радости: кад јадни шегрт постане *калфа*; кад кукавни практиканат добије *декрет;* кад стари наредник намести официрске *еполете;* кад младић-шипарац први пут обуче *први врскапут*, и кад цура шипарица понесе прву *дугачку хаљину!*

Сто пута сам слушао за ту радост; али сам је тек пре кратког времена потпунце разумео; тек у радости својој разумех и радост других људи!

Ти знаш, драга сејо, да ја и моји другови, од половине Маја полажемо последње испите

у гимназији; и, према томе, потпунце разумеш, колико је тај рад, самом формалном страном својом, судбоносан за све нас; ти ћеш ласно појмити и оно тешко расположење у ком ти се братац находио од 16 Маја до 14 Јуна!

Али 15 дан месеца Јуна није само био *Видов Дан* браниоцима државне српске мисли; него беше *Видов Дан* и једној малој кити српских синова, који се зову *седми разред гимназије!*

На тај Видов Дан ми видесмо: како смо свршили гимназију; на тај Видов Дан примисмо сведочанства о својој научној спреми; на тај Видов Дан бесмо проглашени за младиће «*зреле*».

Није потребе да ти говорим о великој радости нашој, после оних суморних, тешких испитних дана; али ћеш се ти, драга сејо, и сама досетити, да је сваки од нас, имајући у џепу сведочанство о зрелости, похитао и каким спољним обележјем показати толико година жуђену тековину; досетићеш се, да је сваки «маторац» сматрао као дужност према своме лепом новом имену: купити и понети *свој* штап, који је тако дуго, и тако оштро закраћиван гимназистиној руци!

И твој браца није био последњи међу својим друговима; и он је отишао у велику болту, и купио леп углачани штап, са сребрном дршком, и с гвозденим потковом.

Осетивши у својој руци ту драгоцену тековину, то видљиво сведочанство своје «зрелости», он се је прошетао кроз неколике улице; играо се, гимнастиковао се у руци својим лепим штапом; поштапао се њиме важно, озбиљно, као што и приликује зрелу човеку; и чисто пожалио, што не може да изиђе из себе, да стане пред који дућан или кућу, и отуда да погледа: колико је радостан, колико је срећан један «зрео» младић са својрм *првим* штапом; и колико су тесне београдске улице за толику радост, за толику срећу!

И, молим те, кажи ми ти, која си увек срцем пра̏ва а беседом јасна, зар ја немам довољно права оволико се радовати? Зар ја сада врхом свога штапа не куцкам ону полу нашега друштва која се, по својој старости, круни, руши и у гроб сасипа; и зар се на сребрну дршку тога истога штапа не наслања друга пола нашега друштва, која буја животом и снагом, и која се, ето, спрема тек сада да живи, да управља, да поправља, да усрећава?.....

И та радост, та срећа, нама младићима долази по праву нашега рођења, по праву које све појасе редом изводи друштву на управу?

Па и осем тога, зар и сâм ја лично немам разлога радовати се, што сам изишао гимназији испод крова; што сам изишао испод њене стеге и туторства? Седам пуних година трпели смо ми, гимназиски ђаци, сву досаду ћудљиве старости без права и без могућности одупрети јој се ни делом ни разлогом; седам равних година наставничка педантерија није оставила на миру ниједно пуце на нашим хаљинама, само да би сломила, или олабавила карактер нама младићима?!

Па то није рађено само у школи; него, често, у школи се почињало, а у кући се довршивало. Сама знаш, колико ми је пута пресео ручак само за то што ми је шешир на глави био малко набрчкан, кад ме је који професор срео, и оцу се на то потужио. А ја сам шешир збрчкавао само за то, да не буде налицкан, као у каквога лутка; него да личи на покривач главе у којој се роје озбиљне, крупне мисли! Е, али то нити је могло задовољити мога цепидлаку наставника, нити успокојити брижљива оца нашега, који се, као што знаш, све

бојао да ми, усред питомине, не одрастемо као дивљаци. Ти се сећаш оних његових кратких али веома тешких прекора:

— Што носиш капу осем људи? Што је не наместиш људски? Рекао би човек да ти је моба метала капу на главу!

Ти знаш, драга сејо, да у нашега народа, а и у нашега друштва, има доста обичаја, који се разлогом не могу свакад правдати, а од мене се, као од какога балавца, тражило, да се владам по свим тим обичајима; да их вршим и против свога уверења. На прилику: не смем сести за ручак без капута, баш ако би ми и врућина била; не смем бити у соби под капом, ма да је гола глава знак покорности и ропства; не смем с друштвом ићи куд хоћу; не смем остати докле хоћу; не смем — у кратко рећи — ништа чинити по својој вољи и по својој памети.

Догоди ли се да одем у Позориште, сутра дан ми на ново преседа ручак од питања: Шта се синоћ представљало? Ко је комаду писац? Кака је спису најбоља страна? Шта му је мана? Чим се одликовао који глумац, итд. итд. И у сваком одговору, на та питања, траже се докази!

Зар није то стега, зар није тиранија? Кад се и оно мало одмора и задовољства претвори у таке муке? Како, дакле, да се човек не радује кад се једном извуче испод те стеге? Л?

Међу тим, ипак ја нисам од оних који у тој радости прелазе меру. Бар ти, селе драга, која ме толико познајеш, можеш ми ту бити добар сведок. Има мојих другова који, у данашњој својој радости, иду врло далеко. Има их који ће, први дан по испиту зрелости, пролазећи поред својих наставника, очешати се о њих; а ни машити се не ће за капу да их поздраве; чак их има који ће завити цигару, па се обрнути г. директору с речма:

— Немате ли ватре, господине?

Е ја то не бих учинио ни по што. Али не могу ни њих кривити, што се воле осветити него посветити.

Сад ћу да ти испричам разговор који сам онома дне имао с оцем. Велика срећа што поступак, који отац оштро осуђиваше, није био мој, него неких мојих другова, не знам поименце ни којих.

Ево у чем је ствар:

Један опште поштовани господин прошао је поред једне групе ђака, па га ниједан није

хтео поздравити. Чак се прича, ма да сумњам да је истина, да је један ђак шчепао обема рукама своју капу, и притискао је на теме, да му, божем, сама не одскочи с главе!

Отац је то дознао. И, на ручку, онако лаконски, како увек говори, кад хоће да се ми више досећамо, него што од њега чујемо, поче са мном, од прилике, овај разговор:

— Мени се чини да у нас још стоји обичај: да се људи здра̀вê у сретању: да један другоме називљу Бога, и тиме да један другом показују поштовање и радовање што се виде?

— Има такав обичај, рекох ја.

— И у другога просвећенога света, у кога ми узимамо сваку науку и сваки пример, држи се тај обичај?

— Држи се, одговорих ја, не знајући шта хоће овим говором.

— Шта мислиш ти, шта мисле твоји другови, о обичајима у једнога народа?

— Широко је то питање; али ћу казати што знам. Обичаја̂ може бити добрих, а може бити и рђавих. Прве треба држати, чувати, а друге напуштати и уништавати.

— Мислиш ли ти, рече отац: — да је ласно поделити обичаје на *добре*, и на *рђаве;* и да ту поделу може учинити један гимназиски ђак, који, поред све хвале, још није сигуран да све глаголе у свом језику може променити правилно, и ако тај *свој* језик учи откад је проговорио?

— Што је добро, то се распознаје ласно; а што је зло, то види свак . . . . .

— Лакше, лакше, младићу! пресече ме отац: — не ће то бити тако лако, као што се чини! Што је живу дрвету кора његова, то су народу обичаји његови. Скини дрвету кору, оно ће се осушити; уништи народу обичаје, он ће се разродити, више не ће бити народ. Дрво је без коре сувар, клада; народ је без обичаја гомила људи, ништа друго! А, молим ја тебе, ко даде једном појасу, једној врсти (па не ни целој врсти, већ неколицини вас младића из целе врсте) право да, тако једнострано, рушите, уништавате народне обичаје, који су тековина свих прошлих векова; који су наследство свих потоњих појасова? Један појас, сâм о себи, тако опширнога овлашћења никако не може имати! . . .

»Један појас, једна врста у народу, рече отац; после краткога ћутања: — према народ-

ним обичајима може имати онолико права, колико има изданак према кори на дрвету: нека се пробија кроз кору, да узме светлости, ваздуха, росе, те да снажи стабло своје, а тим и себе: али нека не здире кору са жива дрвета, мањ ако жели да и сам увене с дрветом заједно!

»Они твоји другови, с којих ти и почех ово говорити, непоштовањем утврђених обичаја уљудности, не само да су показали колико су лично осиони, пусти: него су још, можда и нехотице, посегнули да руше једну туђу тековину, коју су текли векови претходни, и на коју имају права векови потоњи. . . . .

Рекавши то, отац се диже! оде за свој сто, натаче наочаре да разгледа: шта је донела јутрошња пошта. А ја, право да ти кажем, драга сејо, остах некако збуњен. . . .

Него да се вратим своме штапу!

Ја сам штап купио после по дне. Кући сам с њим дошао у први мрак. Отац и мати сеђаху на вратима, пред кућом. Видећи њих, нехотице се тргох, и свој штап притискох уз леву ногу, да га они не спазе. Сумњам да сам га са свим сакрио, јер је од очиних очију тешко сакрити и ситније ствари: тек они мени

не рекоше ништа. Унесавши га у кућу, немах срца ставити га у штапару, где стоје очеви штапови и кишобрани, него га прислоних у једно угло, иза задњих врата.

Идући на вечеру, и враћајући с вечере, нехотице, оба пута, погледах у свој штап, и срце ми беше пуно, што тако лепо стоји, као сведочанство моје зрелости и осталих са зрелошћу везаних тековина!

И ноћу сам устајао; па, пролазећи поред штапа, напипах га у мраку, и би ми врло мило . . . .

Сутра дан, по што се обукох, у два у три маха, без икакве потребе, прођох поред свога штапа да и на дану видим, да промерим: личи ли на штапове очине, и на штапове других људи који доходе оцу?

Нађох да је све како треба.

Сведочанство о зрелости беше пред оцем, на његову столу, а ја још не имадох пустога срца; да узмем свој штап, и да прођем поред оца! За то сам једва чекао, да он оде од куће. Чим он замаче горе за рогаљ, ја се кренух са штапом у руци, као сваки озбиљан зрео човек.

Идући тако, и поштапајући се, мишљах у себи:

— Бадава! лепо је то, господски је то, ићи овако са штапом! Та човек је тек с овом маленкошћу потпуни озбиљни човек!

И после ручка, једва сам чекао да отац оде, те да се и ја кренем са штапом.

Тако је трајало неколико дана.

Али, да видиш чуда! По што сам се уверио да отац зна за мој штап, и да га одобрава; по што сам га имао у пуној својој власти, нисам му се онолико радовао, колико пре; нисам за њега ни марио онолико колико сам марио, док ми је био забрањен. Као да се бејах прерадовао! Једнога дана одох у башту да наберем крушака, прислоних штап уз крушку, па га ту заборавих као у мртве! Чудна ствар! Што она прва радост не хте трајати увек?!

У колико мање мислим о свом штапу, у толико ми чешће долазе на ум неке очеве речи. Јамачно се и ти сећаш, како он често говори:

— *Децо! све у своје време; све на свом месту; све са својом мером!*

Већ се досећам, да ћеш се ти смејати овим старачким мислима, које мени не доликују; али шта ћу им? Саме ми долазе у главу. Ваљда

нова тековина рађа и нове мисли? Еле се. ја и нехотице питам:

— Да ли је овај штап дошао у моје руке у *своје* време? Је ли ту *његово* место? И шта је управо тај штап? Рашта њега носе који га носе?

Узмем *Вуков Речник*, нађем, на страни 845, да је *штап der stab, baculus*. Ништа више! Ту не могох дознати много о штапу.

Расклопим великога *Литреа*. Он је много богатији. У њега *штап (baton)* има равно двадесет значења, а никаква објашњења о штапу моје врсте, о «штапу зрелости!»

Али од кога ја то очекујем? Од седамдесетогодишњег старца! Та Литре, у оноликом силеству радова својих, могао је ласно и превидети штап «младићске зрелости.»

Расклопих *Речник Академски*.

Иста немаштина и ту!

Узех *Бешрела*. У њега ни помена нема о штапу који данас за мене тако много значи!

Помислих на Даничића: па се сетих да је славни научник умрьо пре него што је дошао до слова š (ш). Али ми паде на ум његов *Речник Старинâ!* И узех да видим! нису ли наши стари штогод лепо записали о одсечку др-

вета, за које другда веле, *да је изишло из раја?*

Тај ме речник упути у Душанов законик. Шта ли су великом Цару-реформатору требали штапови?

Ево шта он вели, у члану 169 свога законика: «*Ако властеличић опсује властелина, да плати 100 перпера, и да се бије* **штапима**!

У члану 172: »*Ко рече бабунску реч, да плати 12 перпера, и да се бије* **штапом**!

У члану 176: «*Пијаница који у пићу кога задере, или му ину срамоту учини, а не окрвави, да се бије са 100* **штапа**!

Слова ми заиграше пред очима. Заклопих књигу, и окретох главу на страну. Поменули се а не врнули се ови штапови! И последњу ми радост покварише! Велика је срећа што наши професори не преврћу често ове старе прашљиве књижурине, а нама, ђацима њиховим, могло би бити још горе!

—

Јуче у по дне вратих се кући после онога доба у које отац обично долази на ручак.

Ушавши у кућу, прво погледах: је ли очев штап у штапари пред његовим вратима? Његов штап беше на своме месту, што је знак

да је отац већ ту. Али, на моје велико чудо, и мој штап беше у штапари, до штапа очева. А ја га се сетих тек тада, када га видех.

— Ко мој штап метну овде? упитах ниским гласом сестру.

— Отац, својом руком!

— Ене сад! Он се већ о њему брине, а ја сам га се готово наситио!

Позваше на ручак.

Отац беше лица ведра, као кад нема ништа непријатно да каже. Чак ми се чињаше да је веселији него обично. Истина је говорио мало; али је у свој говор мешао по мало шале, што је увек било добро знамење.

Преручасмо, и ја већ бејах готов устати, кад ме он упита:

— С ким си се ти шетао данас?

Ја се збуних, и почех се сећати с ким сам се видео на улици.

— Од куће с ким си пошао?

— Сам.

— А што сам?

— Нисам имао никога.

— А помагач? И осмехну се.

Сетих се да ме кори што сам штап оставио, па слегох раменима, и одговорих:

— Заборавио сам га!

— Зар тако брзо! А што си испретурао оне речнике?

— Тражио сам . . . . тражио сам . . . што о штапу.

— Ваљда ниси тражио Душанове штапове?

— И на њих сам наишао, те сам сада и свога штапа сит!

— Оно је, истина, свакад дража борба око неке тековине, него сама та тековина, која се борбом стече; али треба гледати, да увек буде неке једнакости у осећањима до успеха, и у осећањима после успеха.

«Тај твој штап једна је од најнезлобнијих твојих жељâ; али ја њега узимам као трубу оној општој жудњи, којом је обично задахнут млађи појас, да испред себе потисне појас старији, и да заузме његово место. За тај случај, за ту далеко ширу и много озбиљнију журбу вашу, ја и чиним оволике напомене. А сам штап, још кад се почне заборављати, ствар је на свету најбезгрешнија! . . .

«Старац свога штапа никад не заборавља; јер је штап потпора његовој старости, његовој немоћи;

«Поп, духовник, своје палице никад не оставља; јер је палица обележје чину његовом;

«Човек временит свога помагача не напушта; јер му подупире збиљу његову.

«А младић од 18 година, који нема потребе подупирати ни изнемогло тело, ни уморну главу, у штапу брзо осети непотребно бреме.

«Ти си штап желео, и желео си га јако. У њему си сматрао сведочанство своје зрелости, своје једнакости с другим људма. Да ти је закраћен тај одсечак дрвета, ти би узео да ти се закраћује и друго све.

«Штап си стекао; и штапа си се наситио; али немој сада напустити и друге своје жудње, којима, наравно, не треба давати ни да лете преко мере. О тој равнотежи води увек озбиљну бригу!

«Све у своје време; све на своме месту; све са својом мером!

«Старији млађима често допуштају и нешто непотребно, да би им млађи, после, осведочени о свом неискуству, били послушнији.

«Млађи старијима нека се покоравају, и кад мисле да није право покорити се, да би старији, осведочени о њиховој послушности, били према њима попустљивији.....

Из тога узајамнога попуштања клеча се оно шарено ткиво које се зове: *редовни, напредни живот!* . . .

Баш кад отац беше на тој последњој речи, врата се отворише, и на прагу се указа очев велики пријатељ, Ђ. К. П.

Отац скочи да се поздрави с њим, а ја уграбих прилику, те се измакох. И тако, ово писмо оста овако кусо, овако без завршетка!...

НЕСРЕЋА ОД САМОЋЕ

(ИСТИНИТИ СЛУЧАЈ)

I

Међу селима: Лесковцем, Соколовом, и Борком, у потесу, крај реке Бељанице *Лесковачка* је *Црква*, у којој почива веома у околини поштована *Лесковачка Светиња.* Око цркве има неколико високих древета које воћака а које дивљакâ.

Од зградâ близу цркве је само школа, лесковачки дућан, и неколике совре, у којима сељаци седе и ручају, кад о благим данима долазе цркви.

О већим празницима долази доста света «Лесковачкој Светињи», а у радне дане ту нема никога, осем учитеља и ђака, осем дућанције и његовòга слуге.

Ноћу пак и ти се сви утишају, као да нема ни једне живе душе

Године 1878, Маја 8, на Св. Јована, када многи светкују, беше доста сељака код лесковачкога дућана; ту им један вештак чини стоци неку услугу, коју сам он уме: за то га обично часте и мазе.

Дан леп, посао иде добро, пециво се руменй, а чутурице прелазе из руке у руку, па људи весели: шале се, наткачују се, задевају се, као да су све сами младићи.

А каких људи нема ту на скупу? Један засукао рукаве, заденуо за појас кошуљу, па трчкара тамо амо, старка ватру, и виче онима који окрећу печење, да добро пазе на свој важни рад; други се мува око онога вештака, божем нешто послује, а све што ради ради виком а не руком; трећи седи, пљуцка, и штапићем чепрка земљу пред собом, обзирући се не ће ли која чутурица и на њега ударити; четврти је врело шали и разговору: прича шта се догодило њему, или другом ком, особито за последњега рата, који још не беше свршен; неки важно објављује дела велике политике, казујући шта ће настати кад се рат сврши. Пети шапће о неким својим пословима, о некој куповини и продаји, а неки и о женидби и удадби; чак се двојица, подаље од других,

свађају о раскиду спреге, са чега један вели да ће остати без орања.

Људи као људи!

Један једини човек, међу толиким веселим и разговорним људма, седи и ћути, као да не уме говорити, а лице му је суморно, као да га нека велика бољка мори, ма да се он ни на што не жали.

Тај тако суморни човек, јесте учитељ лесковачке школе, *Јанко Белаћевић*. Од дућана до његове школе нема више од сто хвата. Ту он учитељује близу 20 година.

Свршивши свој дневни посао, учитељ Јанко беше изашао к дућану, међу људе.

И тако сеђаше међу њима, гледаше шта они раде, слушаше шта они говоре; али мисли његове као да беху некуд далеко отишле. Он је свакад човек ћутљив, али овако суморан није ваљда био никад....

Учитељ Јанко је прешео две трећине човечијега века, а још се није оженио. У детињству је био умрли сиромашак. С тешком муком свршио је полугимназију и богословију. Поставши учитељ, и добивши оно мало плате, Јанко није смео, тако рећи, ни хлеба сит да се наједе: све се је бојао пашће опет у нема-

штину, из које се једва изгобељао! Јео је што стигне, одевао се како може, проводио се као и слуга, само да би коју пару више заштедио за црне дане; јер је, говораше он, црних дана у животу много више него белих!

Било је времена, било је прилика, а била је и потреба, да се Јанко ожени, да се окући, да се избави осаме и чаме; али је њега немаштина толико намучила, да се ни по што не смеде усудити да се ожени.

— Да узмем девојку из вароши, говораше он: — врло је скупа, а не привређује ништа: у пуној кући остаће гладна, ако нема ко да јој умеси и зготови, да се наједе; така није за мене. А да узмем са села — која ми је вајда? Она ових мојих кошуља не уме опрати и угладити!.....

— Кажи ти, жими, «не ћу да се женим», одговара му Поп Илија: — За то нема за тебе девојке ни у вароши ни у селу! А да хоћеш — нашла би се прилика!.....

Еле тако дан по дан, протече Јанку равних педесет година. Младост прође и однесе много што шта, а остави навику на самоћу: он се, најпосле, тако навикну на самотовање, да није много ни жалио што се није оженио.

За то време учитељ стече нешто новаца, накупова земаља, набави оружја, па се и одеде мало боље, него што се одевао за своје ра̂не младости.

По имовини већ беше дошао до тога да се није имао бојати ни голотиње ни сиротиње; напротив, могао је многоме помоћи у невољи, позајмљујући ком више ком мање.

Његов рад у школи беше добар. Школске старешине броје Јанка међу добре учитеље. А да се и са сељацима лепо живи, познаје се по томе, што је већ двадесет година учитељ у једној школи: нити је он тражио бољега места, нити су људи искали другога учитеља!

При свем том, Јанко је нешто незадовољан: никад није весео, никад расположен, никад насмејан, као срећни људи. Не жали се на болест никад, а нешто болује свакад. И сада је, ето, међ' људма толико што седи међ' њима и гледа по њима, али ми̂сли његове ко би знао где су?

— Ти, учитељу, рећи ћи му неки Сима Врежић: — имаш неку муку. За што је, болан, коме не кажеш? Тако ће те изести та изнутрица!

— А коме да је кажем? Одговара на то учитељ: — ја данас на свету немам никога од рода својега, који би марио за мене!

— Немо̑ тако говорити. Ето сви ми живимо с тобом толике године, као и да смо род. Ми сви маримо за тебе.....

— Ви марите, Симо, 'вала вам; али сутра да ја умрем, ви би дошли, укопали ме и рекли:

— Сиромах учитељ! Штета! Могао је још живети. Бог да га прости! Саранили бисте ме.... Разишли бисте се кућама, и мене бисте заборавили. Ни једна суза не би пала на мој гроб. Нико никад не би уздахнуо за мном!.....

— Оно, истина, друго је свој пород, своја кост; а друго су познаници и комшије, вели Сима, гледајући преда се.

Ево дође и поп; седе до учитеља, и чујући шта говори Сима, рече онако кроза смеј:

— Болан, учитељу, зашто се не ожени на време; него се тако закалуђери без камилавке?

— Не даде ми сиромаштина, одговори Јанко: — изнајпре се бојах не ћу моћи хранити жене и деце; а по што нешто мало стекох, бојах се да ми жена и деца не поједу ту те-

ковиницу, које ме бејаше врло жао. У томе прође време, и ја, ето, остах као огорео пањ.

— Е, мој учо, мој брате; па нашу тековину неко мора појести те појести. Боље је да је поједе наш пород, него туђини. Истина, човек самац не мора ни о ком да се брине, али и о њему не брига̂ баш нико.....

— Протрчи сад зече! вели учитељ, и мено се осмену: — него већ што би — би! Прође време, па ништа.....

Сељак Рака из доње мале поодавно се искашљује, и обилази, па сад некако уграби згоду и упита:

— Молим те, господине учитељу, је ли већ изишао из Београда онај што прегледа ђаке?

— Нисам још ништа чуо, одговори учитељ, и гледаше онамо ка Космају.

— За кога то питаш Рако, рећи ће Јокса.

— За директера; онога што излази сваке године оздо из Београда, те прегледа ђаке.

— А шта ће ти он?

— Ама имам у школи онога малога, зна га господин уча; лепо се учи; лане му је директер дао књигу. Знаш, дете, како треба, само га квари мајка. Е, женска памет!.....

Докле овако срећни отац излива своју задовољну душу у говору о своме синчићу, учитељ Јанко блене по људма, као да су му мисли за морем.

— Ти, учитељу, ка' да си нешто немоћан? упитаће га Спасоје Кленић, који се тек сада приближи и пусти у разговор.

— Доиста ми је нешто веома тешко: или ћу скоро умрети, или ћу дуго боловати, рече учитељ.

— Сам си крив, рећи ће даље шаљиви Спасоје: -- што самотујеш у овом потесу. Што се не ожени, па сад једно да носиш, друго да водиш, а треће да виче: — Почекај, тата, ето и мене!

Људи се насмејаше.

— Да сам, али нисам, одговори Јанко.... Сад је доцкан.....

— Ене шта рече човек! Како доцкан? жустро прихвати Чича Исаило, који је и до владике допрьо, да му допусти оженити се по трећи пут: — Ви учевни људи некад сте ка' деца. Има међу вама неких, који су гори од нас простака. Отишао ја владици, да ми допусти, да узмем бабу, а владика гледи у мене, и смеје се, па ми вели:

—Хришћанине! стар си; није за тебе жена? Ја га гледам, и чудим се шта говори.

— Господине, велим ја њему: — ја жену и не тражим за младост, него за старост: да ме послуша, да ме опере, да ме окрпи, да ми зготови; да простре, и да ме подвори ка' човека. . . .

— Па имаш снаха; нека те гледају снахе! рећи ће он мени.

— Лепо, господине; снахе ће мене опрати, окрпити, послушати; али кад дође вече, свака снаха, са својим човеком, оде у свој вајат, а ја у кући останем сам крај ватре: с ким да се разговорим ја?

Он се смеје, и мисли да ја говорим о каком ђавоству.

— Акоће; право има, рећи ће поп: — а што ти ниси дао чизме своме попи, па да попа то сврши у селу, а ти да не обијаш владичиних прагова! Попа би то наместио, па не би сметала старост.

— Е мој попо, да је памет до суда као што је од суда, не би било кајања у људи!.....

У тај мах загракта гавран, летећи врло ниско преко школе и цркве. Људи се тргоше, чувши глас тице злослутнице.

Учитељ подиже очи на гаврана, погледа по људма, и немарно рече:

— Ниједан немате пушке?

— Овде ти глас, за морем ти част! рече Чича Исаило, испраћајући руком црнога гласника.

—

У вече се учитељ диже, остави сељаке, и врати се к школи. Дошавши пред школу, седе под вењак, и зовну свога ђака:

— Живане!

— Ево ме, учитељу! одговори дете, које га је обично послуживало, и дотрча к њему.

— Иди онамо к дућану, и кажи да ти одсеку печена меса за једну оку, па донеси.

Дете пође.

— Стојде! рече учитељ: — а имаш ли ти што за вечеру?

— Имам, одговори дете.

— Онда немој ићи. Ја не ћу вечерати ништа. Ти вечерај што имаш.

Дете се врати у кујну. Учитељ уђе у собу; беше нешто веома уморан; свуче се, и одмах леже у постељу.

У учитељевој соби, до пећи, био је креветац на ком ноћива ђак Живан. По што сврши послове у кујни, по што повечера и запрета ватру, Живан уђе у собу, затвори врата добро, и леже и он да спава. Учитељ је већ био у дубоку сну.

Сељаци пак код дућана вечераше, пише, и веселише се после вечере. Иза тога се разиђоше сваки својој кући.

Дућанџија, сам напит и дремован, затвори свој дућан, извуче чекмеџе, преброја паре, и остави их у сандук, па и он леже и заспа.

Школски слуга Ђорђе, који је цео дан послушавао људе код дућана, и који се о вечери добро напио, једва докапула до школске порте, па се скљуси у једну сељачку совру, и ту заспа као заклан.

—

Мртва тишина завлада око школе, око цркве, и око дућана лесковачког.

II

Врева код лесковачког дућана утиша се сасвим; али сељаци, којима су куће мало подаље, још не доспеше под свој кров, а наста тутањ

и лом много већи и страшнији него што бејаше смеј и кикот оних напитих и веселих људи. Са запада, од Саве и Колубаре, диже се црн облак, и затвори небо са свим; облак тај стадоше просецати небројне муње а земља дркташе сва од страшних громова и пуцњаве. За тим се проли тако бујна киша, каква се само у то доба године може пролити. Ко би из суворе гледао на тај пљусак, помислио би да ће вода однети и дрво и камен!

Људи већ полегаше и поспаше; стока се саби под наслоне и суворе; пси, не осећајући никаква незнанца, увукоше се добро у своје кочине: нигде не оста пламичка од ватре, или од свеће, нигде јава од човека или животиње, све замре да ујутру оживи одморно и обновљено.

Међу тим, у сред све те тишине и тога одмора, на једне очи не долази санак; једно је ухо непрекидно на опрезу; једно срце веома узнемирено куца, при најмањем гласу или јаву.

Чудновато! И баш то око, то ухо, које вечерас толико ослушкује, сутра ће бити једини сведок великом злочинству које ће се учинити под заштитом ове тамне ноћи!

Лука Иванић из Лесковца, оженио се на божитње покладе, а сутра дан од по дне отишао на војску. Његова млада, Петрија, остала у кући, што оно песма вели, «ни љубљена нити милована»!

Док је рат трајао, док се бој био, Петрија се бринула да њенога војна не згоди турско зрно; а кад се учини примирје, и кад други војници стадоше долазити кућама на виђење, а њенога Луке нема да дође, онда она не знађаше шта да чини од себе: мислила је, по својој памети, да је најправије да се њен Лука пусти кући; држала је да ће се Лука и тражити пре других да дође: а код њега никако нема, она је јадница помишљала да је он можда погинуо, па се то од ње крије! У неки мах дође јој црна мисао у главу, да ли он, у толиком свету, не буде и заборавио да га код куће чека Петрија! Та мисао беше јој тежа од сваке друге!.....

При свем том, Петрија се надаше Луци. А баш оних дана чуло се је у селу, да ће он с неким војницима стићи кући некако о Светом Николи.

Свршивши своје вечерње послове, подворивши свекра и свекрву, запретавши ватру на

огњишту, Петрија пређе у лубницу да спава. С њом је обично спавала заова њена Спасенија, девојчица од својих 14—15 година. Спасенија је легла раније, али није заспала.

Кад Петрија дође, она рече:

— Једва те дочеках, снашо! Мило ме је слушати како бубњи киша у лубове, а страх ме је од тих силних муња и громова̂.

— Покри се по глави и зажмури, одговори јој Петрија.

Дете одиста зажмури, покри се по глави, и на скоро захрка у слатком сну.

Али Петрију сан не хваташе. Седећи поред Спасеније у постељи, наслонивши се на соху од лубнице, окренувши се онамо откуд се надаше Луци, Петрија блене у ову чудну игру природе.

У један тренут ока муња сену и затрепери тако да ти се учини е се запали и земља и ваздух. За тим груну гром, као да се небеса стропошташе на земљу; па тек пљусак удвоји и утроји своје струје, као да се жури да однесе све што муња спржи и што гром поломи.

Некад се по ваздуху разлије некакав бескрајни мла̂з беле, бла́ге светлости, која обасја сву околину. Тада Петрија, као у сред по

дне, види лесковачки дућан; види школу где борави учитељ Јанко; види цркву у којој има стара светиња, која помаже у свакој невољи; угледâ свако дрво, сваку воћку у порти, па се и нехотице сети како је некад с Луком весело играла у колу код цркве. Али нова муња и нови гром тргну је, и пресеку таку милу мисао.

Тако Петрија седи, блене у незнâн, и нада се Луци! А слатко је то имати се ком надати! — А куд ја ово бленем? рече једном Петрија сама себи: — Откуда га изгледам? Кукавица сиња, ја не знам ни на коју је страну то тужно Косово? Не знам ни откуда он може доћи. Откуд се глас његов може зачути! Јâ! Они се боје ове кише! Окиснуће, оквасиће се! За то су се, можда, сабили у некакву мејаницу; или су се подбили под какво сено, и ту се муче да преноће. О, за што се не жури? Та он има куд у сувоту: спремила сам му стајаћицу; разгрнућу жар на огњишту, разбуктаћу ватру; та узећу га у наручје; удуваћу га душом мојом; али нема њега . . . не!

У тај мах пред очима њеним сену један пламичак и чу се пуцањ; сену други, сену трећи, па се за њима чуше и два пуцња, као што су

пуцњи од пушака. Чињаше јој се да се све то зби око лесковачке цркве.

— То су они, помисли Петрија; — одоцнили се, па пуцају и дају глас својим кућама. И, без размишљања, истрча на вратнице, ма да киша леваше као из кабла.

Узалуд она чека. После онога пуцња нити у село приспе какав путник, нити се даље чу какав гласник.

— Шта оно би? питаше се Петрија: — Муња није, јер је светлост мала и ниска; и грмљавина није, јер је пуцањ слаб . . . Можда је, можда је, мисли она: — нур од светиње у цркви. И, као душа која мари још за кога осем себе, поче се сећати сваке ситнице при томе јаву, да би сутра могла ком старијем казати шта је чула и видела . . .

Киша се још лије врло бујно, али громови биваху све ређи и ређи; и као да се сва грмљавина удаљава некуд на исток: помрчина је као тесто. . .

Повративши се у лубницу на постељу, Петрија седе, и наслони се уза соху, па опет блењаше у ону густу помрчину. У том седењу и гледању поче се јавкати умор на њеним трепавицама; поче да се прикрада санак на њене

уморне очи. Још мало, још мало, па она, наслонивши се на соху у лубници, спаваше и сањаше како јој дошао Лука . . .

III.

Освану 9 Мај, Свети Никола летњи. Киша престала још у зору; небо се изведрило, сунце сија како најлепше може; по гори и по трави сребрê се безбројне капљице од кишне росе. Сва природа надојена, окупана, обасјана, загрејана — смеје се, живи, ради! . .

Устају и људи; креће се стока. Пробуди се и мамурни школски слуга Ђорђе; брже ђипи, наложи ватру, настави котао с водом, почисти кујну и трем пред школом, па очекиваше да се јави учитељ из своје собе: учитељ се успавао. Његова соба још затворена, а није био његов обичај дочекивати сунце у постељи. Учитељ Јанко је био ранилац још од детињства.

Најпосле, Ђорђе приђе к прозору, и куцну неколико пута у капак. Из собе нема никаква гласа, Ђорђе тада отклопи капак и погледа у собу, па на један мах врисну, и потрча ка дућану, где већ беше кмет, поп, и још неколико људи.

Сви ти људи, на вику Ђорђеву, дођоше брзо к школи; али у учитељевој соби видеше оно чему се никад нису надали: коленике у прозору покршене; учитељ Јанко, мртав, лежи на патосу под прозором! Лева му је рука под образом. Његова дуга пушка, сва крвава, лежи поред њега. На њему су три грдне ране: једно га зрно ударило у леву плећку, па избило више леве сисе.

Његов ђак Живан, такође мртав, лежи на поду до врата. Дете има две ране на прсима; две на трбуху и једну испод левог пазуха.

Учитељеве боље хаљине, сандук, и све што је од вредности: однесено из собе!

— А казује јутрос снаха моја Петрија, рећи ће свекар њезин, који беше ту са сељацима: — да је ноћас чула неке пушке овуда око цркве, а ми јој велимо да је то грмило, па се њој причинило. . . .

Позна се траг од три човека: али се ни на ког не могаше поздраво посумњати. Ту није било људи из света, каких безкућника; све су сељаци домаћини; сваком се зна од каке је је вреже; за свакога се зна, где је био те ноћи . . .

Кметови повукоше на одговор веселога Ђорђа, школског слугу. Сиромах плакаше за учитељем, као за оцем: више жали погинула учитеља, него што брани права себе.

Видеше да је прав.

Пустише га.

Свак живи се чудио том великом злочинству.

—

Ево допаде у Лесковац пандур од капетана с поруком: с робије из Београда побегла су три велика злочинца, који су родом из околине лесковачке. Него да се диже потера за њима! Потера се диже, и одиста наиђе на бегунце, и окупи их. Двојица њих, не хотећи се предати, погибоше у потери, а трећи некуд умаче, као да у земљу пропаде.

Претресајући куће овим зликовцима, кметови нађоше неке ствари покојнога учитеља Јанка. Сваком сада беше јасно, да су та три крвника убила сиромаха учитеља Белаћевића, и његовога ђака Живана.

IV

Пословица вели: свако чудо за три дана. И, да видите, она не греши. Кад освануше мртви учитељ Јанко и ђак Живан, свак живи се чу-

дом чудио. А кад прође неколико дана, онда људи већ побораивише то чудо, и почеше мислити о другом које чем што бива. Ни учитељ ни ђак немаху велике рође, да им огласе гробове запевком јутром и вечером, да понове жалбу код кметова и капетана. Готово се поче заборављати једно тако велико злочинство. После неколике године бејаше се заборавило са свим.

—

Једнога дана митрополит српски у Београду добије из Сарајева телеграм:

«Нашао сам прилику да се оженим; поп ме не ће да венча без вашега одобрења. Рођен сам у селу С . . . . вашој јепархији, нежењен сам. Молим одобрите! *Немирко Злочинић.*»

Митрополит упита попа из села С. о молиоцу. Попа се зачуди прсту Божијем. Немирко је онај трећи злочинац, који је убио учитеља Јанка и ђака Живана.

Српска власт поиште злочинца, и босанска га да.

Судија, видећи пред собом злочинца, упита:

— Је си ли ти убио учитеља Јанка и ђака Живана?

— Јесам, с друштвом.

— За што га убисте?

— Да му узмемо паре.

— Како се усудисте кидисати на човека оружана, а у соби?

— Нас тројица; он један, а у потесу: нигде комшије, нити у кући чељади: мала опасност.

— А за што ђака убисте?

— Сину муња; Живан мене познаде и викну по имену. Ја се побојах: казаће ме власти, па убисмо и њега . . . . Е, толика крв за прâ Бога!....

— Како за прâ Бога?

— Тако: учитељ своје новце био негде склонио. У сандуку и по џеповима нисмо му нашли ни пуних сто гроша!

—

Злочинића судови осудише онако како се осуђују убилци!

V

Неколике године после смрти учитеља Јанка нанесе ме пут на Лесковац, па разбирах од људи како је веселник погинуо. Људи причаху

шта је који знао, а онај Спаса Кленић, пред свим сељацима, рече ми ово:

— Море, господине, сто ми гре́ха̂, а што је тражио оно је и нашао. Ко осем света живи, осем света и пролази. Што се није оженио? Што није затворао врата колевком, него хоће бравом? Јес, ја! Лупеж се боји од дреке, од писке, од вриске; а кључаницу и гвоздену браву отвара без бриге! Него тако!...

Нико од сељака не рече:

— Није тако, Спасо!

Сви му́че, и гледе преда се.....

НИЗ СЕЋАЊÂ

СА САБОРА, ИЗ СУДА, ИЗ ДВОРА

I

Са сабора...

Први дан Тројицâ, у по дне, по највећој врућини, ја и мој пратилац Стеван, стигосмо цркви села Ж., где беше велики сабор.

Људи у селу беху већ preручали, па се махом, са својим гостима и омладином, збираху к цркви, у порту. Ту ће млађи играти, а старији седети, пијуцкати, мезетити, и разговарати се.

Мене пред портом дочека кмет Срдан, стари познаник мој, и поведе у општинску соврu, за којом сеђаху: Поп Мина, Учитељ Ђока, Тутор Илија, општински ћата Мрзан Бедић, и још доста одабраних домаћина, и њихових гостију. Сви усташе на ноге, поздравише ме добродош-

лицом, смакоше се један до другога, и учинише ми место с десне стране Попу Мини.

Мени не беше ово првина, да сам међу овим добрим људма, а још бејах и загладнео, те њима не требаше много нудити ме. Докле они, већ довољни, само заслађиваху гутљаје вина, дотле се ја прихватах, као путник, оран за ручак.

Поп Мина, служио у цркви, за тим носио литију, па се уморио, и сада, пошто је поручао, осећа се тром и чисто дремован. С тога, ко год приђе к соври доносећи част, и заиште од њега руку и благослов он, и не гледајући ко је то, одговара:

— Жива била! Бог да благослови!

Или окрене овако:

— Бог да благослови! Жива била!

Некад он говори тако, а њега љуби у руку које од момчади, и смеши се попином благовању.

Кмет се осећа срећан што нема на сабору ни свађе, ни псовке, ни боја. Прави благ дан!

Ћата Бедић пијуцка, мезети, и нешто замишљено говорка кад и кад:

— Хм! хм! хм!

Једини Учитељ Ђорђе седи као на трњу. И што једе, застаје му у грлу. Од неколико дана огласио се у околини школски директор, хоће ли га бити! па се учитељ боји грунуће баш данас, те ће деца, при овом оволиком скупу, што погрешити, и његов годишњи труд може пропасти. Он је заповедио деци да седе у школи, да прочитавају своје књиге, и деца, кад је он у школи, седе за скамијама, гледе у књиге, и зује као челе у кошници, а чим он изиђе из школе, она испод обрва гледе и вребају куда ће учитељ, па се одмах размиле по сабору, као раци по трави.

Ево донеше на совру пред нас печено јагње, и у њега забоден нож, принеше у ситу колач, свећу, дадоше кадионицу и тамњана. Црквењак принесе Попу Мини књигу и петрахиљ: беше време да се *диже у славу!*

Поп Мина уста на ноге; устасмо и ми сви; он намаче на врат петрахиљ, благослови приносе, окади совру, и очита молитву. За тим преломи колач с домаћином Пантелијом. Свршивши молитву, окуси од неначета јагњета, и напи чашу вина у здравље владаоцу земље. Звона зазвонише, прангије грунуше, свирке престаше, и коло се раскиде. За тренутак се

сав сабор ускомеша; па се наскоро све оправи, и пође својим редом, као и пре.

Друга здравица би црквеном главару, а

Трећа — општини, у којој смо.

Кад се то изреди, Поп Мина се наже к мени, и рече ми на ухо:

— Већ ми се уштапише ноге. Ово је довде по закону: а ко хоће даље, може и до̀ зоре! Помозите ми да устанем, божем вама за љубав: да про̑ђемо по сабору!

То и мени беше по вољи. За то устах, захвалих за гозбу, и изиђох у сабор. За мном усташе Поп Мина, Учитељ Ђока, и Ћата Бедић.

Кмет оста у соври с гостима.

Ми пођосмо по сабору. Пред нама се свет уклањаше, чинећи нам пошту. Прво наиђосмо на гробове.

Поп Мина се осећаше срећан што је устао иза совре. Беше то весео и шаљив човек за причу; само му не ваља што хоће да меша туђе речи у српски језик.

— Ја ћу данас бити ваш чичероне, рече ми он: — али не ћу за прабога, него под једном *кондицијом!*

— Молим, каквом?

— Да и моја маленкост уђе у ваш «нотицбух,» рече поп гледајући ми у очи.

— Драге воље, господине, само ако што успишем; а већ ми се сва кожа јежи па попа који тако без потребе трпа туђе речи у свој говор; али попа кад год рекне коју туђу реч, увек намигне оком, и погледа на Ћату Бедића. Сетио сам се да он то њему враћа мило за драго.

Ћата Бедић се одвоји од нас, и штуче у сабор. И учитељ оде у школу, да види шта му раде ђаци.

Поп Мина испрати очима ћату, и осмêну се значајно; али мени не каза ништа.

Пођосмо даље.

— Е, овде морамо мало стати, рече поп, и спусти руку на један гробни белег: — ово је гроб једнога мога *во Христје брата,* који имаше чудан надимак.

— А какав?

— *Поп Мика Ујују!*

— Ко га прозва тако?

— Његов живот, и његово владање. Он је био више коловођа, него поп. Он сав задркће, кад где чује свирку и игру. И игра га пре времена спусти у гроб! Био сам кад је умирао.

Закле нас да га укопамо овде у порти, где игра коло: »Нека ми играчи и играчице тапкају по гробу, рече он издишући: — чини ми се биће ми земља лакша! Сиромах!...

Приђосмо к самој цркви. — А ово је гроб старога Попа Ваке, рече Поп Мина: — Овај је опет желео сахранити се у цркви, као какав владика; а кад му казаше да то не може бити: онда нареди да се укопа под самом стрехом! — Оче и брате, говораше ми он на смрти: — сваки дан говорите у јектенији *»јеште молим се о здје лежаштих,«* па бих желео да црква почива и на мојим костима, и да ме помињете.

— Је ли он учинио какво добро цркви?

— Те велико! рече Поп Мина, а оком мигну да би се могло зло протумачити: — Он је држао 10 година црквену земљу без аренде, а пет година држао је је под аренду, али аренде није платио. Црквени је виноград запарложио, а црквено воће посвојио, начинивши у њему кућу!...

— Вредан човек! рекох ја не знајући како да пресечем тај нехвални некролог....

— А ова ограда овде, рече попа, ухвативши се за јабуку од једнога гвозденога стубца: — ограђује један гроб који је по службеним ак-

тима празан, а по нашем знању, пун као сваки гроб.

— То не разумем, опростите!

— Објаснићу вам све у две три речи. У овај је гроб укопан рођак неког господина из Београда. После неколико месеца, рођаци зажеле да свога покојника пренесу у београдско гробље. Дођу амо, нађу неког окачењака, и угоде с њим те ноћу ископа покојника, затвори у нов сандук који су они донели, натовари на кола, и однесе у Београд, где га род на ново *оплаче и сарани!*

После неког времена, ми хтедосмо у овај гроб, који мишљасмо да је празан, укопати једнога мртваца; али у раци наиђосмо на првога. Ствар се извиде, и нађе се, да је онај окачењак, у онај донесени сандук, стрпао некакав пањ, који су рођаци, у незнању, оплакали и саранили, а њихов покојник мирно борави свој вечни санак овде међу нама!...

— Необичан случај!...

Пођосмо неколико корака напред, док се мој Поп Мина зацени од смеја.

— Молим вас, разгледајте овај бели мраморни белег, рече ми он, смејући се.

— Како ли нама приличи ово смејање у гробљу? упитах ја.

— Ми се смејемо живима а не мртвима, одговори попа: — сад ћете видети. Само прочитајте што пише овде!

С лица на камену пише:

«Овде почива раб Божји Маринко Кућић, из села Ж., који паде од пушке, јуначке прилике.»

О потиока на камену пише:

«Белег овај постави му верна супруга Јана.»

На левим ребрима нема ништа, а на десним има нека слика веома измрљана, али личи на девојку с преслицом....

— Разгледасте ли?

— Разгледах.

— Сад чујте: овај је Маринко био ушао у кућу овој Јани, богатој девојци, одавде из села. Леп, здрав, млад, беше згодан за гледање, а тром за сваки рад. А хваљаше се да га бејаше тешко слушати. Особито се издаваше да је велики јунак; и да ништа не жели толико колико да се Србија зарати с Турском. У једно време он и овај наш ћата Бедић беху тако ратоборни да би, мислиш, сама њих два позобала све цареве Турке! . . . Не лези враже, дође

заповест да се народ »зекцира«, и поче се зуцкати да ће се Србија одиста заратити. На један пут наш Маринко изгуби своје добро здравље, а у једној малој паљби рани се «неотице« у прст. Он се у почетку тој рани радоваше, али му се доцније рана подљути, и Маринко од ње — умре!..

Ћата Бедић, као пријатељ Маринков, научи Јану да га укопа овде у порти, и оде с њом те му купе овај белег и овако потпишу. И Јана је волела да јој је човек био јунак.

Кад су они донели овај камен од каменара, онда је она слика била војник с пушком. После једне велике кише, слика се та сплака и изиђе, ето, као девојка с преслицом.

Бедић. плане, и наговори Јану те подигне тужбу код суда против каменара.

Још суд не пресуди: да ли је ово војник с пушком, или девојка с преслицом, а Јана се, од туге, преуда за једног удовца овде у селу.

Сад се Бедић распали и против Јане и против Маринка, и против његова гроба и белега, те сада брани каменара! И нико не зна кад ће се та гужва свршити и како? Међу тим враголани момци наши веле да је ова прилика

бо.ља, јер је Маринко више личио на девојку с преслицом, него на војника с пушком!

Него доста о мртвима, рече попа махнувши руком. Да погледамо и по живима! У том већ обиђосмо око цркве, и нађосмо се под звонаром. Ту, у хладу, на неким гредама, седе многе жене, старе и младе. Од ових последњих многа држи на крилу мало дете. Пред нама све устајаху на ноге, и све прилажаху попу руци. Он се са старима здрави, с младима се шали, и свакој каже по коју оштру реч. Младе пита, шта је драже: коло, или колевка? Оне се смеше; не одговарају ништа: види им се на лицу, да им је коло још мило, али су им колевке драже.

А баш одатле, пред нама, таласа се коло као белија пшеница. Свирач готово трчи унаоколо, да своју свирку обнесе колом, да сваки играч може чути ритам прста његова, те да свирка и нога једно ударају. А сложно, весело, велико коло дивотна је слика! По шездесет, осамдесет, или сто душа: момака, девојака, и младâ, ухвате се у једну лесу; и та жива леса, по такту свирачева малога прста, тресе се, скаче, повија се, жури се, и покорава као да је пред каквом мађиском силом!

Колико то образује душу! Колико раздрагава осећања! О, игра не пи̂та̂ само оне који играју; она хра̂ни и оне који гледају. Коло је слика с двојаким васпитним утицајем: утицајем физичким, и утицајем моралним! Није, дакле, ни чудо, што се сам свирач осећа тако задовољан, весео, и срећан, и што је ра̂д услужити сваком. Обилазећи колом, да сваком угоди, он се и нехотице уставља пред онима који играју с особитом вољом и знањем, да баш на њима види силу и разговетност своје свирке!....

— Е од момака оно је најлепши, а ја вам могу казати да је и најбољи у овом селу, рече ми Поп Мина, показујући руком на једнога момка који играше према нама, међу две девојке, с малом сребрном пушком у појасу.

— Име му је Раде Простић, додаде попа.

Одиста је то кршан момак, да је човеку мило погледати га.

— А ова девојка према њему, настави Поп Мина: — међу ове две младе у смиљевцима, богата је удавача; и њу већ село даје за Рада...

— И ја бих рекао, да су прилика једно другоме. А како се зове она?

— Смиљана Лешкова, рече попа: — Оца нема, него седи у задрузи код стрица, али има половину огромнога имања.

— Па шта вам се чини, хоће ли попин дукат скоро доћи на длан? упитах ја, старајући се да се шалим онако како се Поп-Мина шали.

— Та попино ту не ће погинути, него има друга невоља. Смиљана хоће Рада; Раде хоће Смиљану; све село вели да су они прилика једно другоме; али се навезао овај Бедић, ћата наш. Сад, знате, девојка образна — не може ништа да му рекне; кућа стâра, домаћинска: зна да су девојачка врата сваком отворена, па га ни она не одбија, а он се не може сам да досети, него свуд себе препоручује, а Рада куди. И тако може бити некад крупних речи, а, Бога ми, може бити и — батина (ово попа изговори шапатом). Ено га ухвати се до Смиљане! Погле! Погле! како игра!

Бедић, ухвативши се до Смиљане, зовну свирача да свира пред њима двома. Свирач приђе, и стаде им командовати кроза своју свирајку. Бедић жељаше показати како се игра: о, тресе се, о врти се, скаче у вис, повија се на десно, на лево, сагиба се напред, устура се назад, лупа ногу о ногу, вуче коло

напред, узмиче га натраг, и броји неке бројенице у којима кори сељачке момке, што не играју како треба!.....

Ми се одиста чуђасмо лакости и окретности његовој; али се Смиљана лагацко пусти, и стаде крај кола, очекујући да се ухвати на другом месту. Некако беше близу попа.

— А што се пушташ, лепа играчице! упита попа смешећи се.

Девојка се окрсте, осмену се, зарумени се, и приђе му руци.

— Хтела бих играти и ја; а овај, анатема га била, на мене не гледа, него ме само тресе и дрмуса, тек да је већи његов тутањ!

— У том се Раде, играјући у колу, примаче к нама. Смиљама приђе, и припоји му се уз појас.

— Ту, ту, вели попа: — ту појку већ чека минцаћ и кошуља!.....

И Смиљана и Раде окретоше се, погледаше у попа, и осменуше се. Смиљана још, малко доцније, рече:

— Овде игра играч, али играм и ја!.....

Бедић пак, оставши међу самим мушкарцима, играше и даље с вољом.

— Наш ћата игра по такту, рећи ће Поп Мина, кад Бедић беше поред нас у колу: — не оставља ни једну трилу!.....

Бедић, чувши то, пусти се из кола, стаде уз нас, и започе овако:

— Знате, ко хоће да игра, треба да зна играти. Није то шала! Ништа није горе него кварити људма укус. Ови сељаци немају појма о музици; за то веле да њихов Раде лепо игра, а Раде управо мрда ногама; више ништа! Знате, међу слепцима је цар ко види на једно око! . . . . Чудим се нашем учитељу. Млад човек, учио се, и рекао бих да зна шта мисли просвештени свет, а овамо даје много за право овим паорима. Естетика је естетика; она нема милости ни према ком....

— Да је да им то покажете очигледно, рече поп, а на мене мигну левим оком.

Бедић зовну двоје момчади из вароши. Управо нису из вароши, него из села; али су на занату у вароши. Дозва свирача да им свира «*Влахињу*.» Свирач засвира, а њих тројица полетеше час десно, а час лево. Стали људи и гледе их, а нико се не хвата до њих. Они сучу кроз народ, као да их неко јури. У то засвира неки други свирач; Раде, како стојаше и гле-

даше, само пружи обе своје руке и заигра. Онај час се нациза и десно и лево коло, као каква градина. Све живо се окрете овом новом колу, а Бедић, са своја два друга, оста као нико. Чисто је ружно видети да се у оволиком сабору три човека веселе сама за себе!

Црквено звоно зазвони на вечерњу; могао је многи играч и зажалити на њега, што му крати уживање, а Бедић и његова два друга морала су му се обрадовати. Игра преста за време богомоље, ја с попом уђох у цркву.

—

Изишавши из цркве, нађосмо у порти слику какву нисмо оставили. Свирке престале, коло се покидало; жене и девојке прибиле се у један крај, а људи на други око једнога вењака. Под вењаком седи кмет, с неколико општинара. Пред њима стоје двоје чобанчади. Једно је од њих гологлаво, а обоје су плачни и преплашени. Прогурасмо се кроз људе онамо кмету ја, поп, и учитељ. Кмет баш тад рече:

— Па кажите нам све по реду како је то било?

Онај гологлави чобанин поче овако:

— Ја и Мијаило изиђемо са стоком горе до Петрове баште. Близу његове ограде има један велики клен. Ја се попењем да накрешем козама̀ да бресте. Пресечем једну грану, а она паде на његову врзину, а ништа му, Бога ми, не учини. Док ти Петар испаде из њиве, и стаде псовати, као да му ми разваљујемо ограду, и да му чинимо штету.

— А нисмо ништа, среће ми! рећи ће онај други чобанин.

— Мијаило, кад виде Петра, продужава први чобанин: — побеже, а ја не могох брзо да сиђем с дрвета. Петар ме шчека под кленом, истуче ме, оте ми секирицу, а капу не знам куд ми деде. Онда ми побегосмо овамо к вама . . . .

— Нека дође овде на сабор! Нека туче и нас све! рече неко од људи с краја.

— И доћи ће, не бојте се! прихвати други: — кад смо ми стрине!....

— А што да дође? Дѐ су наше руке? Зар заузео нашу земљу, па још да бије нашу децу?

Ови гласови излазе све из крајева оне гомиле људи, па се чују све ближе, и све чешће,

док се диже једна вика у којој се једва могаше разабрати:

— Хајдемо да дигнемо онај чир с наше земље! . . . .

— Бићемо криви пред судом, виче кмет.

— Не ћемо дирати у туђе, него ћемо бранити своје!

— То би било насиље, самовлашће, тресе главом Ћата Бедић: — за то ћете сви у хладовину!...

— Хајдемо ми «селски», да запалимо ограду, па нека нас он тужи, ако има право.

— То ваше «селски» нека је мала буна; за то ће вас власт каштиговати строже!

— Лепо, ћато, а кад оно пређе преко леда одонуд из ритова вучја кучница, и удари на Ж., а ми скочисмо «селски», и за дан убисмо седам вукова, не рече ли начелник «алал вам вера?»

— Друго је то, одговара ћата.

— А кад Јанић (хајдук) поче уцењивати људе по селу, а ми скочисмо «селски» те потерасмо хајдуке, не рече ли капетан овде пред пет села̂:

«Да су сви сложни као Ж . . . чани, не би хајдука никад ни било?»

— Опет је то друго, човече Божји!

— Прођите се разговора, пролази време; хајдемо до мрака да то свршимо! Шта нам бајаги може? Моја ће глава свакад његову платити. Хоћете ли браћо?

— Хоћемо! хоћемо! хоћемо!

— За Бога, људи, бићемо криви?

— Ако ће; не ћемо бити криви за крађу, него за чување своје имовине....

— Издвојте се на страну који хоћете да идете да запалите Петрову ограду, рече Поп Мина.

Издвојише се готово сви. Овамо осташе само кмет, учитељ, ћата, ја, и мој пратилац пандур Стеван.

Онда и поп пређе к онима и викну:

— Хајдемо селски; и сад одмах!

Осу се смеј и врева и комешање. Поп пође напред а људи за њим. Раде Простић отрча међу жене и девојке, нађе Смиљану, пружи јој једно огледалце (црну, округлу кутију), и рече:

— Ова ти је кугија отоич испала, па је ја нађох.

Смиљана прими кутију и, кад осети да у њој звецка новац, сети се да јој тако даје дар, па рече:

— Лепо; хвала ти! И сва се зажари у лицу.

С попом оде равно 210 људи да запале ограду Петру Н. који је прихватио земљу села Ж., и ту посејао јечам.

У порти, с кметом, остасмо само: ја, учитељ, ћата, и људи који су, као гости, дошли из других села, и по који старац.

Жене и девојке већ не играју, него стоје и разговарају се: шта ће од тога бити. На један мах, код једнога вењака, рукну смеј и кикот, и свет прште куд ко, а у средини оста ћата Бедић, и с њега се лије кисело млеко....

— Шта то би? упитах ја свога пандура Стевана, који иђаше одонуда.

— Овај Бедић напао задевати девојку Смиљану, како ће Раде, због овога, пасти у тамницу, и тамо пропасти. Она брани Рада како уме, а он јој једном рече да је она проста геакуша која се зацопала у момка који је толико глуп да, ето, иде «самовласно» да разваљује човеку ограду. Смиљана, како стојаше под вењаком, а до ње, на једном столу, беше лонац с киселим млеком, шчепа онај лонац и

тресну га о главу Бедићу! Лонац прште, млеко се проли, и ћата оста сав као нико. Свет прсну у смеј, и разбеже се од њега.

—

Други дан Тројица играло је коло у порти, и чуо се разговор, смеј, и врева као и први; по зелену јечму Петра Н. пасла је сеоска стока, без икакве препреке; а Петар је без душе трчао адвокату, да подигне страшну тужбу против овако нечувенога самовлашћа.

II

Из суда....

Судија у окружном суду, старац Милован Милостић, човек је необично добар. По нарави својој, он воли *добро* где га год сретне, где га год види. Свој *доброј* великој господи он иде о. сваком благом дану, само да их види, и да изјави како се радује њиховом *добром* здрављу и њиховој срећи. Богате трговце, *добре* домаћине, Милостић прима у суду, у службено доба, здрави се и пита с њима, као да је у својој рођеној кући . . .

Пролазећи јутром поред месарнице, и видећи *добру* говеђину, Милостић викне:

— Ох, ала је *добро!* Ох, ала је *добро!* Дед' одсеци ми оку, и пошаљи кући!

Ударивши на другу месарницу, и видећи и ту тако исто *добру* говеђину, устави се, задиви се *добру*; нареди да се измери ока, и да се пошаље његовој кући.

Бивало је више пута, да он, идући од куће у суд, и пролазећи поред три месарнице, са све три узме меса и пошаље кући.

Кад га жена, после, кори за то, он само слегне раменима и рекне:

— Е, што ћу му, кад је онако *добро?!*

Једнога дана судија Милостић сеђаше у суду, у свом кривичном одељењу, за столом; према њему је његов деловођ, писар Ника, а столу са заставе стоји један човек, који се нешто »саслушава«.

Не само судија Милостић и писар Ника, него сав окружни суд, мучи се толико време не би ли пронашли коловођу који је подбунио сељаке из села Ж. да запале ограду Петру Н., из П., те да оштете човека; али је све тражење узалуд. Сељаци сви одговарају једнако да су њих 210, у један мах, викнули:

— *Хајдемо селски да му оборимо ограду!* . .

Најпосле се истакао неки Мрзан Бедић, писар општински, и казао да зна коловођу у тој кривици. По наредби суда, кривични одбор, а то је одбор судије Милована, има, по поступку, да саслуша овога Бедића, не би ли се једном тај спор пресудио.

Мрзан Бедић, по тој судској наредби, стојаше пред судијом Милованом, и казиваше у перо писару Ники овако:

»По своме знању и савести, на што се могу и заклети, тврдим: да је Раде Правдић, сељак, навео остале на оно самовлашће, које су учинили први дан Тројица. Раде је тако вешт, да по сабору није трчао; али се свуда вршило што је он хтео. Њега су слушали људи, жене, па чак и девојке. Нарочито ове последње биле су ревносна оруђа његове пакости и освете. Он је....

У тај мах врата се отворише, и уђе чувени трговац Тривун Петровић, добар познаник и пријатељ судији Милостићу.

— Помози Бог, господине Миловане! рече Тривун судији: — како си; шта ми радиш?

— Бог, помогао, брате Трифуне; здраво сам, Богу хвала! А ако питаш шта радим, ето видиш и сам. Тај брат што стоји ту — лаже; ово дете

седи и пише; а ја гледам и сведочим њима двојици. . . .

Трифун се насмеја, а насмејаше се и судија и писар; само Мрзан беше озбиљан, и као да се срђаше на таке пријатељске разговоре »на званичном месту».

Судија оде причати Трифуну како је још пре 14 година неки Петар Н., из села П., повео парницу против сељака села Ж., и како је онога дана, кад је штета учињена, један сељак даровао девојку, и данас тај човек има сина у школи, који за оца потписује судске рецеписе! . . .

— Па како ће се то свршити најпосле, упита Трифун?

— Платиће човеку штету, и биће каштиговани за то што су сами себи дали удовлетворење, одговори судија.

— Велите да је Петар узорао туђу земљу, па он није крив; а сељаци криви што су га отерали са своје земље! . . .

— Закон, газда, рећи ће Бедић: — не да грађанину, да *сам* себи набавља задовољења!

— А даје ли закон Петру да оре туђе земље?

— То је друго; тек се самовлашће не сме допустити.

— А ја бих ту одбио једно за друго!

— Не може, Тривуне брате; не може! вели судија Милован.

— Право; ви то знате боље; ви сте наше судије, наши законици . . .

За тим Тривун упита судију за неку масу којој је тутор. А кад му Милостић каза што је желео знати, он се опрости и оде.

Писар доврши саслушање Мрзана Бедића, и судија »овери протокол«.

—

Парница се ова извијала и вукла из канцеларије у канцеларију управо четрнаест година.

Кад је, најпосле, пресуђена — од две стотине и десет окривљених сељакâ, остало је у животу само стотина: сви други већ беху отишли с овога света.

И судије, које пресуду изрицаху, беху на двоумици, а онај коме дође да пресуду изврши чупаше косе своје и чуђаше се: шта да ради? Где да затвори 100 сељака, првих домаћина, и још међу њима Попа Мину?! Беше му и чудно и смешно . . .

III

Из Двора....

Кнезови Милош и Михаило свечано се увезоше у Београд 25 Јануара 1859, и одседоше први у *конаку великом,* а други у *конаку малом* (где је данас нови краљев двор).

Кнез Михаило, и по смрти очиној, као владалац, оста неко време у тој истој кући, јер се *велики конак* нешто оправљао.

Северне собе у *малом конаку* заузимаше Кнегиња Јулија, а јужне Кнез. Крајња јужна соба, баш до страже, беше Кнезу соба радионица.

Ту је примао министре, саветнике, и референте по разним службеним пословима. У ту се собу обично улазило из собе ребарне, која је растављала радионицу од велике сале, на средини куће.

Једнога дана, на измаку месојеђа 1861, на улици вејаше ситан сув снег. Кнез Михаило, седећи за својим писаћим столом, слушаше реферате које му читаше секретар о разним службеним пословима. Слушајући што му се чита, Кнез обрташе на свом малом прсту, на левој руци, сребрни прстен с каменом (кан-

ташем) за који вељаше да му је остао од *Наке* (мајке, Кнегиње Љубице).

Секретар му прво прочита један акат од Државнога Савета. Ево о чем бејаше тај акат: Још године 1813, командант града Смедерева, *Вуле Илић*, узео је од неког Димитријевића, панчевачког трговца, храну за војску у граду; али му није исплатио сву количину, него остао дужан 13000 гроша. На ту суму дао је «облигацију, да ће дуг платити, чим се одбије беда која је навалила била на Србију». Ну Србија падне, а дуг се не плати. Димитријевић умре, а сада ћи његова, већ стара и болесна жена, у највећој сиротињи, доноси ову облигацију и моли, да јој се дâ ма што из државне касе. Она се је молила Кнезу Милошу, а он је њену молбеницу, с том облигацијом, послао Савету, да види и каже: шта је право да се жени учини. Савет је одлучио да се не дâ ништа; «за то, вели се у акту, што Србија од године 1815 није дужна плаћати дугове Србији од године 1813!».....

Саслушавши реферат, Кнез узе саветски акат, разгледа потписе на њему, а прочита и цело писмо. Враћајући писмо секретару, Кнез рече:

— Овој господи може бити да и тако суде о догађајима историским и о судбини народа; али ја морам некако другојаче.....

Сад се диже, приђе к звону, и зазвони.

Ађутанат уђе.

— Нека дође г. Јовановић, рече Кнез (То је управник двора): — Дѣте даље, вели он, окренувши се секретару.

Секретар прочита једну пресуду касационог суда, по којој се морају погубити два човека и једна жена, што су убили човека ове осуђене жене.

— *Мерквирдиг!* викну Кнез: — каква је то несрећа! Њих троје умлатили једнога; сад ја да побијем њих — па четворо нема на свету! Чудни људи! Чудни људи!.....

Диже се опет, запали цигару, и ходаше дуго по соби. У тај мах улицом пролажаху сељаци с колима који се, продавши дрва, враћају кућама. Један од сељака, седећи на свračинама, пева колико га глава доноси. Кнез приђе к прозору, смаче прстом малу белу завесицу, погледа у онога што пева, па се окрете секретару и рече:

— Погледајте га! Погледајте га, молим вас! Сто пута је срећнији од Кнеза Михаила! Он данас не мора никога убити!.....

— Туђа се брига, Господару, не бије о његову главу, као што се бије о Вашу. Вама се одмах јавља за свако зло, а за добро ретко кад. Така је природа месту на ком сте. Али Ви, с тога места, можете и добра учинити више него икоји појединац....

Кнез погледа у секретара, и као да хтеде нешто рећи, али уђе г. Јовановић, управник двора.

— Узмите ово писмено, рече Кнез, дајући му ону облигацију из саветскога акта; призовите ту бабу, и понудите јој 80—100 дуката и, ако пристане, откупите овај документ. Грехота је да се жена злопати код овакве облигације.....

Ј. Јовановић се поклони и удаљи, да изврши заповест.

— Шта имате даље? пита Кнез секретара.

— Сељаци села Мислођина и села Дражевца, наставља секретар: — воде одавно парницу око воденицâ. Коначна је пресуда давно изашла; но они који су изгубили ради би били поновити суђење, и сада моле Вашу Светлост да им

то допустите. Они су овде пред двором: желе да изиђу пред Вас.

— Њих примити не могу; а судских пресуда обарати не могу. . .

Кад би сте их изволели примити, можда би било боље; чули бисте њихов поглед на ствар.

— Не могу! Не могу! прекиде Кнез: — кажите им ви то све!...

Секретар записа одлуку, и стави на страну акта о воденицама.

— Шта имате даље?

— Имам једну кривицу и ретку и смешну.

— Дете да чујем?

— Неки Петар Н., из села П., заузео једно место на утрини села Ж., заградио га и засејао као своје. Општина села Ж. тужила га суду. Суд не пресуди у брзо тај спор, а свађе учестају између Петра и сељака из села Ж. око те ограде. Тако дође и друга година. Петар попусти ограду, прихвати још утрине, све то пооре и засеје.

О Тројицама двоје чобанчади из села Ж. дођу са стоком до Петрове ограде и, како казује Петар, учине му неки квар. Он једнога чобанина истуче, и узме му секиру. Чобани оду у село. У селу, код цркве, био је сабор; сви се-

љаци на скупу. Чобани се пожале, људи се разјаре и скоче »селски«, њих 210, заједно с попом, те Петрову ограду спале! и пусте стоку те му попасе усев.

— Ене сад! Ене сад! вели Кнез.

— Сељаци мишљаху да су сад ствар рашчистили; а она се текар заплела код суда. Њихова се прва тужба против Петра остави на страну, него се почне извијати тужба Петрова против њих за штету, и за самовлашће!

То се извијало и судило пуних 14 година, и једва је ту пре свршено. С Петром за штету намирили су се, али од оних 210 самовласника сељака равно 100 нема данас на свету. Осуђено је њих 110 на затвор, неки дужи неки краћи.

Кмет села Ж. и још један сељак, који нису умешани у ову кривицу, дошли су да моле за милост. Ту су пред двором.

Кнез мало поћута, па рече:

— Нека уђу! Иза тога сам зазвони, и рече ађутанту, да пусти та два сељака.

Сељаци уђоше, страшљиво се приближише, поклонише се, и кмет рече:

— Помози Бог, Господару!

— Бог помогао! одговори Кнез доста суво: — које добро?

— Господару, у твоме здрављу, од Бога смо добро, вели кмет слежући раменима, и померајући једну па другу ногу: — а од своје памети — свакојако . . .

Кнез ћути. Ћуте и сељаци, само се лагано искашљују.

— Шта желите? пита даље Кнез.

— Молимо те, Господару, да се смилујеш на наше село, рече кмет, и оде причати оно што ми већ знамо.

— Јесте ли и вас два били у оном броју (210)?

— Ни смо, али као и да јесмо; куда ћемо ми осем људи?

— Јесте ли ви *собом* били на Петровој њиви, питам?

— Нас двојица нисмо.

— Ко би коловођа томе послу?

— Господару! То је испитивао и капетан и начелник и суд, па узалуд. Управо се може рећи да су сви букнули у један мах.

— Како се могу сложити баш сви у један мах?

— Господару! Кад поред гола барута креснеш огњилом о кремен, и сукну варнице: ко

ће казати: која је варница прва потпалила барут? Деца се пожалише; људи беху сви на скупу, па рукнуше као једним грлом. . . Чудни су људи на скупу. . . .

— У актима се помиње да је коловођа био неки Раде?

— Господару! ваља мрети: ако сам ја био коловођа, то је и Раде. Него њега тера нека пизма: — заврши кмет мало нижим гласом.

— Ако је прав, не дам ја да га тера пизма, вели Кнез.

— Није правији од других, али није ни кривљи од других.

Кнез се прошета с краја на крај собе неколика пута.

— Имате ли школу у селу?

— Имамо још од прве владе покојнога Кнеза Милоша.

— Је ли ком вашем сељаку продато имање за дуг?

— Није досад, хвала Богу, ни једноме, одговори кмет.

— Продато је имаће Давидово, рече онај други сељак.

— Давид је човек из света; није наш сељак; он је човек мајстор, а није орач и копач, вели кмет.

Кнез распита за тога Давида, и увери се да је био дућанџија а не сељак.

— Да нема ко на робији из вашега села?

— Нема нико, хвала Богу!

— Е, за сад праштам сељацима ту погрешку, рече Кнез: — а други пут да не чине самовласно ништа, ни «селски», ни сваки на по се!

— Бог те живео, Господару!

Сељаци му приђоше к руци; опростише се, поклонише се, и одоше задовољни и весели.

И секретар, записавши ту милост, хтеде се поклонити, да пође.

— Стан'те малко, рече Кнез: — Јутрос ми дадоше једну необичну молбеницу. Вредно је да је чујете. Него ће бити боље да чујемо самог проситеља или, како ви велите, молиоца!

Сад зазвони. Ађутанат се јави.

— Нека уђе тај сељак из ужичке, који ми је јутрос донео ону молбу.

Мало доцније, врата се отворише, и у собу уђе један сељак висока раста, и врло пријатна лица и погледа.

Од врата до врата преко целе собе бејаше простирка којом се иде, да се не би прљао паркет. Простирка је мека вунена шареница, широка за један метар или мало мање.

Сељак, ушавши у собу и видећи пред ногама ту шареницу, коју му беше жао прљати опанцима, устави се; па потеже те је опскочи десно, а с десне ноге опскочи је на лево. И тако, опскачући шареницу час на десно час на лево, дође до пред Кнеза, и устави се на паркету. Ту се поклони и назва Бога.

— Шта ви желите? упита га Кнез.

— Дошли смо до тебе, Господару! одговори сељак.

— Којим добром?

— Нека си нам Ти жив и здрав, а није великијем добром; али што ће се? Божија је воља.....

— Дѐ да чујем!

— Биће да знаш и ти, Господару! Покојни Господар Милош, отац твој, даде капетанство Симу Радојевићу из Гојне Горе. Симо је нама рођени брат. Он је сада умрьо, Бог да га прости. Оста му, прости ме, само чељаде: дјеце нијесу имали. Сад жена, ка' женска глава, капетанства примити не море, а он рођенијега

нејма никога од нас. Па смо, ето, дошли теби, Господару, да додаш нама оно капетанство што је било при нашему брату Симу.

Кнез се већ тресаше од смеха, али се држаше тврдо да сељак смеха не опажаше.

— Капетанство је, брате, служба која се поверава ономе који ће је боље вршити, а не ономе који је најближи род.

— Ми смо, знаш, били момак у брата, и, вјера и Бог, ту службу моремо вршити баш ка' и он.

— Оно је покојни Бабо учинио по свом старинском обичају; а ја не могу онако. За капетана треба човек који зна и шта жели капетанија, и шта пишу закони.

— Е! рече сељак, отегнувши јако гласом, и догонећи ово *е* малко на *а*: — Рече наш ћато, да од тога не море бити ништа: само узалуд дерем опанке; али људи ми опет глагољају: «Иди! иди! Ником није прече него теби!...»

— Не може, брате, не може! Него, знаш шта! покојни Симо слао је Баби лепе овче пастрме. Ево ти ово, па на јесен, Боже здравље, и ти мени пошљи две три лубине онако лепе овче пастрме. Сад пођи с Богом, и срећан ти пут!

Рекавши то, Кнез му пусти у шаку неколико дуката.

— Кад је тако, да идем!... Сељак се поклони, и мирно изађе паркетом, чувајући се да нигде не стане на шареницу. Кад он затвори за собом врата, Кнез се слатко насмеја рекавши:

— Јесте ли га чули? Реците сад да је ласно изучити један народ?

— Не смем рећи да је ласно; али јесте вредно изучавати га, вели секретар.

У тај мах ађутанат отвори врата и рече:

— Једна жена, Ваша Светлости, моли да уђе; вели да има велику невољу?

— Нека уђе, рече Кнез.

Улази једна жена шумадинка од својих 40 до 45 година. Иде смерно, али слободно. Пришавши Кнезу руци, пружи му молбеницу коју ношаше.

Примивши молбеницу, Кнез упита:

— Шта желите ви, снахо?

— Господару! Сина јединца узеше ми у војнике. Рекоше, божем, пустити га, па не пустише. Ја сам жена удовица; он ми је једини 'ранитељ....

— Морам, снахо, најпре извидети: је ли све баш тако; је ли он кући једини хранитељ? Ако буде тако, знајте, пустићу га.

— Е, Бог те живео! Бог те обрадовао свакад, као ти мене јутрос....

Сад извади из недара пешкир; одреши га; узе једини полутак који беше везан и, дајући га Кнезу, рече:

— Немам, црница, више; него ево ти ово, Господару, тек руке ради. У Бога је дуга рука; он, милостиви, нека ти дарује онолико колико ти јутрос обрадова мене....

Кнез прими полутак. Зазвони, и аћутанат се јави:

— Одведите ову жену г. Јовановићу, рече он: — нека јој дâ за трошак 5—6 дуката.

Жена, са свим изненађена, трже се и погледа у Кнеза.

— Идите! Идите! рече јој Кнез.

— А г. Јоксићу, настави он, гледећи у ађутанта: — предајте ову молбеницу, да одмах пише војном министру: да се син ове жене привремено пусти кући, докле се ствар његова извиди.

Одоше и ађутанат и шумадинка.

Кнез, спустивши оно пола цванцике у свој дивит,[1] окрете се секретару речма:

— Жудни поправака и напретка, жељни да стигнемо друге народе који су пре нас почели, и боље се васпитали, ми смо често незадовољни што наш народ не иде брже у просвети и у моралности, што брже не мења своје старе навике, а заборављамо шта би било од Срба да су они своје навике мењали овако како данас мода мења женама одело? . . . .

Рекавши то, Кнез заћута . . . У један мах баци очи на акта о оним трома који су осуђени да се погубе, и упита:

— А шта ћемо с овима?

Секретар само слеже раменима.

— Нека остане до сутра, настави Кнез: — ноћ даје савет, вели старинска мудрост.

Секретар се тада поклони и изиђе.

[1] Тај полутак био је у дивиту до смрти Кнежеве.

НЕКОЛИКЕ НОВИНЕ У СРБИЈИ

ПИСМО МОЈОЈ УНУЦИ

(Милици Ракићевој)

Мицо, чедо моје!

Ти се, јамачно, сећаш како сам се ја био зарекао, не писати ником ништа с овога пута. И бих, веруј ми, остао на речи, да, у путу, не наиђох на неколике новине, неколике нове тековине, које нису унесене у моју «*Кнежевину Србију*,» с тога што их није ни било, кад сам ја ту књигу писао.

Те новине све су у долинама наших већих рекâ, дунавских притокâ, а ти си ме, учећи земљопис, често запиткивала за те реке и за долине њине, како би од своје учитељке што лепшу белешку добила.

— Новйне ове, помислих ја, ртници су животу новому, животу који тек настаје. За тај нови живот расту и спремају се моја унучад. Ето Мица прелази у IV разред, а Миле ступа у III! Обоје су већ велики ђаци! Њих земљопис ваља да позна бар с картом наше отаџбине. Дај да им поменем ове неколике новйне, да би боље упамтили реке и долине речне!

И стари занат, ма и тупим халатом, отпоче се опет. . . . Тако је, грлице моја, постало ово доста рапаво дедино писмо!...

—

Ти знаш, Мицо, да смо ми (нана, тета Вана, ујка Мића, и ја) отишли из Београда путем који незналици није пут него отворен гроб, а ономе који зна — послушна је слуга! Зар није тако? Ко пливати не зна; ко лађе нема; или је и има, али њом управљати не уме: томе је Дунав — готов гроб! А ми смо сви, с многим другим путницима, сели у лађу човеку кога Дунав слуша, као слуга свога господара; надничи му као највреднији најамник. Ону лађу, у којој се је возило онолико нас, и која је већа од две наше куће, Дунав не само није могао прогутати, него ју је носио на својим леђима

као најмирнији товарни коњ. И на местима где се је сам кршио о страховите стене; где су га, мислиш, од једа беле пене попадале, он је нашу лађу, сам тако кршећи се, спуштао мирно, како му је крманош заповедао!

Е, кажи право, не вреди ли овде викнути у глас:

»*Знање је светлост; знање је моћ!*

«*Незнање је мрак; незнање је одмоћ!*

Путујући овако згодно, ја сам, на доколици, размишљао: како је овај наш Дунав, као и свака друга пловна река, велики добротвор људма који живе дуж његових обалâ. Чак ми се је, у неки мах, чинило да Дунав није маса воде која се ваља да се слије у море; него да је то нека струја просвете и питомине, којом се просвећују и питомê људи кроз које протиче. Ти си ми казивала, да твоја учитељка живо настоји, да ви, ученице њене, добро упамтите све веће реке и долине њихове, и да си ти, на тај начин, већ познала: Мораву, Млаву, Ресаву, Пек, и Тимок. Ти знаш да те реке сливају у Дунав воду своју; а сада бих ти ја рекао, да Дунав опет свима њима у долине разлива струје просвете (цивилизације) и пријатељства међу људма.

Ко би желео уверити се о истинитости ових речи, доста би му било да упита возаре (рабаџије) који готово сваки дан уз Мораву с обе јој стране, уз Млаву, уз Пек, и Тимок — возе со, гвожђе, брашно, даске, и другу разну робу — одакле крећу те своје товаре? И сви би му казали, да ту робу највише дижу с дунавских обалâ.

Још би лепше било, кад би могли да говоре наши новци, па њих да упитамо: где је који прешао у Србију? Изашло би, по својој прилици, да је њих девет десетина ($^{9}/_{10}$) ступило на српску земљу на обалама Дунава или Саве, а само једна десетина ($^{1}/_{10}$) да је ушла преко суве границе (од Вршке Чуке до Мокре Горе).

Нема, дакле, ни мало сумње: велике су реке велико благо земљама кроз које теку. У доба незнања, оне су могле бити пречаге које растављају народе; а данас, у време просвете, оне су спона која народе спаја.

Памти добро, чедо моје, све што ти учитељка говори о већим рекама и о њиховим долинама!

—

Ми смо се Дунавом спустили од Београда до села Радујевца. Ту смо изишли из лађе на

суво, где нас је дочекао *Ујa Мита*. Дунав је лађу однео даље, а ми смо се, на колима, одвезли у Неготин!

О Неготину ти не ћу ништа писати. Ново у њему нисам опазио ништа; а старо можеш прочитати у «*Кнежевини Србији*». Истина ћеш се малко промучити, докле све нађеш и прочиташ; али што се више промучиш, то ћеш боље упамтити оно што прочиташ.

—

Из Неготина сам се кренуо уз Тимок к Зајечару и Књажевцу. И тамо сам, уз пут, сретао и гледао: шта Тимок спушта к Дунаву, а шта Дунав шаље уз Тимок. Истина насип не иде баш тимочком обалом, него се извија прилично под планине; али се ипак држи оне падине која све своје воде слива у Тимок.

Прошавши село Рготину, и пошавши к селу Вражогрнцу, свратио сам у лево, на место «*Испод Чуке*», у *Вештачки млин* г. Љубе Димића.

Овај млин је једна крупнија новина у тимочкој долини, која је постала после «*Кнежевине Србије*[1]», те с тога није ни поменута у тој књизи.

[1] Промлео је 1 Јануара 1880.

Народна загонетка, хотећи показати велику цену воденици, вели: «*Стоји цијук у лугу! А да није цијука у лугу, сав би свет био залуду.* То јест, да нема воденице, људи би имали муку за хлеб.

Али ни воденице нису све једнаке. После *жрвања,* који су, у своје време, били велики налазак, дошла је воденица *поточара,* која меље на уставу; за њом је стигла воденица *речна,* која меље самотегом; па воденица *пре-каја* с неколико витлова. И све су биле недовољне да умељу онолико колико је људма требало, и онако како би се желело.

Али, ево, дођоше *вештачки млинови,* с другојачијом целом направом, с другим каменовима, па и с ваљцима, који мељу брашно ситно као пена, а бело као снег.

—

Још и после нашега другога рата, онде где је сада млин г. Димића, била је стара обична воденица Газда-Алексе Здравковића, из Рготине, а око ње шибље и врбак. Данас је ту красан млин који, са својим зградама, овако у потесу, изгледа као бокор најлепше руже у градини. Ту је живот, ту је рад; ту се сто-

вара, мери, чисти, засипа, меље, изручује, товари, и одвози сваки у Бога дан.

Г. Димић је радио поступно; све мало по мало: онако како се је развијао посао, и како се је осећала потреба. И сада баш он свој млин допуњава тако да ће, до мало дана, у њему млети 4 камена и 2 ваљка.

Вода, кад је најмања, има снаге за 14 коња.

Око млина, и око своје куће, г. Димић диже племените воћке, а негује и цвеће и одабрану баштену зелен. На тај начин, његов се млин може узети као нека школа и за културу од те врсте. Поред других ређих биљака, у њега сам видео: кромпира, паприка бабурâ, и ружа каких до сада нисам видео ни у кога у Србији.

Брашно своје г. Димић продаје у Неготину, у Зајечару, у Књажевцу, у Нишу, Пироту, да и не помињем селâ која су доста јаки потрошачи.

—

У тимочкој долини опазио сам још нешто што се пређе није виђало. Од скора је онамо нађено, на више места (у Рготини, Николичеву, Испод Чуке, и још на неким местима), угља лигнита, који је бесцено благо сада, када већ нестаје горе. Види се да је мајка природа

и за своју немарну и разметну децу причувала чим ће се огрејати кад сву гору сатаре.

—

У Зајечару сам се врло мало задржао, па сам продужио пут уз Тимок кроз Вратарницу и Нови Хан у Књажевац, одакле сам теглио к Нишу, да пређем у долине Нишави и Морави.

Већ као да гледам твоје мале прстиће, како пипају по карти, тражећи најкраћу линију од Књажевца к Нишу. И, са свим природно, ти се упућујеш долином сврљишкога Тимока на село Нишевце па, преко *Лалинаца*, хоћеш да ме спустиш у Ниш. Узалуд! Није туда насип! С колима се «не мињује туда», рекли би ти сврљижани. Нешто политика а нешто друге сметње, не дадоше наћи путу најкраћу и најбољу пругу, већ га отераше на високу и стрмену *Трсибабу*, и управише га на преслап *Грамаду*, где се преваљује Нишави у долину.

То је и морало бити тако док је Сврљиг био *Кнежевина Србија*, а Нишава — *Турска царевина*; а данас, кад је то обоје једно; кад је, због железнице, путовање између Књажевца и Ниша удвојено и утројено, и кад је многим

производима из тимочке долине најпречи приступ к светским пијацама преко Ниша — данас би краћи и равнији пут од Књажевца к Нишу био врло велика добит. И мештани уверавају да би се така краћа пруга могла наћи, само кад би се марљиво потражила. А, Бог ме, и пословица вели да је: »*Нему драгану глува драгана*«. Ко не пита, тај ни одговора не добија; ко не тражи, тај и не налази! . . .

—

Ни о Нишу ти не ћу писати. Скоро сам довршио »*Краљевину Србију*», где о Нишу има доста. А можеш прочитати и писмо које сам писао о њему твоме тати.

Али Ниш не могу оставити, а да не поменем *новину над новинама*, да не поменем *прву српску железницу*, која је тековина нада тековине у свим земљама српским! Тек, Мицо, чедо моје, та новина почиње од тебе; почиње од Београда, где је можеш, по вољи, разгледати својим рођеним очима; а виђено је, тицо моја, свакад драже чувенога! За то гледај у своју учитељку!

—

Из Ниша сам обрнуо низ долину моравску и, преко Алексинца, Делиграда и Ражња, стигао сам у Параћин на Црници, *Деди Алекси Качунку,* у госте [1].

Рад бејах још једном разгледати изворе реци Црници, и забавити се на старинама *Сисевцу* и *Петруши* (Пајисевици), али не даде ружно време.

За то сам у Параћину разгледао *трећу новину*, која је млађа од »*Кнежевине Србије*«; разгледао сам *Прву фабрику за сукно и чоху*, коју су дигли честити индустријалци г. г. *Минхо* и *Шумаетар*, на једно 10—15 минута више вароши Параћина, на реци Црници.

---

[1] И гостовао сам у тога свога старог пријатеља онако како сам гостовао с незаборављеним Даничићем и Матковићем; онако како гостујем кроз 25 година, сваком приликом кад на Параћин ударам. Старац беше здрав, крепак; у кући му све весело; у радњи све напредно — права срећа! Ником ни на ум не падаше, да је то последње наше виђење и разговарање. А кад би 12 новембра (1884) ја добих из Алексине куће ову депешу: „*Наш добри отац а ваш пријатељ Алекса, 10. овог м. у вече умре*».

Синови: Добросав и Зарија».

Мој добри Алекса преминуо је од капље! Бог да га прости!

Мислим да памтиш, док оно наша добра стара »Мака« још беше у снази; докле је не бејаше издао очињи вид, какав оно важан посао бејаше, кад треба опрати нешто вуне на Дунаву. Памтиш како она, с млађима, остане онамо по цео дан, а у вече скува халаску чорбу, и ми идемо к њој на вечеру, па се тек после вечере, по месечина, враћамо кући. Она, на тај начин, опрана вуна после се текар *чешља*, па *влачи* гребенима, па се одваја *влас* од огребинâ, па се онда *преде* на *дружицу*, па *упреда* на *прелу*; па *снује*, *навија*, *уводи* у *ните* и у *брдо*, и тек, иза свега тога, *награђује* на ону велику справу која се зове *разбој!*

И на разбоју се лагано отка оно што се жели: вунени чаршав, или што друго.

Овде пак, у овој фабрици, све се то врши једно за другим, тако да се на једном крају потапа непрана вуна за прање, а на другом — излази откана, ваљана тканица, каква се желела.

Овде се ради сукно, чоха, разни штофови, ћебад, пледови, и друге вуненице.

За продају својих производа фабрика ова има своја стоваришта: у Београду (Кнез Михаилова улица бр. 13), а и у другим окружним варошима.

И солидност робе, и честитост господе предузимача, у сваком погледу, а и многи озбиљни економни обзири побуђују нас, да овом корисном предузећу желимо сваки напредак у борби са силном туђинском такмицом!

—

Из Параћина, преко Ћуприје и села Поповића, које се је скоро поварошило, стигао сам у Свилајинац на Ресави, твоме *Течи Јевти и Тетки Јелени.*

Ни о Свилајинцу, ни о Ресави, не ћу ти писати ништа. Потражи и прочитај оно што је пред тобом. За сад ти је и то доста.

Из Свилајинца, лепим насипом, спустио сам се у Пожаревац да видим *Течу Перу, Тету Лулу,* и њиховога малога *Симу.*

Као што видиш на карти, ја сам сав овај пут, од Ниша до Пожаревца, пропутовао десном моравском страном, где ближе а где даље од обале моравине!

Ти се сећаш оне песме, која вели да је »Морава вода плаховита«; а и учитељка ти је јамачно казивала какве је ћуди ова наша највећа унутарња река. И одиста Морава је за млинове

велика; за бродове је мала; а за сплавове и неврате непрочишћена!

С тога сам ја, да бих видео коју нову тековину више, оставио »плаховиту Мораву», па прешао Млави у долину.

Из Пожаревца за један сахат, на колима, насипом петровачким, стигао сам у село *Мали Црнић*, у разглашену *Бајлонову Воденицу*.

Ово је новина на којој нам се ваља задржава који часак.

Године 1853 доселио се у Београд, и отворио гостионичку радњу, неки г. *Игњат Бајлон*, из Литомишла, у Чешкој. Бајлон тај оставио је три сина: Јакова, Антонија, и Васу.

Први и трећи син помагали су оцу у радњи, а средњи — Антоније — по свршетку школа у Прагу и у Бечу, оде к своме ујаку г. Антонију Немецу који је, у оно време, држао државну воденицу на Млави, у селу Братинцу. У тој воденици Антоније Бајлон доврши занат млинарски, проучи снагу Млави и позна родност Стигу.

Служећи у воденици свога ујака, млади Бајлон је мислио како би се једнога дана нашао у воденици својој, коју је желео уредити онако

како је његов необично плодни ум умео замислити.

Године 1869 продавала се је државна воденица на Млави, у месту *Жевцу*, у селу Малом Црнићу. Воденица је била обична са 5 каменова [1]; али је имала необичан *скок*, а води је скок сила; без скока је мртва и највећа вода.

Игњат Бајлон и синови купе ову воденицу у Жевцу за 2500 дуката, и *Антоније Бајлон* настани се у Црнићу, да води бригу о тој воденици. Године 1870 почео је Антоније зидати прву зграду на купљену месту. Од тога доба до сада на Жевцу је дигнут вештачки млин на пет бојева; зграда за магацине и за администрацију; двокатна велика кућа за живљење;

---

[1] У старо време воденица на Жевцу припадала је тројици газда: једном Турчину из Пожаревца, једноме Србину пожаревљанину, и једном сељаку из Касидола у Стигу.

Кнез Милош, протеравши Турке из Србије, откупи ту воденицу од Турчина и од Србина пожаревљанина: сељак из Касидола пак, по имену Жила, не хтедне продати свога дела. Око тога дела изашла је читава историја у многом врло карактерна за нарави онога доба; али је ја нисам добро упамтио. За то је нисам ни записао. Може је записати други, који добије прилику да је целу саслуша.

велика гостионица; висока пећ за пару (кад је пара потребна); кућа за управнике и за раднике, у кратко: дигла се је једна цела насеобина, у којој данас живи преко 200 душа, и из које у школу села Црнића иде 15-оро деце!

Млин има 5 великих француских каменова, који мељу просто брашно помељарима; има 3 велика камена за бело брашно; има 5 ваљака глатких порцуланских, и 2 ваљка метална за бело брашно од разних врста, а и за грис.

За сад се у млину меље брашно од 8 врстâ. Прва је врста *0*, па онда 1, 2, 3, 4, и тако даље. Врста се од врсте само мало разликује у белини и у растегљивости. Свако је брашно просејано. Само брашно од последње врсте иде са својим мекињама.

До године 1874, млин је млео само воденом снагом, а тада Бајлон озида високу пећ, и додада парну справу, те сада ради и паром, кад би вода отањила, или би надошла, те рад отежала.

За бело брашно, заспе се по 40 хиљада ока жита, које се, помоћу справâ, своди у воденицу, и меље својим редом. Тај се засип самеље за 7 дана и за 7 ноћи; па се онда за-

сипа други засип од 40 хиљада. На тај начин, за месец се самеље 160.000, а за годину — 1,920.000 ока, осем брашна простога за помељаре и за продају.

Жито за млево Бајлон купује у Стигу, који је храном тако обилан, да једно село Божевац, неких година, прода по 500.000 ока жита.

За време наша последња два рата, Бајлонов је млин учинио војсци толику услугу, да се готово благом не може платити.

Редовне продавнице своме брашну Бајлон има: у Пожаревцу, у Београду, Обреновцу, Шапцу, и горе уз Мораву до Ниша и до Врање.

За пренос свога брашна до места̂, или до скеле, има он својих 25 кола са 50 коња, и 6 до 7 јармова волова.

Чим је пак прорадила железница, он је своје товаре почео и њој предавати.

Земље око воденице има Бајлон на 30 хектара, и скоро је сва под разним усевима. О оних 2500 дуката, који су прво дани за воденицу, за 15 потоњих година, које у земљу, које у зграде, а које и усавршавање млина, уложено је до сада око 50.000 дуката!

Г. Бајлон има једног главног млинара, који управља радом у воденици; има настојника, који надгледа спољне послове, и око 80 радника, који су већином с породицама. Главни млинар има 200 динара на месец; има стан, огрев, послугу и осветљење; а радницима је најмања плата 24 динара на месец, са станом и храном.

Једни радници раде дању, а други ноћу.

—

Колико велика корист од ове огромне радионице, толико сама личност и понашање г. Бајлона имају најкориснији утицај на непосредну околину.

Г. Бајлон се је познао и тако свикао с околним сељацима, као да се је и родио међу њима. Он говори српски као рођени Србин, и јоште зна толико пословица, толико узречица и фигура из говора народнога, да се човек мора чудити: где је то могао научити?

Бајлонова је мера права; његова је реч тврда; његово је понашање погодно: од две стотине душа, које раде и живе о његовој воденици, ни једна се још није нашла да се по-

тужи на *Газда-Бајлона;* нити је опет он имао потребе призивати власт себи у помоћ!

Г. Бајлон је први на богомољи општинској; први је на свакој дужности грађанској; он први походи бонога сељака; први је да испрати и понесе умрлога. У кратко, он тако живи, и тако се влада, да није чудо што је постао врело многој лепој причи у околини.

Да ти поменем једну између многих:

Г. Бајлон, путујући, изгуби кесу с новцима. Сељак неки, идући за њим, нађе кесу, и остави је код куће, с намером да је затаји.

Видевши да му нема кесе, г. Бајлон помисли:

— Кеса била, па и прошла! И ником ништа није казивао.

После неколико дана, ево сељака који је нашао кесу, с овим речма:

— Газда! Ево ти кесе! Нашао сам је на путу; и баш сам мислио да не казујем ником. Велим: имаш доста; не ће ти се ни познати; али ево муке: откад нађох кесу, изгубих сан! Не могу да тренем по сву драгу ноћ. Нâ ти, брате, твоје паре! Види се да си их зарадио правдом!...

Лепше сведоџбе не треба желити ни једноме од ове двојице.

Има и других прича о њему, и све су му само на хвалу.

У своме великом парку, и у башти за зелен, Бајлон негује разно цвеће, дрвеће, и зелен. Ту има биљака из наше, а има их и из далеке климе. Добри домаћин показује сељацима, који желе, све што се ради и како се ради, да би и они што више видели и научили.

—

Мицо, тицо моја! Ја и сувише отегох причу о воденици, и о њеној радњи и управи. Ти можеш и кривити деду, што те мучи оваким једним писмом. Али, ћеро, помисли само, да сваки дан гризеш или коју кифлу, или онај бели млечни колач, или питу, или ма што мешено, да хлебац и не помињем. А све то, ћеро, самлела је и у Београд послала баш ова Бајлонова воденица! Би ли било лепо, да ти знаш где извире Дунав, и куда се стаче Волга, и да за то знање добијаш од учитељке 5; а да не знаш где је самлевен колач који свако јутро држиш у руци, и загризаш зубима?!.....

Осем тога, ћеро моја, ове неколике новине, које ти овако летимице поменух, само су ртници другим безбројним новинама, које твоме веку иду на сусрет.

Нови, вештачки млинови мељу брже, мељу више, мељу много лепше; они, у неку руку, мењају сав наш кућевни ред и навике.

Фабрика у Параћину изгони из наших кућа: *вретѐна, дружице, витлиће, коленике, мотовила, прѐле, лечанике, врагила, брдила,* и *разбоје*, са свом оном многобројном разбојском *урутком* наше добре «Маке». А ти се сећаш колико се пута она и на тебе срдила, кад год си јој што «потикала» од «урутке» на разбоју!

—

Све се мења. Мицо, чедо моје! Само дужности остају дужности, макар се и вршиле у новом а не у старом облику. Нека женска глава, гледајући толике промене могла би помислити, да су данас женске руке, ослободивши се од нађава и пинокота; од вретена, дружица и брдилâ: добиле у свему одмену, те да могу узалуд висити о раменима Није тако, чедо моје! Истина, женску страну ни одсада не чека ни топ, ни пушка, ни сабља; од ње се не тражи

пи да «пером пише баш као мушка глава»; али ипак има пуно интересâ о којима се само женска глава може успешно старати; има много послова које само женски прсти могу срећно пословати. Те интересе, те послове ваља познати; ваља се на њих навикнути; ваља њих сматрати као својину, као накит, а не као рŷг полу женскому. Тада ће и даље остати истинита она пословица која вели: «*Кућа не стоји на земљи, него на жени!*» Тада ће и даље, у непроменитој снази, остати она — праведна заповест наше добре «Маке«, која често омладини говори:

— *Ћерко! док си девојка — девојка да си; док си млатка — млатка да си; а кад си мајка — мајка да си: дома да седиш; децу да гледаш»!*

А седети дома, Мицо ћеро, јесте велика вештина: бити славна домаћица; гледати пак децу, јесте — разумевати и вршити велики и свети посао матерински!

Ово ни једна женска страна нека никад не смеће с ума!

—

После ових неколиких новина̂, које сам поменуо ради вас, моје унучади, ево сада и три *старине*, ради дединога задовољства.

Из Бајлонове воденице отпадох, за дваестину минута, на југозапад, до старе цркве *Заове*, да још једном видим то дивно место, које је у околини толико поштовано.

Црква *Заова*, у старо време, била је манастир, коме је храм Свети Аранђео Михаило.

По народној причи, ова је богомоља постала да овековечи спомен оној *Заови мученици*, коју је опала *снаха отровница*. О тој причи прочитај песму и друго што је записано у *Кнежевини Србији* од стр. 1074—1083.

Заова је у месту необично лепом, у једном красном гају, који може бити велики за 60 до 70 дана орања. Тај гај са свим доликује богомољи и светињи. Неколико минута на запад од цркве, извор је *Шопот*, на који долази многи свет, те се умива, верујући да водица из тога извора вида боне очи.

О Петрову дне, о Великој и о Малој Госпођи, Заови долази силни свет, не само из Млаве, Стига и Поморавља: него чак из округа ћупријског, крагујевачког и смедеревског. И сваке младе недеље и младе петке, бива код Заове

мноштво богомољаца. Кнегиња Јулија слала је Заови богате своје прилоге.

Заова има доста земаља, доста прихода, и прилога; али свим тим управља се као на мобу. С тога је жалост видети тако поштовану задужбину, с толиким имањем и приходима, у онако запуштеном стању.

Садашња црквена зграда, на старим темељима, грађена је у новије време, мислим 1849.

—

После Заове, одох у манастире *Горњак* и у *Витовницу*. Толико сам пута пролазио кроз оно чудно «*Ждрело Браничевско*», где Цар Лазар милова озидати себи задужбину — данашњи *Манастир Горњак*, и никад се нисам могао сит нагледати чудеса, која је ту починила природа и време. И сада, дивећи се непојамној игри природе, ја сам помишљао: шта ли би рекла ти, да се, једнога дана, заканиш из Београда у «*Ждрело Браничевско*», те да видиш како природа уме бити и другојачија него што је у нашој башти, или у топчидерском парку? Истина београдска деца имају прилике да виде брда, макар колика; али ипак

један пут у Горњак показао би им чему се никад нису надала!.....

Ноћио сам у Горњаку. Поредећи Горњак, у овој осами и дивљини, са Заовом, у оној питомини, ја сам, и нехотице, пожалио што и у Заови нису још калуђери, па каки су да су....

Из Горњака сам отишао у манастир *Витовницу*, који је на реци тога имена.

Све три ове богомоље наћи ћеш на карти Србије. Оне су у падини реке Млаве: Горњак је у Ждрелу, на левој обали, до саме воде; Витовница је на излазу реке Витовнице из хомољских теснацâ, а Заова је мало даље од Млаве, између Топонице и Велика Села.

—

Казах ти, што могах овако на брзу руку.

Чини ми се да си ти свакад имала *петице* из земљописа. А?

Сад је карта пред тобом; а моје ти је писмо у рукама. Ако нађеш на карти сва места која се у овом писму помињу: ако побројиш све веће воде које се, од Београда до Радујевца, сливају у Дунав, и ако знаднеш казати, чим се која река хвали: онда су твоје петице одиста сведочанство твоме знању, а не учитељ-

чиној доброти према теби. То ће, Мицо, бити за твоју учитељку хвала; за тебе корист; а за деду — велика радост!

Надам се да ћеш ти осветлати образ и њој, и себи, и мени!

Дотле пак, голубице моја, буди ми здрава и весела; расти, певај, и учи се! Пољуби Мила и малу Бу́бу, па се сви скоро надајте своме деди

М. Ђ. М.

ХАЈКА

(НЕКОЛИКЕ БЕЛЕШКЕ ИЗ ЖИВОТА ЖИВОТИЊСКОГА)

Ја нисам ловац, не марим за лов и, некада, чак се шалим с људма који осећају задовољство трчати за псећом памећу, а опет је случај хтео да будем једном у лову каквим се не могу похвалити ни малко чувенији ловци.

Ко ће као ћудљиви случај?!

Једном, а то је било давно, још кад је деда био браца, дођем на конак у Мајданпек. Ту застанем г. Живана Видовића, из Београда; среског начелника, г. Јована Обрвића, и неколико кметова и сељака из околних села.

Српска влада, намеравајући отпочети рударску радњу у Мајданпеку, расељаваше најпре сва села око Мајдана, и земљу њихову откуп-

љиваше и спајаше у један хатар, који ће бити чиста државна својина.

Г. Живан је, као владин комесар, исплаћивао земље оним сељацима који су се раселили.

Г. Обрвић намеравао је сутра поћи у хајку, да потуче, или растера, зверове који су чинили људма велике штете.

И један и други моји су давнашњи познаници. Мом доласку обрадовали би се они на сваком другом месту, а то ли у овој пустињи. По што се упитасмо за здравље, рећи ће капетан Обрвић:

— Као да си у боб врачао, тако си угодио кад да дођеш!

— Како? упитах ја.

— Ми сутра идемо у хајку; па пођи с нама и ти, да видиш како се гони хајка!

— Бојим се бићу вам на сметњу: ја ловац нисам, нити умем ловити. . . .

— Напротив, прихвати г. Живан: — бићеш нам од користи: помоћи ћеш нам седети и залудничити у заседама, ако не буде лова. . . .

— Шала на страну, ми уговорисмо да идемо!..

Сутра дан, још пре сунца, бесмо на коњма. Упутисмо се к Дебелу Лугу. Г. Живан нам уз пут

причаше да су сељаци из тога села већ расељени; само је остао један једини, који има многе трмке, које нити може да пресели нити да остави.

У том разговору стигосмо на Велики Пек, и примисмо се уз ту реку, а тек пред нас изиђе сељак један, скиде своју велику шубару, и стаде молити све нас, а нарочито комесара, да сврнемо на његов уљаник.

— Ето сте на коњма, говораше он: — за час ћете бити онамо! Свратите и видите: може ли се кретати онолики мал?

Комесар се изговараше, да у овај мах нема кад свраћати, јер иде у хајку; али сељак толико мољаше, да капетан најпосле рече:

— Па свратите, те му видите кошнице! Ја идем да разредим људе. Ваше је место горе на побиљу, »код Ракљате Крушке«. Онде ћемо и ручати. Погледавши у мене, он додаде: Држите се добро! Ми ћемо гледати да на вас нагнамо тестебашу данашњега лова!

— Е, па добро, рече г. Живан.

Капетан, са својим пундурима и кметовима, оде десно, а ја, г. Живан, и два момка за овим сељаком лево

Нисмо дуго путовали, а вођ нам рече·

— Ето мога уљаника!

И доиста пред нама, на једном дивном присоју, указа се велики број трмака.

Ми одјахасмо; коње дадосмо момцима, па ја и г. Живан, за домаћином, кроз густо трње, једном узаном стазом, уђосмо у сами уљаник. Тек сад видесмо колико ово место беше згодно за трмке. Готово с три стране заграђује га висока стрменита стена, а с једне је израсло густо трње кроз које води она стаза којом дођосмо ми. И то је једини улазак у ово место. У једном крају, према сунцу, стоји мала колебица од брвана, у којој борави уљар, деда домаћинов.

Кад ми уђосмо у уљаник, уљар беше у неком послу међу трмкама. Како нас опази, остави посао, и приђе к нама те се поздрви, а руке му мирисаху на матицу, којом је мазао неке празнике. Тај старац беше један од оних ретких горштака, који дочекају дубоку старост, а сачувају и пријатну спољашност и крепку унутрашњост. Њему се брада бели као влас беле вуне, образи му се руменê, а зуби се сребрê, као крупна бисерова зрна.

Г. Живан се пусти у разговор с овим необичним старцем.

— Колико ти је година, деда? упита га он.

— Не знам колико ми је година, одговори старац: — али сам био велики, и преносио сам порције сена, кад су Немци имали мост на Дунаву, код Поречке Реке.

— Где ти живиш?

— Живим овде и лети и зими.

— Шта једеш?

— Једем млека, качамака, меда, и по мало сира.

— А меса?

— Меса једем врло ретко, и по мало.

— Идеш ли кад у варош?

— Пре триестину година, био сам у Поречу; после тога нисам одлазио. Сад кажу да је варош пресељена овамо на суво?

— Зар не мариш да видиш?

— Немам никаква посла; а деца ми казују кад дођу. Причају ми још, а ви то боље знате, да у Београду суде Срби? Нека, Боже дај! (Овде се маши руком да подигне своју шубару с главе, али је се само дотаче).

— Како ти се не досади самотиња у овој пустињи?

— А није овде самотиња, господине! Сада је још росно, па су челе троме; а доцније, док освоји дан, у мене ће овде бити зука, врева, песма, свађа, као на каквом великом сабору.

— Добро, лети; а зими?

— Зими се разговарам с гором, Свако је ово дрво мој познаник, мој другар, мој пријатељ. С њима се ја разговарам као и с људма.....

— Чудо се не бојиш лопова, тако сам?

— Нисам ја ни сам, господине, одговори старац смешећи се: — имам доброга ортака....

Г. Живан погледа у сељака који нас је довеоoвамо.

— Има горе у стени, рећи ће на то овај сељак: — један смук, за кога се прича да му има више од 70 година. Њега деда храни млеком, и верује да никакав злотвор не може наудити трмкама, докле год је жив тај смук.

Ми се згледасмо. Има нас и таких јунака, који се плашимо од змије више него од запете пушке, само што не казујемо...

— Колики је тај смук?

— Биће га хват и по у дужину. Ако хоћете, можете га и видети!

Комесар погледа у мене, па онако развлачећи, рече:

— Дê да га видимо, ако се може одавде!

Домаћин проговори нешто с дедом својим! Деда узе једну кабличицу млека, изнесе је поврх уљаника, стави је на земљу, и стаде звиждати, на неки особити начин.

Не прође много, а из једне рупе у стени лагано измили једна дебела, дугачка змијурина, и стаде се спуштати к уљанику.

Ми, како стајасмо, нехотице почесмо померати ноге; и неки још погледа: стоје ли нам коњи?

Смук сиђе до кабличице, издиже главу, пресамити је унутра, и стаде пити млеко.

Уљар му приђе, и миловаше га руком по врату и по глави.

Нас подилажаху мрави.

Напивши се млека, змијурина се лагано окрете, и врло тромо одмили у своју рупу.

— Ето то је мој ортак, рече старац, прилазећи к нама: — За њега је још рано; за то је овако тром; а око по дне је жустар као ватра. Све живо бежи од њега!

Ми сви бесмо ради да се што пре удаљимо из овога места.

Г. Комесар рече домаћину да дође сутра у Мајдан, где ће му казати, што има да му каже. За тим се пожурисмо да се дохватимо коњâ. Видевши се на седлима, измицасмо без обзира, ма да сваки за се скривасмо колико нам страха уливаше уљаров ортак.

Изађосмо на онај пропланак, на коси «код Ракљате Крушке.» Ту беше још сељака заседача. Место је врло лепо: пропланак на побиљу једне дуге косе, којом радо путују и људи и зверови. Пропланак је мали, а на среди је једна велика ракљата дивља крушка. Дрво се ово већ повило од рода, а доле на земљи лежи строво зрелих, гњилих крушака.

Г. Живан је ловац на гласу. Он као да зна шта мисли свака зверка, тако увек претиче све намере онима које иде да лови. Чим дођосмо на одређено место, он зађе те разреди и понамешта заседаче, и поучи сваког како да се влада, кад лов наиђе.

Мени, као неловцу, даде он врло згодну заседу. Извалила се је једна стара дебела граница, па пола њених жила стрчи у вис, а около се дигла честа, да јаје с неба пустиш, не би, мислиш, могло пасти на земљу. Он ми рече да станем за ту кладу, а кад хоћу, могу се попети на

њу, и запасти за оне жиле. Ту је жива згода: и склоњено и безбедно, и узвишено да се види далеко у наоколо.

— Ловац треба тако да слуша, рече г. Живан: — да може чути и како расте трава. Није ли тако, умаћи ће му најбољи лов?

И доиста, за неко време, сви се бесмо претворили у ухо. Али се ни слушати тако напрегнуто не може дуго. После неког времена. започе се шушкање, па шаптање, па говор, па и смеј....

У један мах г. Живанману руком и десно и лево; заседачи умукоше. Мало постаја, па се онамо преко пољанице у чести зачу неки лом: шушти лишће, крши се сувад; иде нешто крупно! Ево изиђе на пропланак велики један медвед; дође под крушку, и стаде бирати гњиле крушке и јести.

Ловци још не стигоше да сложе своје метке у овако крупан лов, а из честе као стрела изби, са свим с противне стране, и дође под крушку, један дивљи вепар. И он стаде јести крушке, не смећући очију с медведа. Кад медвед пође на десну страну око крушке, и вепар се одмах помиче на десно; а кад се медвед окрене на лево, и вепар онај час хвата у

лево! На тај начин, они се непрекидно находе један према другом!

У један мах груну неколико пушака, међу којима беше и моја. Неке згодише вепра, а неке медведа. Медвед, јак, носи трпљиво своје ране; а жустри вепар, зар мислећи да му ту пакост учини медвед, сукну на њега. Медвед се пропе на стражње шапе, да се с нападачем ухвати у коштац, али му оштри вепрови зуби распорише утробу за тренут ока. Он се простре по трави, и вепар преко њега стругну у честу, дуж наше заседе. Пушке се осуше целом линијом. У тренут ока начини се читава забуна: медвед се претура и урла у самртним мукама; на вепра пуцају пушке без броја; а међу заседачима се чује врева и вика. Још се то не утиша, а с десне стране запуцаше нове пушке. То беше нови лов: један вук ухватио косу, па трчи све дуж наших заседа. Стоји пуцањ небројених пушака; а он, и јуначан и срећан, носи своју дрску главу, и не ће ни да се врати на зад, нити да прескочи преко заседачкога ланца.

У том заседачи дотукоше медведа. Стиже и капетан Обрвић са својом пратњом; искупише се и многи други одабранији хајкачи. Сви се

смејаху, како су, божем, навлаш нагнали на нас тако крупан лов!

Преброји се лов: пало је оволико глава: 1 медвед, 2 вука, 4 лисице, 14 зечева, 2 јазавца и 1 куница.

— Ова два јазавца убисмо ја и Јон из Клокочевца, рече кмет из Горњана: а чисто ми беше жао пуцати на њих.

— Зар ти, кмете, не знаш колико кукуруза сатру јазавци? упита капетан.

— Знам; али сам једном видео колико су паметни ови јазавци; па с тога ме мрзи и да се сретам с њима у лову.

— А шта си то видео? упита ће г. Живан.

— Бејах изгубио волове, па одем да их тражим. Ветар дува, гору да поломи. Ја идем уз ветар, и мотрим и слушам еда где воловâ? У један мах станем код једног густог шумара, и, онамо иза шумара, угледам јазавца како нешто извлачи из своје јазбине. Застанем да видим шта је? Кад ево шта је: један се јазавац извалио на леђа, као да је мртав, а по трбуху му пуно земље. Онај други ухватио га зубима за капушку, и вуче га као каку карлицу. Кад беху подаље од јазбине, онај што вуцијаше пусти, а онај што лежаше, ђипи.

Земља с њега спаде, он се стресе, и оба се вратише у јазбину. Почеках још мало. Њих ето опет. Један опет лежи, натоварен земљом, а други га вуче. Сад се ја сетих, да су то мужак и женка; и да они извлаче из јазбине земљу која им смета. Право да кажем, ја се чисто зачудих: што су они толико паметни, да тако заједнички чисте своју кућу.

— Паметни су они да чисте своју кућу; али они чисте и моју њиву; а не ће да копају кукурузе, рече смешећи се Станимир из Топонице: — добро сте урадили ви што сте бар ова два смирили.

Сви бесмо весели, задовољни, разговорни, и врло гладни. Сам ја бејах необично задовољан.

Наместисмо се да ручамо на трави, према сунцу, близу саме ракљате крушке И ако смо сви били гладни, опет је тешко било добити реда да свак исприча што је видео или опазио, или урадио тог дана. Тек што бесмо заситили прву глад, кад оно разговор беше најживљи, кад весеље беше најпотпуније: појави се из честе једна гомила хајкача и заседача: једни носе мртва човека, а други, за њима, вуку убијеног дивљег вепра.

— Шта је то, весели били? упита још из далека г. Живан.

— Ето, погибе човек за један час! одговори један из гомиле.

— А како да погине?

— Распори га вепар!

— Како га дохвати, упита капетан?

— Кад се нешто човеку не да, не да! говораше онај између ловаца, који први и каза за ту несрећу: — Лепо беше засео до мене; место му беше згодно; али он, чим шушне гуштер, истрчи из заседе. Ја му велим: седи и мотри! Он не слуша. Кад оно овде око вас припуцаше пушке, и осуше се доле к нама, ја му баш кажем: ово је или вук или вепар, чувај се добро! А он онда испаде из заседе. У тај мах вепар удари правце на њега и, Светога ми Краља, распори га, ето, док би ударио длан о длан. Паде му пуна пушка: немаде је кад ни избацити! Ми припуцасмо на вепра, и он се скљуси доле на потоку: имао је и пре нас неколико ра̂на̂. Ал овај добросрећник издану одмах!.....

— Одакле је, сиромах? упита г. Живан.

— То је биров у селу Лескови, а родом је, чини ми се, из села Мустапића, у Пеку, одговори г. Обрвић.

Г. Живан и г. Обрвић одмах наредише те се међу две мотке исплете леса од лозе. На ту лесу поставише покојника сељаци и однеше га у село, да се сахрани у сеоском гробљу.

И ми се одатле кренусмо пут Мајданпека.

Да није било овога жалосног случаја, ми бисмо сви били весели и разговорни, а овако смо махом ћутали, и сећали се онога што видесмо и чусмо тога дана, који не ћемо заборавити док смо год живи.

КВРГА

(ЈЕДНА БЕЛЕШЧИЦА ИЗ СКУПШТИНСКЕ ДЕБАТЕ)

У дивној сали Велике Школе, у Београду, држаше своје седнице народна скупштина у другој поли Августа, 1864.

Сваки министар, тада, даваше народном представништву извештај о струци којом управљаше. Министар правде, Рајко Лешјанин, говорећи о судовима и о осуђивању криваца, изрази се нешто у корист блажег поступања с кривцима, управо с онима за које се још не зна: је су ли криви или су прави. То подиже читаву буру у скупштини.

— С лоповима се поступа као с домаћинима, говораше један посланик из Мораве: — поштени људи не могу да живе од лопова....

— Ако остане овако као сада, викаше један тимочанин: — није нам вајде ни тећи; све ће нам однети лопови.

— Лопови су данас газде, вели богати мачванин у златали цамадану: — а газде не смеју ни живе да се кажу.

— Није, браћо, тако! одговара Министар правде: — како може бити лопов власнији од поштена домаћина? Сви су закони *за* домаћине, а сви су *против* лопова. Но ми смо ради да изналажење лопова тако удесимо, како праведан човек не би могао страдати као кривац.

— Зна се то, господине Министре! јечи сребрасти глас ужичанина: — што год маца роди — мише лови, а не ће зечеве!....

— Јес! јес! прихвата колубарац: — ми лопове познајемо по врежи њиховој; ми их хватамо, а суд их пушта. Докле ће ово овако?

— Онај ком је украдено, вели Министар правде: — жали на некога: и можда баш зна да је то лопов; али судија не зна, него, кад му доведу окривљеника, мора да мисли: «Овај човек може бити крив, а може и не бити крив». За то мора да пипа лагано, докле се не увери: је ли то кривац или није?

— А ко ће рећи: Ево ја сам лопов? Смејући се, пита Ваљевац.

— За што судија не стегне кривца; за што га не тури на муке, па би казао све?

— Е, то би била кврга, а од ње да нас Бог сачува!

— Да сачува Бог нас, и све поштене људе; али лопове да не сачува! Они су квргу заслужили!

— Нема од нас ништа, вели Параћинац: — ако се лопови не стегну колико било, ми смо пропали.

* * *

Устаје посланик из Доње Гружe, неки Чича Тоша. Човек просед, лица врло мила, гласа мелодичног, а говори акцентом левачким. Он поче овако:

— Молим ве браћо! Ето слушам како једни веле: да се лопови стегну, а други се боје страдаће праведни. Ама не ће нико на права човека бацати беде! Слушајте, да ви причам, како сам једном ја нашао лопова, кад бејах кмет.

— Чујмо Чича Тошу! повикаше неколики гласови.

— Седимо ми пред механом, прича Чича Тоша: — а допаде човек, и заплака се:

— Помагајте браћо, ако Бога знате! Похара ме ноћас душман; однесе све до голе душе!

— А на кога жалиш? упитах га ја.

— На проклетог Мату Кариног; нико него баш он. Однео ми 37 дуката кућанских новаца, што сам узео за волове, 100 цванцика, и 4 велика дуката, женског наниза. Хајдете, помозите, ако Бога знате! Ух! што ћу, кукавац сињи!

— Дѐ ћути, Миладине, дâко се нађе, рекох ја. Одмах се дигнемо онако сви, те к његовој кући. Видимо вајат, где су били новци; разгледамо како је лопов провалио таван, ушао у зграду, обио сандук, и однео новце.

— Е, сад нам кажи свима, на кога жалиш?

— Казао сам, и кажем опет: на Мату Карина, убио га Бог! То је лопов, и од соја лоповскога. Све комшије знају....

Ми одандице сви те к Матине куће. Мата дене неко сенце, и чини се невешт. Зовнем га ја, и упитам:

— Мато, камо паре што си узео овом човеку?

— Бог с тобом кмете! какве паре?

— Онаке паре, што си ноћас узео из Миладинова вајата, из онога шаренога сандука.

— Прекрстите се ви, браћо! Какве паре тражите од мене? Не знам ја за те паре, колико ни за онај свет.

— Море, Мато! подај паре, да не буде горе!

— Ја за паре не знам, а ти можеш чинити што хоћеш. . . .

— Вежите га! викнем ја. Људи скочише и стадоше га везивати.

— Везујте, везујте; ја један а вас двадесет; можете ме и убити, ако хоћете.

— Казуј, де су паре?

— Не знам ја дѐ су паре, одговара он.

— Казуј, Мато, да не буде горе!

— Горе бити не може: на правди ме везујеш и мучиш, и још претиш да ће бити горе...

— Савидете тâ шевар! рекнем ја људма.

Двоје момчади одмах скочише на један шевар, и савише му врх до земље.

— Вежите Мату за ноге, па обесите о тâ шевар стрмоглавце!

— Бојиш ли се Бога, Чичâ-Тошо? викну ми Мата.

— Бојим га се ја; али га се не бојиш ти, што узимаш туђу муку.

Везаше му ноге за шевар.

— Пустите шевар! рекох ја.

Шевар се исправи, а о себи понесе и Мату. Подиже му главу за две педи од земље..

Док би ударио длан о длан, Мата помодре у лицу као чивит, и завика:

— Пуштајте, да ви кажем дѐ су паре!

— Оавите шевар! викнем ја, и одрешите га!

— Камо паре?

— Више моје њиве, у ракљама оне кладе; затрпао сам их у шушањ. Идите, узмите их!

— Не ћемо ми без тебе; него хајде ти да их нађеш!

Кад тамо, а он поче врдати: те овде су, те онде су, те тамо, те овамо, па, најпосле: не знам где су!...

— Мато, дај паре, рекох ја, или ћу те сад обесити, па оставити до сутра!...

— Не вешај више, да си ми по Богу отац! Ево пара! И, разгрнувши шушањ, нађе све. Паре једне није био потрошио!....

—

Ето тако ја нађох и паре и лопова до заранака; а да сам почео овако како ради суд, исписао бих сто табака хартије, потргао бих толике људе на сведоџбу, па, најпосле, било би — ништа! Никакав лопов не ће да каже: украо сам!

—

Скупштинари, људи одабрани, поштени, не сећају се никакве људске слабости, никакве клизаве прилике; па, у овој причи, гледе само брзу победу правде над кривдом. С тога учесташе гласови са свих места:

— Тако треба лопову! Нема без боја ништа! Уквргу ти њега, ако хоћеш да каже, другче не ће!...

Министар Правде већ суста доказујући, да се и сада поступа оштро с окривљеницима. У том га помагаху и Министар Унутрашњих Послова, и Министар Просвете.

Скупштина не изгледаше убеђена.

Најпосле узе реч Председник Министарства, Министар Спољних Послова, Илија Гарашанин, и поче овако:

— Господин Посланик исприча како је био срећан те нашао лопова; ја сам његову причу слушао необичном пажњом. Молио бих вас да и ви чујете, како сам ја био лоше среће, кад сам, једном, тако тражио лопова.

— Чујмо! Чујмо! вичу с многих места.

— Тешко ми је, кад се год сетим тога случаја; али ми се чини да је баш корисно да вам га свега испричам.

— Чујмо! Да чујемо! вичу скупштинари.

— Као што знате, продужава Гарашанин: — ја сам дуго био Министар Унутрашњих Послова. У раније доба тај је министар имао под собом и војску. Једне ноћи покраде се у касарни каса Главноме Штабу.

Каса је била обијена, окрвављена, новци узети, и однесени.

Одмах се стегне војник који је чувао стражу пред вратима оне собе где је била каса. Затворе га, и узму на испит.

— Јеси ли ти био ноћас овде на стражи?

— Био сам.

— Јеси ли био будан за све време?

— Јесам.

— Ко је ушао у собу, и обио касу?

— Не знам.

— Онда си то ти урадио?

— Ни сам, ни дао Бог!

Разгледа се добро све, и на његовој десној руци нађе се једна скорашња огреботина.

— Каква ти је то огреботина?

— Пао сам јуче низа степенице, и огребао сам се о један јексер.

Доведу га каси, и заповеде да завуче руку у онај пролом касе. И гле! Његова огреботина

угод закача за онај шиљак на каси, који је остао крвав.

— Ти си узео паре?

— Нисам, ни дао Бог!

Испитачи одлуче да се «бије на одају»; онда је то било по закону. И ударе му, у неколико размачицâ, сто батина.... Он увек говори једно те једно:

— Нисам, па нисам!

Окују га тешко, затворе тврдо, оставе о саму хлебу и води. Ништа то не помаже:

— Нисам, па нисам!

Сад му украте сан. Наместе се војници који су га чували наизменце и, чим би задремао, боли су га усијаним шипкама. У тешким мукама једном претури преко језика:

— Јесам! Пустите ме, да вам кажем!.....

— Где су паре?

— Закопао сам их у коњско ђубре иза штале.

Поведу га да нађе паре, а он заспи на рукама оних војника који га воде. На месту га тешком муком разбуде. Ту стане врдати: те овде су, те онде су, те тамо, те овамо, а најпосле рекне:

— Ја их нисам украо!

— А што рече да јеси?

— Рекох, да бисте ми малко прекратили муке.....

— Ја сам, међу тим, продужава Гарашанин: — још оно јутро, како ми је јављено за похару, дозвао управитеља београдског, и заповедио му, да закаже у чаршији нарочито кулуџијама, да мотре на неке особите паре, које су однесене из касе заједно с осталима. Можда ће их донети ко да прода или промени.

И доиста, после неколико дана, дође управитељ и рече:

— Ево новаца које ви тражите! Њих је донео да размени неки Пироманић, војник.

Од онога часа наредим да се овај Пироманић узме на испит, а онога првога да оставе на миру.

И доиста, Пироманић призна одмах: да је обио касу, и да је однео паре, а онај мученик да ништа за то није знао.

— Како си могао ући у собу, обити касу, и однети новце, кад је онај чувао стражу на вратима?

— Ево како, одговара Пироманић: — најпре сам набавио кључ, и намазао га да не шкрипи; па сам после вребао згоду. Око поноћи, кад је у касарни све поспало, овај стра-

жар, да не би задремао, ходаше оним дугачким ходником с једнога краја на други, испред оне собе у којој је каса. Ја изађем из моје собе, и лагано приступам за њим, докле он иде к вратима оне собе где је каса. По што он прође врата, и оде у други крај ходника, ја откључам собу, уђем унутра, а врата притворим за собом. По гласу његова хода, ја сам знао кад је он близу врата: и онда сам ћутао; а кад се удаљи чак на крај ходника, ја наврем, обијем касу, и узмем паре. Сад опет, по ходу опазим, кад се он удаљи од врата, па лагано изиђем, и упутим се на другу страну ходника у мрак, и онда у своју собу.

— А ко је окрвавио касу?

— Ја сам је окрвавио; јер сам огребао руку, завлачећи је да извадим паре. Ево познаје се огреботина!

— А како се и огреботина стражарева подудара с оним шиљком на каси?

— То не знам; а знам да се је онај војник, дан пре, саплео на степеницама, и огребао о јексер!

— Камо паре?

— Ено их у мојој соби, под креветом.

И одиста се нађе све, осем оно мало пара што је овај распикућа већ могао потрошити.

— Можете сами замислити, како је било мени, кад сам то све дознао!

Онај мученик на правди одмах је пуштен из војске; дато му је сто талира, у име издржавања; и кућа му је ослобођена од пореза; али ја, док сам жив, не могу заборавити тога несрећнога случаја! После такога искуства у хватању, у проналажењу лопова, ја бих волео вршити најтеже службе, него бити судија! И сада, ако ви збиља хоћете да вратите квргу, ја на овоме месту ни једнога часа не ћу часити!

* * *

После ове страшне приче, после ове отворене исповести, посланици осташе неми неколике минуте; ћутање, које је редак појав у свакој скупштини, завлада сада од једнога краја до другога. Сваки се бављаше у памети појавима који су у друштву тако тешки, и тражаше начина, како би се то зло смањило. Спасовна мисао ником не падаше на ум.

На један мах узвикну, јасним грлом својим, Никола Сердар:

— Чујте ме браћо! Што је јуче снашло онога стражара у касарни, то може сутра снаћи свакога од нас! Добро ради ко малко развлачи, докле се сазна: ко је лопов, а ко није. Ако лопова и пустимо данас, стегнућемо га сутра; ако ли правога погубимо данас — сутра вајкање не помаже!...... После ове приче г. Гарашанина, ја вељу да је најбоље прећи засад преко овога на дневни ред!

— На дневни ред! На дневни ред! захори се из свију грла.

И би тако!

И кврга се не врати!

ПОД ОРАСИМА....

БЕЛЕШЧИЦЕ ИЗ СЕБИЧНОГ ЖИВОТА

(ДРУГА НИЗА)

Много је воде протекло Дунавом, много се што шта изменило, променило, изокренуло и преокренуло од онога доба кад оно ми, последњи пут, бесеђасмо «*Под орасима* ....»

Добри Чича Коста, који онако својски копаше мој виноград; онај велики добротвор лози, а заклети непријатељ зубачи, већ је давно оставио и ашов и мотику. Легао је, заспао, и покрио се црном земљом! Саможива зубача може му сада својим жилама утробу раздирати; он је ни прстом такнути не може! Чича Коста више не ће земље превртати: она ће од њега бити мирна; а, надам се, и земља ће њега оставити на миру. Ми, «разумни створови», «анђели земаљски», «чеда Божја»: мо-

жемо се хвалити тим, да своје противнике и у гробовима узнемиравамо; да им се чак и тамо светимо! Земља се у том не ће на нас угле́дати. Пре би требало да се ми угледамо на њу!

Еле мога Чича-Косте нема; мој виноград тоне у травуљини; а зубача и острик шире се по вољи.

—

И ораси моји преживеше тешке дане. Откада су проклијали из своје љуске, нису запамтили веће невоље, него што затувише ове последње зимо (1881).

Негде је већ казано, да ја лети седим *«Под орасима»*, а зими — *Према орасима!* Из топле собе гледам ја кроз прозор стабла, голе гране, и огранке својих милих, лепих ораха, и, гледајући, мислим о промени њиховој. Лети су они једри, напредни, весели, окићени лишћем и родом; а зими су голи, готово промрзли! Лети, и ветар кад удара на њих, има муку докле их пробије, а зими јури кроз њихове гране, и церека се њихову отпору. И када их моје очи упитају: за што нису и сад весели као у лето? Зар они нису и сад на истом месту? Зар нису и сад они исти? Они ми, ромором својих овршинâ, овако одговарају:

— И место нам је исто, и ми смо исти; али нам није иста околина. Нас лети обасјава сунчана светлост, а данас нас стеже ледена зимска студен! Топлота нас зове да се развијамо колико нам је воља и у ширину и у висину, а студен нас стеже, и сокове живота нашега сагони у корене наше! О, стега није за живљење! Стега је за кочење, за умирање!...

Ја погледах, и гле! Дође пролеће; загреја топло сунашце, и олисташе ораси моји, ма да многа овршина њихова беше увела за довека. По томе ће се причати зла зима из које изађосмо . . .

И овде се посведочава да се време никад не зна одоцнити. Њему се кола не ломе; њему ноге не малаксавају: време свакад стиже на време!

Тешко оном ко с временом спреже, а не уме бити тачан!

И тако су се моји ораси, захваљујући времену, опет заодели листом и родом, као у најбоље дане своје. Под њима је опет хладовина; око њих је зеленило — све то мами да се остави соба, и да се дође *под орахе!*

И ја опет своје слободно време проводим *Под орасима!* . . .

Боравећи ту, и мотрећи шта се под орасима збива, уверавам се, да су моји ораси дрвеће *добротворно*, ако и нису *чудотворно*, као што се дуго држало за лесковину.

Ево како:

Мени долазе са свих страна људи, и познати и непознати. Неки желе само да се виде са мном; неки имају нешто да упитају; неки да се на нешто жале; неки за нешто да моле: знате, да свега тога има свакад изобила међу људма.

Кад ја те госте дочекујем у кући, онда многи дође и оде, а не види другога, који је дошао готово у исто време. Овако пак, у хладу под орасима, они сви мене опколе, поседају један до другога, познаду се, упитају се, разговоре се, и, тако, мењају мисли и осећања. Оно што који има на срцу, што би рад био *само* мени казати, то оставља за други пут, а овде се говори и мисли само о оном што се тиче нас свију; што се тиче наше отаџбине, и нашега народа. Моји ораси, дакле, нису само неми сведоци свачијој личној исповести, личној жељи, пизми, освети, клевети, и другим таким изјавама; него они приморавају тимочанина да осећа невољу подринчеву; они повлаче

златиборца да прима к срцу казивање стижаниново итд. Ораси чине да сваки који је под њима, у друштву, а не у соби сам, више мисли о другом, него о себи; да се више заузима за ствари опште, него за користи своје; да остави личност, па да гледа отаџбину!

Е, кажите по души, зар није чудотворан онај који, на тако благ начин, дâ људскоме срцу снаге да преко себе погледа у другога; да преко своје користи осети невоље ближњега?

Бадава! Говорите шта хоћете, а за мене су ови ораси дрвеће добротворно! . .

Ако је по вољи, ево малко примера!

Једнога дана нађоше се око мене, под орасима, ови гости:

Поп Савко, од Рудника; *учитељ Миле Ивић*, с Бела Тимока; *капетан Јова*, из Звижда; *Чича Васа*, од Космаја; *Игуман Омофорије*, из Свете Горе; и *Деда Богдан Николић*, из Мачве.

Да се, ма и летимице, познамо с тим добрим људма.

Поп Савко је родом из Босне. Прошао је све српске крајеве, и још се није сит напутовао. Он је човек самоук, али је ипак списао неку књигу за народ, па је донео да ми је покаже, и да ме пита: шта да ради с тим својим списом?

Учитељ Миле је ђак учитељске школе. Врло вредан, врло науко љубив, жели он да се премести у варош, где има библиотека за образовање, и где је боља кујна за храњење, по што, вели, «по седам дана не окуша *кувана* јела, «живећи у селу!..

Капетан Јова је сед човек, и стари чиновник. Уредан је као сахат. Хатар, срце, осећање, пријатељство, речи су без икаква значења у њега. Он зна само оно што је *дужност*. И ту дужност одужује само онако како његова памет зна и уме. Он је на друму, у службеној ревности, одалачио неког нерадника; а тај безобразник нашао некаквог пискарала те описао капетана, и турио у новине; па кукавни човек хоће сада да полуди. Дошао је мени да ме пита: како да одговори на тај «безобразни» напад?

Чича Васи се прохтело, да добије механско право. И за то је дошао да ме упита: како да поступи, те да стече што жели? Узгред буди речено, Чича Васа врло радо слуша разговоре о Богу и о божанству.

Чича Богдан Николић, неки је необичан старац. По казивању, прешао је 80 година, а пуних 35 вели да је кметовао у своме селу. Једном је био са свим обневидео, па му некакав

Параћинац извида очи; и он прогледа, као и пре. Сад се старац не може сит да нагледа света. На дому је имашан и задружан. Овде у војсци има унука, који је писао кући да је болестан; а деда, како то чује, уседне на коња и дође овамо. Он је мој давнашњи познаник. Дошло ми је да се видимо, и да ми се похвали новим видом очију својих. А баш, ако дође на згоду, може ме припитати: *би ли се оно његово багане* (тако од милоште зове свог унука) могло пустити из касарне: растужило се, знаш, за кућом, па ће се од истине поболети....

Игуман Омофорије већ је старац, али још крепак! Он је донео у Београд нека стара писма српских краљева и царева. Показујући јавно и појединце те споменике, духовник обраћа пажњу на велику важност његовога манастира за Србију и српски народ. Но то је тек узгред. Главни узрок његовом доласку јесте молба смирених духовника из његова манастира. Ево у чем је ствар: Пред ћелијама намастирским има једно брдо, није велико, али тек брдо. То брдо заклања, те се, с доксата, не може видети море, а да се може још море да види, дивнијега погледа не би било у свој Светој Гори. Сад Омофорије моли да би «побожна и родољубива срп-

ска влада» дала само 4—5000 дуката, да се то брдо раскопа и поравни, па би онда свети оци, с ходника испред својих ћелија, могли свакад гледати у море, и разбијати сваку зловољу и суморност својега стања! Ето то је главни узрок толиком путовању, и о том би свети отац желео на само да се разговори са мном!

Како нико не само не казује оно о чем мисли, него се још чува да се, нехотице, што не изговори: тако и разговор иде с неком натегом; нешто је искидан. Поп Савко поче о Богу и божанству.

— Ви сте, оче игумне, рећи ће он Омофорију: — долазили у Србију и пре?

— Долазио сам још пре 30 година, одговори духовник.

— Молим вас, пита поп даље: — како се вама чини: да ли се онда држао боље закон, него што се држи данас?

— Е е е! развлачи Омофорије: — на то је тешко одговорити. Требало би да хвалим живе, а да кривим мртве; али што је право — право: пре беше много боље, него сада. Камо данас, да ко сазида манастир, цркву? да приложи на богомоље, да дâ на духовнике, на парусије? Нема! нема! нема!

— Стврднуо се народ одиста, вели Поп Савко: — ја сам већ прошао нашу земљу, и свуда је тако.....

— Не слуша млађи старијега, рећи ће капетан Јова: — као што је пре слушао.

— За то, бој се, и године не рађају као пре, проговори Чича Васа?

— Море, како свет мрси, не моли се Богу, не иде у цркву, не прилаже на манастире — чудим се што Бог даје и оволико! рећи ће игуман, тресући главом.

— Да свет данас више мрси, а мање иде у цркву, можда ви имате право, рече учитељ Миле: — али ја држим да је ипак данас више морала.....

— Бог с тобом, господине, прекиде га Чича Васа: — какога *морала* има данас? Данас се је све распустило; данас *не мора* нико ништа! И ако ишта овом народу треба, ваља му више *морала;* јер, вера и Бог, он кад *не мора*, не ће ни ватре себи наложити!..... Знаш ли ти?!

Учитељ виде колику је забуну учинила његова реч. Ми се неки осменусмо. А он похита да се објасни.

— Ружно сам казао, Чича-Васо. Ја мислим да је данас више *добра* међу људма, него што је било пре.

Поп Савко гледа по нама, и пита очима. Игуман тресе главом, и само изговара:

— Не! не! не! Варате се!.....

— О том најбоље можете знати ви старији, који сте запамтили како је кад било, рекох ја: — А, Деда Богдане?

— Смејаћете ми се; али ћу вам казати како мислим. Ја находим да је сад боље него пре. Људи су данас разумнији; пре су били као деца.....

— Ух! хришћанине ти, ваистину, зацрни, рече игуман.

— Стар сам човек, изветрео сам давно, али ево чујте: у старо доба, ја бејах кмет у селу. У срезу беше капетан врло паметан, и врло оштар старешина. У њега беше пандура и момака којекаквих 10—15 људи. Један од њих беше малоумник. Све, сиромах, жељаше да се ожени, а не могаше да нађе девојку. Једном, кад капетана не беше дома, дружина преобуче једнога момка, и каже оном малоумнику да је то девојка коју су њему испросили. Одведу их у цркву, тамо запале свеће, изиђе поп, и

венча малоумнога младожењу с ђаволом девојком. То је било, по ондашњем обичају, у вече. Кад оду кући, младожења нађе да му је млада момак; и од тога скочи у реку, и удави се!.....

Ето то су учинили момци народнога старешине, у окружној вароши. Човеку су одузели живот, и шта је било за све то? Ништа. Само су се сви слатко исмејали.

Би ли смело данас то бити?

— Има за такве данас параграф, па да запамте, вели капетан Јова: — а данашњи би били још гори, да смеју! Па и опет не слушају млађи старије, не вермају деца родитеље!......

— Оно, господине, вели Деда: — за моје је године најстрашнија реч, да не слушају деца родитеље; али ми се опет чини; да мене ови данашњи не би однели под *Дедин Грм*. Стидели би се од света.....

— Како то, под *Дедин Грм?* запита учитељ.

— Онако као они синови, у старо време, што су однели оца под грм.

— Ја не знам ту причу, рече учитељ, и погледа по нама.

— И ја је нисам слушао, прихватих ја: — него дѐ Деда испричај нам је!

— Опростите ви мени; стару човеку је сав рад, сва сласт, пијуцкати и причати; али ћу вам, бојим се, досадити?

— Не ћеш! не ћеш! рекосмо неколикȏ нас у један мах.

Деда се искашља; удари неколико пута штапом у један бусен пред собом; узмаче малко обрвама, и поче овако:

«Био један човек, по имену Остоја. Оженио се, и жена му родила три сина, ка' три златне јабуке. Кад трећега синчића роди, разболи се и умре. Остоја остане сам с оно троје нејаке мушке деце. Људи навале на њега, да се ожени другом женом. Остоја помисли: наћи ћу себи жену, али деци не ћу наћи мајке; а ова су ми деца прва радост, и прва одмена. Боље да се мучим с њима ја, него да гледам њихову муку од маћехе.

И тако се не ожени, него потегли грдну муку, докле децу подиже и ижени. Сад се кућа његова испуни народом, весељем, разговором, — па се испуни и благом свакојаким!

Е, али је време као вода; оно не стоји никад; оно пролази, и Остојину снагу односи.

Остаја остари, онемоћа, окашљави, одрљави, а Бог му даде века!

У дугу времену, почеше се Остојини синови љутити од оца својега; стадоше га гледати преко ока; и, кад год имађаху кога госта, оца не призиваху к трпези!

— Стар је, дрљав је, кашљав је, и не чује добро: мучно је говорити с њиме; боље нека једе сам, говорио је најстарији син.

— Наш тáта не ће никад ни умрети, говораше снаха, којој се Остоја највише обрадовао: — од њега је Бог дигао руке.

— Тешко нама с њиме, прихватиће млâда, најмлађега сина!

Најпосле, старца стегну улози; знате, господо, на ову веселу старост иде свака мука. Сад је Остоју морао други хранити и појити. Сам није могао ништа до уста донети. То додија свима. Молили су Бога да га умори; али Бог не послуша њихове молбе. Плаћали су калуђерима и поповима, те су га опраштали у седам богомоља, па ништа: нити се Остоја диже, нити умре!

Једном ће рећи најстарији син браћи својој:

— Наш отац не умире; наше жене не доспевају да слушају нас, и да гледе децу нашу:

њега нема ко да гледа. Да га убијемо — грехота је; него да га изнесемо у планину, на како чисто место, не би ли га изели звери?

Два млађа брата пристану на то: натоваре старца на саонице; извезу га над село, на једну косу; нађу један велики ракљати грм, баш на вучјем раскршћу; и ту га оставе, метнувши уз њега тикву воде, и једну проју, а грм затешу од присоја, да се зна, где су га оставили, и врате се кући.

— И жива оца оставе ту?

— Тако причају стâри, дете моје! А моје очи не виделе, душа ми не патила! Како слушао, онако причам.

— Шта би даље?

— Ништа! Прође много времена после тога: ко је био дете — израсте човек; ко је био млад — остаре, а ко је онда био у снази — ослабе и онемоћа.

Остари најстарији Остојин син, и догрди својим синовима, онако исто као и Остоја њему. Он толико дотежа својој деци да га синови једном натоваре на саонице, и изнесу у планину више села. Тражећи место где да га оставе, уставе се под једним ракљатим грмом, који је с југа засечен.

— Овде да га оставимо! рекне најстарији брат.

Друга двојица уставе волове, и скину старца под грм.

— Старац отвори очи; погледа око себе, загледа се у дрво, затресе се, и бризне плакати и јецати.

— Само немојте *овде*, да сте ми по други пут синови! Теже ми је сећати се *његових* мука, него мучити *своје!* Ej мени! ej мени!

Глас и писак старцу бејаше такав, да синовима пођоше мравци уз кожу.

— Кога то помињеш? упиташе га они.

— *Деду вашега* помињем; *деду!* оца мојега! Ово вам је *Дедин Грм!*.....

И, на двоје на троје, исприча синовима: шта је некад ту урадио са својим оцем.....

Синови се тргну. Врате оца кући, и после су га дворили, као што пристоји.

— 'Вала Богу! шта није било на свету! рече Чича Васа.

— Можда и није било, него се тако прича проговори капетан.

— Па, деда, је ли сада свет бољи него пре?

— Ја мислим да је бољи бар оволико, одговори Деда Богдан, измеривши колико је од горње усне до врха носа.

Беше већ вече. Гости се дигоше да иду. Сви, чини ми се, беху заузети мислима од ширега значења! Сваки беше прећутао своје потребе. А то су учинили моји ораси.

Живели ораси!.........

—

Већ је помињано, да се под мојим орасима покрећу и претресају разна питања. Није чудо ако се који пут под њима зачује и о филологији живљи говор. Филологија је предмет о ком сви Срби радо говоре, и за који се некад највише жесте они који најмање приањају да га проуче. Више од по века Срби су спорили о својој азбуци; а можда ће им толико исто времена требати, докле своју синтаксу претресу, и докле пресуде: да је не уче они који о њој највише говоре!...

Докле је туђ језик ушао у нашу трговину, индустрију, и чак, без икакве невоље него од самога беса, у лепу и, јух грдила нашега, у црквену књижевност: дотле је нашим ученим главама требало више од пола века да се увере како у граматици цар и овчар пролазе једним путем!

Колико сам пута ја сам морао одговарати на врло јетка питања, на прилику, овака:

— За што да се каже: шљива отресена, кад се каже ливада покошена? Или: за што треба казати: *У* нас Срба̂, а не: *код* нас Срба? За што се *глоба* признаје за реч српску, а *погача* за туђу, кад нема Србина који би волео *глобу*, него *погачу?* итд., итд., итд.

Али ме никад нико није нападао тако оштро, као једном, *под орасима*, неки господин *Меденић*, који је сад већ покојни, Бог да га прости, по његовој вери!

Г. Меденић бејаше човек од својих 30 година. Родио се у крају који је још под туђом владом, а учио се које где у свету. Он се школовао дуго; и одиста је научио много. После тако дугог школовања и тумарања по свету, склонио се беше у неку заветрину овде у Београду; ту се беше прибио уз ону чувену «безуказну канцеларију.» Ту је примао неку плаћу, и за њу је писао у неке туђе новине до по дне оно што му се заповеди, а од по дне оно што се њему самом прохте!...

У последње време бејаше га напала тешка болест. Лице му беше увело, нос се зашиљио, врат се протегао да му једва главу држи;

уши отанчале, да се скоро провиди кроз њих, али му очи севају као муња, и језик му грми као гром. Мало је што хвалио; махом је осуђивао све што му очи виде, што му уши чују, или му на ум падне. Небо и земља, и све што је на земљи, и што се замишља на небу, бејаше предмет његове оштре, срдите критике.

Он је к мени долазио ретко; а кад би год дошао, седео би дуго.

Седећи једном, са мном, *под орасима*, поред осталога, рече ово:

— Троје има у овом Биограду што никад не могу разумјети....

— Које је то троје? упитах ја као од шале.

— Прво, не разумијем вели г. Меденић: — што су Биограђани кивни својим рођеним ногама, те улице постављају (калдрмишу) овим оштрим камењем, о које не само деру обућу и крше ноге, него често хоће вратове да поломе?

— А друго?

— Друго је, што се стил једноме од првих српских научника, сваки дан све више угледа на ту калдрму?

— Хм! а треће?

— Треће је што се људи варају мислећи да је господин Милићевић паметан човјек!

Ја га само погледах, радујући се што је барем крај његовом набрајању.

— Како може паметан човјек, наставља он: — писати своје књиге источним говором, код дивнога говора јужнога?

— Јужни говор и ја врло ценим; али пошто се нисам родио у њему, него у источном; и пошто моје списе, за сад, читају највише они који говоре источним говором, ја их тако и пишем. Најпосле, да кажем право, јужним говором не знам бих ли и умео писати, а да где не грешим!

— Празан изговор! вели он тресући главом: — штета за ваше списе . . .

— Ако моји списи садржином својом вреде, не ће им наудити источни говор.

— Хоће, те много! На́казан је то говор. Ја држим да се њиме људи ни пошалити не умију... Тако ми се чини оскудан, сув, крњ, недотупаван . . . .

— Или се варате; или сте наумили данашњу србу излити на источни говор, рекох ја смешећи се . . . .

У тај мах у авлију уђе, и к нама приђе, нека Баба Мага, давнашња позналица моје куће, а родом из околине нишке. По нарави жена раз-

говорна и весела, увек насмејана, она још из даље, кроза смеј, упита:

— Што ми чиниш господине? Живо ли си; здраво ли си?

— Хм! хм! промумља г. Меденић: — И то је говор за књижевност!...

— Хвала Богу, одговорих ја баби: — а ти тетка *шта радиш?*

— Ништа ти *не радим*, мој господине! рече она, опет у смеју.

— А што?

— Не могу од светаца

— Како?

— Па, ете, прерачуни сам: понедељник је свети *поседељник*; уторник — *запорник*; среда — *запреда*; четвртак — *запртак*; петак — *турски* светак; субота — *мазноглавка*, а недеља — *хајде на пазар!*

И тако ти немам кад да узмем рад у руке, заврши она увек смејући се.

Г. Меденић се већ беше малко откравио, и пажљиво гледаше бабу која се овако играше речма шалећи се са мном.

— А јеси ли ти *здраво* питам те ја?

— То ли питаш? Богу хвала, здраво сам; а ко не верује, неко ме зове на ручак, па нека се не брине за нукање? Него се ви смејете, па ме је нешто страх, рече баба.

— Што да те је страх од нашега смеја?

— Могу нешто да погрешим, па да се посмешим пред вама И таг не ћете тако да се смејете.

— Како ти то мислиш о нама, тетка Маго?

— Онако како јесте. Знаш, казали су стари људи: Големому човеку дослук — јајце на колену. А мрдне — јајце падне и крши се! Тако је и у вас; смејете се, докле баба говори добро; а̑ баба погреши једну реч, ваш ће смеј да одлети и баба.....

Овде Мага махну руком онако, као кад се ко жури да измакне, да утече!

Г. Меденић већ окреташе у рукама свој штап, што беше знак, да хоће скоро да проговори јетко или слатко; али у тај пар ево дођоше два сељака баш из краја где се говори јужни говор. Приђоше. поздравише се, и поседаше. После обичних питања о летини, о здрављу људи и стоке, о путу, и т. д., један од њих устаде и рече овако:

— Рад сам, господине, молити г. министра да ми одобри да могу крчмити пиће у качари мојој, докле се не просијече пут преко Плоче. Потребно је да буде пића људма који раде на том путу, а моја је качара близу, и може послужити за вријеме. За то бих жељео молити, а бојим се не ћу умјети све лијепо исказати, па сам нашао једнога писара, те ми је написао ево ову молбеницу. Разгледај је, молим те, хоће ли ваљати?

Ја узех хартију прочитах све, и, не разумевајући шта у њој пише, погледах у сељака и рекох:

— Ово ја не разумем.

Сви погледаше у мене.

— Ево чујте и ви, наставих ја, и прочитах од речи до речи ово:

»Господину Министру У Нутрашњих дела.

Вашој Екселенцији.

»Моја молба вами послата од 10 Марта ове године и од Начелства окружнога 18 Априла Бр. 1249 повраћену натраг примио.

»Са осећајима тронут а припадајући покорно вашој екселенцији молим за извинење.

«Моја искреност спрам вашега дома! а ваша племенитост? спрам позитуре искрености неудостојавам се!

«Зато свакад и у сваком тренутку поштоваћу и браниħу племенитост дома вашега.

Маја ... *Припадајући покорно*
у Београду *Вашој екселенцији*[1].

Н. Н.

Кад свРших читање, сви ћутаху очекујући шта ћу рећи ја, а г. Меденић се тресаше од смеја, и живо лупаше својим штапом о земљу пред собом.

— Ово нико не може разумети, рекох сељаку!

— Он каже да поткњишки тако ваља.

— Ко он?

— Писар.

— Који писар?

— Некакав што пише људма свашто за паре. Јади га знали? Ја се бојим не ћу умјети казати све науснице, а он ми вели: «Намјештићу ја све како треба за господу «званично», како ли

[1] Ово је верни препис молбенице из службених актова.

оно рече, а Павле? заврши сељак, окренувши се к своме другару.

Ја погледах у г. Меденића, и хоћах га очима упитати шта мисли? Али ме он претече:

— То је осакатила луда школа, рече шкргућући зубма: — школа је томе крива, а није лијепи јужни говор....

— Школа или бе̑шко̑ље? упитах ја.

— Школа! школа! школа! срдито понављаше он.....

— Ове хартије и не носи, рекох ја сељаку, вративши му молбеницу: — него иди па наустице кажи шта желиш. Тебе ће свак разумети, а ово не зна нико.

На то ће други сељак, Павле, пружити своју молбеницу, и рећи ми:

— А да ли ће ово ваљати? Имам синовца у војсци. Г. пуковник ручао је љетос у нашој кући, па **сам рад** поздравити му се писмом, и замолити за дијете, да му буде **мукает**. Видите како ли је ово написано?

Ја узех и почех читати:

«*Командантy дунавске дивизије* [1]

«*Ја сам онај привржениk у свези струке, код власти на послушност, доброг реда, доброг*

[1] Препис с правога акта из Дивизије.

повиновања, а и према мојим млађим укућанима и фамилије, довести у доброме реду, па и ако је могуће, нека имају приступа у колико се њих тиче, приступа наклоности и т. д. и тиме довести у добар ред и поредак, у онолико у колико се од моје стране, кад сам овако доживео, ако их могу, и ако су у оној доброти, у слоги, послушности и знању, довести;

«У толико велим и мислим да то не остане на моју дужност, а на опомену мојих млађих, који ми на срцу леже, неуморног труда уложити, а разуме се замолити тева би ми се овоме крају лека наћи могло.

«Ја сам, фала богу, са мојом фамилијом здрав. А и теди са целом фамилијом желим свако добро чути, и у доброј нади и твоме звању».....

Даље већ не могах ни читати од велика смеја, него рекох сељаку:

— Ово је црње и горе! Тако вам Бога, отурите те хартије; па идите те сами кажите што желите...

Људи се дигоше да иду. Уста и г. Меденић и Баба-Мага. Ја њих испратих до врата. А ту се сретох с нова два госта. То беху *Газда Раниша*, и *Газда Папић*, два врло чувена човека у народу. С њима се вратих под орахе; ну

тек што се мало одморише моји нови гости, поче пуцати орахово лишће: нагна се облак, и пропрска крупна киша.

Ми се склонисмо у собу.

Ту ми Газда-Раниша рече ово:

— Ја сам човек сељак; не потребујем ништа од господе, за то и не молим никад никога. И тебе, Господине Мико, не молим, него сам дошао као познанику, да ти пријавим ову ствар; мој пријатељ, Срећко Јасенић, хоће да гради меану у месту Н. Њему треба меанско право. По закону му се може дати, ако ви хоћете, а ја мислим да хоћете. Ето то је моја ствар!.......

— Молим, молим, вели Газда-Пашић: — ја хоћу да сам отворенији према господину, као познанику. Ја управо *молим* њега, да се за Јасенића заузме. И што год учини томе човеку, нека рачуни да је учинио мени!

Говорећи ово, он значајно погледа у мене, па онда у Ранишу.

Раниша глади своју лепо раздељену косу, и мудро ћути.

— Та ствар обично полази од власти општинске; на општинску одлуку рачуна се доста. А кад дође до нас, верујте, учинићемо све што се по закону може.

— Сад је то до вас, дипломатски просто, вели лукави Раниша!

— Не заборавите и мене при решавању, додаје Папић.

— Лепо, лепо, одговорих ја, само нека дођу акта!

Чуђах се, међу тим, овако лепом живовању ова два човека, који, у овом питању, не могаху имати никакве заједнице, а који се, иначе, косе где се год сретну.

Кад облак пређе и однесе кишу, дигоше се они да иду. Раниша пође први, па Папић за њим. Ја их испратих у предсобље.

На један мах Папић плесну руку о руку:

— Ето што ти је грмаљ, рече смејући се: — нисам научио скидати капе, па сам је, сто, заборавио у соби.....

Ја се тргох да му капу нађем и изнесем, али и он похита за мном у собу. А Раниша оста пред кућом. Кад се нађосмо у соби само нас два, онда ће ми Папић шанути:

— Ја сам капу навлаш оставио. Хоћу две речи на само да вам кажем. Слушајте! Ја вас пред Ранишом молих за Јасенића. То је мој интерес, да и Раниша и Срећко знају да сам се и ја молио за њихову ствар. Али је мој

два пута већи интерес да Орећко тога права не добије! За то, ако вам ишта ваљам ја, не дајите Орећку тога права!

Мени пред очима играше он, као што трепери ваздух у лето, навеликој врућини: не виђах добро очима!...

Изађосмо к Раниши. Опростисмо се; они одоше весели и задовољни. Ја остах гневан, и ојађен.

Тек сада уздануx за *орасима својим!*

Да сам ја седео с гостима под орасима, никад не бих дознао колико супротности може бити међу срцем и језиком у неких одабраних наших људи!

О, моји добротворни ораси! Камо лепа срећа, да људи све своје послове могу да врше тако отворено, тако на видику, као што се ја и моји пријатељи разговарамо у вашему хладу! Можда би тада много мање неваљалости морале чути човечије уши! А можда би и много мање зла трпели људи!

КРАЈ